

Министерство науки и высшего образования РФ
ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«КАБАРДИНО-БАЛКАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. Х.М. БЕРБЕКОВА»

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЙ ИНСТИТУТ

Кафедра кабардино-черкесского языка и литературы



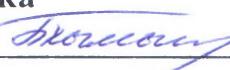
ПРОГРАММА

**вступительных испытаний в магистратуру
по направлению 45.04.01 – «Филология»
Магистерская программа «Адыгская филология»**

Директор СГИ

 М.С. Тамазов

Зав. кабардино-черкесского языка
и литературы

 Х.Т. Тимижев

Руководитель магистерской программы

 Н.Б. Бозиева

Нальчик - 2018

СОДЕРЖАНИЕ

1. Общие положения	3
2. Определение содержания вступительных испытаний	3
3. Требования, проверяемые в ходе государственного экзамена	3
3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы	4
3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена	5
3.2.1. Современный кабардино-черкесский язык.....	5
3.2.2. История кабардино-черкесской литературы	11
3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена	44

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Формы и условия проведения вступительных испытаний определяются ученым советом высшего учебного заведения (факультета) и доводятся до сведения бакалавров не позднее чем за полгода до начала экзамена. Бакалавры обеспечиваются программами экзаменов, им создаются необходимые для подготовки условия, для желающих проводятся консультации.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно».

По результатам вступительных испытаний экзаменационная комиссия принимает решение о зачислении в магистратуру.

Программа вступительного экзамена включает ключевые теоретически и практически значимые вопросы по комплексам дисциплин, входящих в цикл общепрофессиональных дисциплин (ОПД) и дисциплин специализаций по направлению 45.03.01 – «Отечественная филология», (кабардино-черкесский язык и литература).

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ

Вступительный экзамен по отдельной дисциплине должен определять уровень усвоения бакалавром материала, предусмотренного учебной программой и охватывать все минимальное содержание данной дисциплины, установленное соответствующим государственным образовательным стандартом.

На вступительном экзамене по направлению бакалавры демонстрируют практическое владение кабардино-черкесским языком, историей языка, историей кабардино-черкесской литературы.

Ответ бакалавра должен подтвердить достаточно полное знание современного состояния языкоznания, литературоведения, а также происхождение и основные этапы развития кабардино-черкесской литературы; определить место кабардино-черкесского языка и кабардино-черкесской литературы в структуре гуманитарного знания, умение владеть методами и приемами анализа литературного произведения, ориентироваться в литературном процессе.

3. ТРЕБОВАНИЯ, ПРОВЕРЯЕМЫЕ В ХОДЕ ВСТУПИТЕЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ

Бакалавр должен подтвердить:

- владение текстами литературных произведений и иметь представление о литературном процессе, владение основными методами языкового анализа;
- умение анализировать язык произведения художественной литературы, произведения кабардино-черкесской литературы;
- знание литературы и фольклора в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с историей и культурой народа;

- понимание закономерностей литературного процесса, художественного значения литературного произведения в связи с общественной ситуацией и культурой той или иной эпохи, определять художественное своеобразие произведений и творчества писателя в целом;
- владение основными методами литературоведческого анализа;
- владение методами информационного поиска;
- знание истории, современного состояния и перспектив избранной специальности.

3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы

Программа вступительного экзамена по направлению 45.04.01 – «Филология», «Адыгская филология» включает в себя ключевые и практически значимые вопросы по комплексу специальных дисциплин специализации Госстандарта.

3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена

3.2.1. СОВРЕМЕННЫЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИЙ ЯЗЫК

1. Иберийскэ-кавказскэ бзэ гупыр, абы хыхъэ бзэхэр. Бзэхэр щаугуэшым къагъесэбэп историческэ-сравнительнэ методыр. Абхаз-адыгэ бзэ гупыр. Генеалогическэ, типологическэ классификацэхэм адыгэбзэм щиубыд увыпIэр.
2. Лексикологием иджыр, адыгэбзэхэр джа зэрыхъуар. Адыгэбзэм и лекискэр. Адыгэбзэхэм я зэхуэдэ лексикэр, ададыгэбзэхэм къышыхъуа зэщхъэшыкIыныгъэхэр. Куэдрэ, машIэрэ къагъесэбэп псальэхэр, щIэуэ бзэм къыхыхъа псальэхэр, IэщIагъэм епха псальэхэр, диалектхэм, говорхэм къагъесэбэп псальэхэр, омонимхэр, синонимхэр, антонимхэр, фразеологизмхэр.
3. Нэгъуэшыбзэм къыхэкIыгу адыгэбзэм къыхыхъа псальэхэр, абыхэм ягъуэта зэхъуэшыныгъэхэр.
4. Лексикографием зэрызиужьар. Адыгэбзэм иIэ псальальэхэр, ахэр зэрыухуа принципхэр. ЗэзыдзэкI псальальэхэр, орфографическэ псальальэхэр, псальэгъеунху, псальальэ къизэгъэзэкIа, тхакIуэм и бзэм теухуа псальальэ, толковэ псальальэ.
5. Адыгэбзэм и макъзешэхэр. Ахэр къыхэгъекIыним и тхыдэр. Макъзешэхэр зэрагуэш щIыкIэхэр: кIэшIхэр, укъуэдияхэр, къышыхъу щIыпIэр, къизэрыхъу щIыкIэр. Макъзешэхэр къышагъесэбэп увыпIэхэр. Абыхэм теухуауэ еплъыкIэ щIыIэхэр.
6. Макъ дэкIуашэхэр. Система щIыIэхэр (треочная система смычных и парная система спирантов). Зи закъуэ макъхэр, макъ пIытIахэр, Iупэр хъурей хъууэ къэхъу макъхэр. Фонетическэ зэхъуэшыкIыныгъэхэр, ахэр къэзышэр
7. Лъабжъэм и структурэм ехъэлIауэ щIыIэ еплъыкIэхэр. Н.Ф. Яковлевым и еплъыкIэр. Г.В. Рогава и школыр лъабжъэм зэреплъыр. А. Койперс лъабжъэр къизэрыхигъекI щIыкIэр. Къумахуэ М. и еплъыкIэр.
8. Псалтье лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къизэрыхагъэкI признакхэр. Зи щхъэ хущыт псальэ лъэпкъыгъуэхэр, зи щхъэ хущымыт псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Адрий бзэхэм къашхъэшыкIыгу адыгэбзэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
9. ЩIыцIэм иIэ морфологическэ категорииехэр. ЩIыху - мыцIыху классхэр, зэрагуэшыр, щхъэхуэныгъэ иIэхэр. Бжыгъэ категорииер: закъуэ бжыгъэ, куэд бжыгъэ. Закъуэ бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. Куэд бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. «Презентатичнэ множество» жыхуаIэр, «общее число» жыхуаIэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр, падежхэр, падежхэм къагъэльягъуэр, падеж кIэуххэм я къежъапIэр, абыхэм теухуауэ щIыIэ еплъыкIэхэр. Белджылы-мыбелджылы категорииер, ар склоненэм зэрепхар.
- 10.ПлъыфэцIэр, ар къизэрыхагъэкIыр, абы теухуауэ щIыIэ еплъыкIэхэр, щIытыкIэ къизэрыкI плъыфэцIэхэмрэ предметыр зыщищ къэзыгъэльягъуэ плъыфэцIэмрэ, зэрызэшхъэшыкIыр. Зэлъытыныгъэ степенир.
- 11.Зэрабж, зэрагуэш, къутахуэ, кратнэ, зэрызэкIэльыкIуэ бжыгъэцIэхэр.
- 12.БжекIэм и системэ щIыIэхэр: тIошIырыбжэ, пIшIырыбжэ, тIошIырыбжэ-пIшIырыбжэ. БжыгъэцIэхэр къизэрыхъур, зэхъуэшыкIыныгъэ яIэхэр.
- 13.Щхъэ цIэпапцIэхэр, абыхэм я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
- 14.Зыгъэльягъуэ цIэпапцIэхэм я мыхъэнэр, я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр. ЗэрыупцIэ, еигъэ, относительнэ, зыгъэзэж, мыхъуныгъэ, белджылыншагъэ цIэпапцIэхэр, я склоненэр.
- 15.Глаголыр зи щхъэ хущыт псальэ лъэпкъыгъуэу зэрыштыр, абы и мыхъэнэр, и грамматическэ щIытыкIэ нэхъышхъэхэр. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмIэсхэмрэ

морфология и лъэныкъуэкIи синтаксис и лъэныкъуэкIи зэрызэшхъэшыкIыр. Зышхъэ фIэкIа зимыIэ глагол лъэIсхэр. Лабильнэ, стабильно конструкцэ зиIэ глаголхэр. ЩхыитI, щхьиш, зиIэ глаголхэр. ЩхыитI, щхьиш, зиIэ глаголхэр лъэIесу къышыкIуэмрэ лъэмьIесу къышыкIуэмрэ. Иверсивнэ конструкцэ зиIэ глаголхэр. Динамическэ, статическэ глаголхэр зэрызэшхъэшыкIыр. Финитнэ – инфинитнэ глаголхэр, ахэр зэрызэшхъэшыкIыр Глагол зыгъэзжхэр. Глаголыр щхъэкIэ, бжыгъэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Глаголым и зэманхэр. Наклоненэ категории.

16. Глаголхэм я къэхъукIэ нэхъышхъэхэр. Инфинитивыр, абы и формэр. Инфинитивыр щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур.
17. ПричастиекIэ зэджэр. Причастием глагол щытыкIи плъыфэцIэ щытыкIи зэриIэр. Зылэжь причастиемрэ зэлэжь причастиемрэ зэрызэшхъэшыкIыр, абыхэм я къэхъукIэр. Обстоятельственнэ причастиехэм я къэхъукIэр. Причастиец щхъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиец зэманкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиец падежкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастнэ оборотыр, ар псальэухам къызэрышыкIуэр. Причастием и синтаксической къалэнхэр.
18. ДеепричастиекIэ зэджэр. Деепричастиец глагол формэу щIалъытэр. Наречием ешхъу деепричастием хэлъыр. Деепричастиец къызэрыхъур. Деепричастием и зэман формэхэр. Деепричастиец щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Деепричастнэ оборотыр. Деепричастиец псальэухам зэрыхъувэр.
19. Наречием и мыхъэнэр, и синтаксической къалэнхэр. Я мыхъэнэ елъытакIэ наречиехэр зэрагуэш разрядхэр. Наречиехэр къызэрыхъур. Наречиер къызытецI псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Наречиехэм я зэлъытыныгъэ степенхэр.
20. Послелогхэр, союзхэр, частицэхэр зи щхъэ хущымыт псальэ лъэпкъыгъуэу щIалъытэр, къагъэльягъуэ мыхъэнэкIэ послелогхэр зэрызэшхъэшыкIыр, ахэр зищIыгъуэ псальэм епха зэрыхъур. Союзхэм я мыхъэнэр. Союзхэр зэрагуэшыр. Союз псальэхэр. Частицэхэм мыхъэнэ лIэужьыгъуэ къызэрагъэльягъуэр.
21. Междометиец псальэ лъэпкъыгъуэ щхъэхуэу зэрыштыр. Междометиехэм къагъэльягъуэ мыхъэнхэр. Междометиехэм я тхыкIэр. Абыхэм я ужкIэ ягъэув нагъышхэр.
22. Синтаксисымрэ пунктуацэмрэ. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиемрэ зэрызэпыщIар. Псалтьэ зэпхам яку дэль зэпыщIэнныгъэхэр: зэкIуныгъэ, зегъэкIуныгъэ, егъэцIылIэнныгъэ. Сочинительнэ, подчинительнэ псальэ зэпхыкIэхэр. Псалтьэ зэпхахэм яку дэль подчинительнэ зэпхыныгъэхэр къэгъэльягъуэ зэрыхъу Iэмалхэмрэ щIыкIэхэмрэ.
23. Псалтьэуха къызэрыкIуэм и синтаксис. Псалтьэ зэпхамрэ псальэухамрэ зэрызэшхъэшыкIыр. Я мыхъэнекIэ псальэуха лIэужьыгъуэхэр: зэраIатэ, зэрыупщIэ, хэIэтыкIа. Я структурекIэ псальэуха лIэужьыгъуэхэр. Пкъыгъуэ нэхъышхыитIри зиIэ псальэухар. Псалтьэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр. Подлежащэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Сказуемэ лIэужьыгъуэхэр.
24. Псалтьэухам и пкъыгъуэ еIуанхэр. Прямой дополненемрэ косвеннэ дополненемрэ. Определенэр зищIысыр, апхуэдэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Приложенэ. Обстоятельствэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур.
25. Пкъыгъуэ нэхъышхъуэ зи фIэкIа зимыIэ псальэухахэр: щхъэ белджылы зиIэ, щхъэ мыбелджылы зиIэ, щхъэ зимыIэ, инфинитив псальэуха, цЭиIуэ псальэуха, эллиптический псальэуха, псальэуха иримыкъу.
26. Цэ гъэпсыкIэмрэ причастнэ гъэпсыкIэмрэ зэрызэшхъэшыкIыр. Подлежащэм и формэм тещIыхыаэ псальэухам и конструкцэхэр (номинативнэ, эргативнэ, индефинитнэ, инверсивнэ). Псалтьэхэм псальэухам щаIэ зэкIэлъыкIуэкIэр (зэкIэлъыкIуэкIэ занщIэ, зэкIылъыкIуэкIэ зэблэгъэувыкIа). Осложненнэ псальэухахэр, ахэр гъэгугъуа зищI компонентхэр.

27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псальэухахэр: дополненэ зэльэпкъэгъухэр, подлежащэ зэльэпкъэгъухэр, сказуемэ зэльэпкъэгъухэр, обстоятельствэ зэльэпкъэгъухэр, определенэ зэльэпкъэгъухэр.
28. Пкъыгъуэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр. Определенэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр. Обстоятельствэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр.
29. Псалтьэуха зэхэльным и синтаксис. Псалтьэуха зэхэль лIэужыгъуэхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэгъусэкIэ зэджэр, ахэр зэпха зэрыхъу союзхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэпхакIэ зэджэр. Псалтьэуха пажэмрэ псальэуха гуэдзэмрэ я зэпхыкIэр, ахэр зэрызэшхъэшцыкIыр. Псалтьэуха гуэдзэу тIу е нэхъыбэ зыхэт псальэуха зэхэль-зэпхахэр. Союзыншэ псальэуха зэхэльхэр. Йыхъэ куэду зэхэт псальэуха зэхэльхэр: Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэгъусэ, Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэпхахэр, Йыхъэ куэд зиIэ союзыншэ псальэуха зэхэль. ЗэпхыкIэ зэмылIэужыгъуэ зиIэ псальэуха-зэхэльхэр.
30. Псалтьэуха зэхэльным теухуау щыIэ еплъыкIэхэр.
31. Зэрызыхуагъазэ псальэ, вводнэ псальэ, вводнэ псальэуха. Псалтьэ занщIэрэ зэдзэкIарэ. Ахэр запятойкIэ къизерыхагъэкIыр. Псалтьэуха пажэмрэ гуэдзэмрэ я зэхуакум запятой зэрагъэувыр. Псалтьэухам и пкъыгъуэ зэльэпкъэгъухэм я кум запятой зэрышагъэув. Определенэ, обстоятельствэ пышхъэхукIахэм запятой зэрагъэув, точкитI, тире щагъуэв хабзэхэр.
32. Адыгэбзэм и тхыдэр. Ар зэрызэфIэувар, тегъещIапIэ хуэхъуахэр. Ди бзэм зэхъуэкIыныгъэ игъуэтахэр (лекискэ, фонетикэ, морфология, синтаксис и лъэнэкIуэкIэ), ахэр къэзышахэр. Литературэбзэм къикIуа гъуэгуанэр, зэрызиujжар.
33. Адыгэбзэм иIэ диалектхэр, говорхэр къизерыхъуар, къышIэхъуа щхъэусыгъуэр, диалектхэм, говорхэм я пщэдейр.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгское лингвокультурное пространство/Под редакцией З.Х. Бижева Нальчик, 2010.
1. Апажев М.Л., Коков Дж.Н. Кабардино-черкесско-русский словарь. Нальчик, 2008.
2. Апажэ М.Л., КIуэкIуэ Ж.Н. Адыгэ-урис псальальэ. Налшык, 2008.
3. Афаунова А.А. Семантико-грамматический анализ междометий и звукоподражаний кабардино-черкесского языка. Нальчик: КБИГИ, 2012.
4. Бозиева Н.Б., Езаева М.Ю., Хежева Л.Х. Методические рекомендации. Нальчик, 2008.
5. Гищев Н.Т. Избранные труды по языкоznанию. Майкоп, 2008.
6. Джаурджий Хъ.З., Дзасэжь Хъ.Е. Адыгэбзэ, япэ Йыхъэ. Налшык, 2008.
7. Жилетежев Х.Ч. Специфика собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке. Нальчик: КБИГИ, 2009.
8. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
9. Нало Заур. Адыгэ псальэгъэспахэр. Налшык, 2008.
10. Табухов Х.К. Толковый русско-кабардино-черкесский словарь. Нальчик, 2008.
11. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2011.
12. Таов Х.Т. Словарь диалектизмов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2011, с. I-70.
13. Таов Х.Т., Батырова Л.Х. Адыгский календарь. Нальчик, 2011, с. I-44.
14. Таов Х.Т., Езаева М.Ю., Хежева М.Р. Лингвистический анализ художественного текста. Нальчик, 2011, с. I-51.
15. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Адыгэхэм я бзэр зэлъытауэ. Нальчик, 2008 г. с. I-I60.
16. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Сравнительная грамматика адыгских языков. Нальчик, 2008.
17. Таов Х.Т., Хежева М.Р. Жы хъуа псальэхэр адыгэбзэхэм. Нальчик, 2012.
18. Таов Х.Т., Хутежев З.Г., Шугушева Д.Х. Основы стилистики и культура речи. Нальчик, 2010.
19. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2010. Т. I.
20. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2012. Т. II.
21. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.
22. Хакуашев А.Х. Адыгское просветительство. Нальчик, 2009.
23. Хутежев З.Г. Порядок слов в простом предложении кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2010. с. I-80.
24. Шыбыыхъуэ Хъэжмурат. Адыгэ псальальэр бейш. Черкесск, 2011.
25. Шэрджэс Алий. Яхуэмыфащэу лъэнныкъуэ едгъэза псальэхэр (Адыгэ псальэгъэнахуэм щыгъужыпхъэхэр). Налшык, 2009.

Дополнительная литература:

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность. Л., 2012.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 2011.
3. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). М., 2009.
4. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Екатеринбург, 2009.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 2011.
6. Бештокъуэ Хъэбас Анэдэльхубзэм и псынащхъэ. Налшык, 2010.
7. Борисова Л.В., Метлюк А.А. Теоретическая фонетика. М., 2013.
8. Брандес М.П. Стилистика текста. М., 2011.
9. Валгина Н.С. Теория текста. М., 2012.
10. Джанджакова Е.В. Стилистика художественного текста. М., 2010.
11. Джаурджий Хъ.З. Адыгэбзэ. Налшык, 2007.

- 12.Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 2009.
- 13.Думанов Х.М. Краткий словарь этнографических терминов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2006.
- 14.Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
- 15.Кушхаунов А. В. Очерки истории зарубежной черкесской диаспоры. Нальчик, 2009.
- 16.Нало Заур Адыгэ псальэгъэпсахэр. Налшык, 2009.
- 17.Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2006.
- 18.Торсуев Г.П. Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – М., 2008.
- 19.Тураева З.Я. Лингвистика текста. М., 2012.
- 20.Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик, 2011.
- 21.Унатлоков В.Х. Диктантхэмрэ изложенхэмрэ (темэкIэ зэпыуда лэжыгъэхэмрэ сочиненхэмрэ щыгъужауэ). Налшык: Эльбрус, 2013.
- 22.Языковое многообразие – главное и неповторимое богатство России / под общей ред. Артаменко О.И. Нальчик, 2012.

ҮПІЩІЭХЭР (Вопросы)

1. Къэбэрдеибзэр зыхыхъэ бзэ быныр, ар зэрыгуэшар. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым и кіуэцІкІэ зы бзэм псаљэ хэкІыу адрайм къиштэнъыр къызыхэкІыр. Щапхъэхэр.
2. Адыгэбзэм и макъ дэкІуэшхэр, ахэр зэрыгуэшар, системэ щыІэхэр. Макъхэм ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
3. Макъзешхэр, абыхэм характеристикэ етын, ахэр зыджахэр, еплъыкІэ щыІэхэр.
4. Лексикологиемрэ лексикографиемрэ яджыр, зэрызаужъар, щыІэ лэжыгъэхэр.
5. Псоми къагъесбэп лексикэр, профессиональнэ, диалект псаљэхэр, лексикэм зэрызиужъар, лексикэр джыным и мыхъэнэр.
6. ЦІэпапщІэм иІэ разрядхэр, ахэр зэхъуэклэа зэрыхъухэр.
7. Псаљэ лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъекІ щыкІэр.
8. Глагол лъІэсхэмрэ глагол лъэмьІэсхэмрэ, ахэр синтаксис, морфология и лъэныкъуэклэ зэрызэщхъэшыкІыр.
9. Псаљэ зэпхам яку дэль зэпышІэныгъэхэр, адыгэбзэхэм яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
10. Псаљэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр, абыхэм ельытауэ еплъыкІэ щыІэхэр.
11. Псаљэухам и пкъыгъуэ етІуанэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур, яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
12. Деепричастие, къызэрыхъу щыкІэр, и грамматикэр.
13. Орфографиер зищысыр и мыхъэнэр, абы и принцип нэхъышхъэхэр, ныкъусаныгъэ иІэхэр.
14. Псаљэуха зэхэль лІэужыгъуэхэр, псаљэуха зэхэльым ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
15. Адыгэ лексикографиер, псаљальэ лІэужыгъуэу щыІэхэр, ахэр зэрыухуа принципхэр.
16. Синтаксисим иджыр. Синтаксисимрэ морфологиемрэ зэрызэпшылар, яку дэль зэпхыкІэхэр.
17. Падежхэм я мыхъэнэр, падеж системэм ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
18. ЩытыкІэ къэзыгъельагъуэ плъыфэцІэхэмрэ зыщиш къызэрыкІ плъыфэцІэхэмрэ, ахэр зэрызэщхъэшыкІыр, еплъыкІэ щыІэхэр.
19. ЩыІэцІэм и белджылы-мыйбелджылы категории, ар къэгъэлъэгъуа зэрыхъухэр, яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
20. Адыгэбзэм и фонетикэм щекІуэклэ фонетическэ хабзэ нэхъышхъэхэр, ахэр къызэшхэр, зэпхар.
21. Динамическэ, статическэ глаголхэр, ахэр я мыхъэнекІэ, морфология и лъэныкъуэклэ зэрызэщхъэшыкІыр.
22. Архаизмхэр, историзмхэр, псаљэшІэхэр. Абыхэм ягъэзащІэ къалэнхэр, ахэр къызэрагъесбэпир, я мыхъэнэр.
23. Причастие, разряд иІэхэр, къызэрыхъу щыкІэр, зэхъуэклыныгъэ иІэхэр.
24. Псаљэуха къызэрыкІуэм иІэ конструкцэхэр, ахэр зэрызэщхъэшыкІыр, яІэ модельхэр.
25. Псаљэ шёрыуэхэмрэ зекІэшІэпч мыхъу псаљэ зэпышІахэмрэ лъэпкъ гупсысэр къызэрагъельагъуэр.
26. Зи щхъэ хүшымыт псаљэ лъэпкъыгъуэхэр, абыхэм ягъэзащІэ къалэнхэр, къызэрыхагъекІ щыкІэр.
27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псаљэухахэр, абыхэм я къэкІуэклэ.
28. БжыгъэцІэхэм и разрядхэр, къагъельагъуэр, къызэрыхъу щыкІэр, системэ щыІэхэр.
29. Наречиер, къызэрыхъу щыкІэр, разряд иІэхэр.
30. Псаљэухам щагъэув нэгъышхэр, ахэр зэпхар.

3.2.2. АДЫГЭ (КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС) ЛИТЕРАТУРЭ / АДЫГСКАЯ (КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКАЯ) ЛИТЕРАТУРА

Адыгэ литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм / Адыгская литература XIX – начала XX века

Хэзыгъэгъуазэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литератуэр курс щхъэхуэу еджапІэ нэхъышхъэхэм зэрыщаджыр, абы и мыхъэнэр, и мурад нэхъышхъэр.

Литературэмрэ лъэпкъ ЙуэрыІуатэмрэ.

Художественнэ литератуэрэмрэ гъуазджэмрэ (искусствэмрэ).

Адыгэ литератуэр къызэрежъар, абы хэкІыпІэ хуэхъуа щхъэусыгъуэхэр. Лъэпкъ литературем и къуэпсхэм зыщадз лъахэхэмрэ щэнхабзэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературем и тхыдэм и лъэхъэнэ нэхъышхъэхэр: адигэ литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм (тхыбзэпэ усыгъэр, усакІуэ-джэгуакІуэхэр; тхыбзэ литературем и щідзапІэм, япэ адигэ тхакІуэхэр; адигэ узэшшакІуэхэр); къэбэрдей-шэрджэс литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XXI лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм (къэбэрдей-шэрджэс литератуэр XIX лІэшыгъуэм и 20–50 гъэхэм; лъэпкъ литератуэр 60–80 гъэхэм; литератуэр 90 – XXI лІэшыгъуэм и япэ ильэсипшылм).

Литературэр социальнэ къэхъугъеу зэрыштыр: абы игъезашІэ къалэнхэмрэ цыхубэм и гъацІэм зэрыпышшамрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литератуэрэм Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литератуэрэмрэ: зэшхьу яхэлтымрэ зэрызэшхъэшыкІымрэ. Кавказ Ишхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я литератуэрэх: я ехъулІэныгъэхэмрэ къапшыт къалэнхэмрэ. Лъэпкъ литератуэрэхэм я зэпышшіэныгъэхэр: тэрмэш лэжыгъэр, абы пышшыа гугъуеххэмрэ хэкІыпІэхэмрэ.

Адыгэ литературем и ехъулІэныгъэхэмрэ къыпшыт къалэнхэмрэ.

Тхыбзэпэ лъэпкъ литератуэр. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литератуэр къэунэхуным щхъэусыгъуэхэр тхыдэ-щэнхабзэ Йуэхугъуэхэр. Лъэпкъ литературем и псыпэр ежъэным ЙуэрыІуатэр лъабжье зэрыхуэхъуар, а Йуэхум урыс классикэ литератуэрэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъхэм я художественнэ щэнхабзэ къулеймрэ зэрыхэлІыфІыхъар.

ЙуэрыІуатэмрэ автор зиІэ усыгъэмрэ. Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я усыгъэхэр ЙуэрыІуатэ усыгъэм къыхэзыгъэшхъэхукІ нэцэнхэмрэ. Литературэр къежъэнымкІэ, зиүэшшынымкІэ абыхэм яІэ мыхъэнэр.

Автор (жъабзэ) усыгъэр тхыбзэ литературем зэрыхуэкІуар. Лъэпкъ тхыбзэм и тхыдэр: япэ алфбейхэмрэ ахэр зэхэзэйльхъахэмрэ. Щхъэзакъуэ алфбейхэмкІэ (Нэгумэ Ш., Берсей У., ХъэтХохъущокъуэ Къ., Тамбий П., Цагъуэ Н., Дым И., ПашшІэ Б., нэгъуэшшІхэри) тхауэ къэна (художественнэ) тхыгъэхэр, ахэр иджырей лъэпкъ алфбеймкІэ тхыжыным (транслитерацэ) елэжъахэр, абы и мыхъэнэр.

Адыгэ литератуэр къэунэхунымрэ зэтевэннымрэ, ЙуэрыІуатэм къыдэкІуэу, хэкІыпІэ хуэхъуа щэнхабзэ унэтшыныгъэхэр. Япэ адигэ узэшшакІуэхэр: лъэпкъыр щіэныгъэм и гъуэгум тешэнным, тхыбзэрэ литератуэрэ къахузэгъэпшынным ехъэлІауэ абыхэм зэфІагъэкІа лэжыгъэшхуэр.

УсакІуэ-джэгуакІуэхэр. Таукъуэ Лъэпишыкъу. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Тхыдэ къэхъугъэхэмрэ ЙуэрыІуатэмрэ. «Къэбэрдей жэштеуэм и уэрэд». Уэрэдым и тхыдэр, и зэхэллыкІэр, и бзэр.

Абазэ Къамбот. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Щлагыбзэ зыщшІель, ауан уэрэдхэмрэ усэхэмрэ. Абазэ Къ. и «Пхъэм и дауэр», «Дзыгъуэжкищим я пшиналъэ», «Къамбот и тхъэусыхх», «Бызыгыжым и усэ», «Къамбот и мэкъуаэгъухэр ауан ешшІ» усэхэр.

Агънокъуэ Лашэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. ЙуэрыІуатэмрэ автор усыгъэмрэ. Агънокъуэ Л. и усэхэр адрей усакІуэхэм я усыгъэхэм къазэрышхъэшыкІыр. УсакІуэм и образ къэгъэшшакІэр, и усэ гъэпсыкІэр, и бзэр.

Агънокъуэ Л. и усэ нэхъыфІхэр: «Шэрэдж», «КІэзонэжъ», «Ди нысэ фо», «Агънокъуэм цыхубзхэм яхужиІар», «Агънокъуэм лІэныгъэм хужиІэгъар», «Агънокъуэм

нэпсүм хужиар», «Агънокъуэр Урыху зэрыхуэусар», «Агънокъуэр кхъужьеижым зэрыхуэусар», «Дунейр шэрхьши мэкІерахъуэ», «Агънокъуэм гъащІэм хужиар», ахэр лъэпкъ щэнхабзэм и хъугъуэфыгъуэшхуэу зэрыштыр. Агънокъуэ Лашэ и псальтэгъэпсахэр.

Цыхубэ усакІуэ-джэгуакІуэшхуэм и творчествэр зэхуэхъэсыжыным, джыним, кыдэгъэкІынным елэжья щІэнэгъэлІхэр.

Мэсей Исп. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Гъыбзэмрэ цыхубэ уэрэдымрэ: «Къущхъэ Жамботрэ Екъубрэ я тхъэусыхэр» зыхыхъэ жанрыр. Гъыбзэр зытеухуа Іуэхугъуэхэр къышыхъуа лъэхъэнэр. Лей зезыхъэм къызэрыщІэмукІуэнур абы и гупсысэ нэхъышхъэу зэрыштыр, ар уи фІещ зыщI образхэмрэ теплъэгъуэхэмрэ.

Мыжей Сэхьид. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Мыжей Сэхьид и уэрэдхэмрэ («Уэдобнэ джабэ», «Нысашэ уэрэд») и усэхэмрэ («Ди анэжь», «Ди Іэнэжь», «Гъурагужь», «Къурмэн», «Сэхьид и къеблагъэ жыІекІе», «Дышэхъян», «Анэшхуэр мэбзэрбэз», «Молэм и уаз», «Лашын», «Аргъуей», «Сэхьид и гушыІэ»). Мыжейм С. и усэ гъэпсыкІэр: Іуэрыуатэм и Тэмалхэр авторым къызэригъэсэбэпыр щыкІэр. УсакІуэм и усэбзэр, авторыгъэ зыхэль усыгъэм ар зэрыпэгъуенэгъур.

Сыжажэ Къылъышыкъуэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Сыжажэм и уэрэдхэр («ЦыкІуэ къуй и уэрэд», «Куп Сурэт и тхъэусыхэр», «Астемырыкъуэм и уэрэд»). Усэхэр («Хуэмгъуэт и хъуэн», «Ашэбайм я хъуэн», «Нэф къэзыгъэцІри нэфш», «ІэшІагъэ дахэ», «Тхъэусыхафэ», «Пхъум и хъуэхъу», «Ажэм игъэштахэм я хъуэн», «Джэдым и хъуэхъу», «Къылъышыкъуэ хъэжрэтым зэрельІуар», «Гыбзэ»).

Иujьрэй лъэпкъ усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ профессионал гъуазджэмрэ. Адыгэ усэ гъэпсыкІэмрэ Сыжажэм и усэ ухуэкІэмрэ: И гъащІэм щыщ теплъэгъуэхэр усакІуэм и усэхэм къышигъэлъэгъуэжу зэрыштытар.

УсакІуэхэр. Уэкъуо. УсакІуэм теухуа псальэ. «Уэкъуо и усэ» усэр зытеухуар, и гъэпсыкІэр.

Выкхъэ Шухыб. УсакІуэм теухуа псальэ. «КІэтЫрэ», «ПашІэрывэ», «Ешрокъуэ и хъуэн» уэрэдхэр, жанркІэ ахэр зыщыштыр.

ПашІэ Бэчмырзэ. УсакІуэм теухуа псальэ. ПашІэ Бэчмырзэрэ лъэпкъ Іуэрыуатэмрэ. Адыгэ литературэр зэфІэувэнымкІэ усакІуэм и творчествэм иІа мыхъэнэр. УсакІуэмрэ жылагъуэмрэ, усакІуэмрэ динымрэ, усакІуэмрэ щыуэпсымрэ. ПашІэ Б. лъэпкъ литературэм и тхыдэм зэрыхэувэр.

ПашІэ Б. и уэрэдхэр («Бэчмырзэ и тхъэусыхэр», «Пышбий КIуш и гыбзэ», «Паз Темыркъан и фэепль уэрэд», «Дыгъур КIаш и тхъэусыхэр», «Уэзы Мурат»). Ахэр зытеухуамрэ жанркІэ зыхыхъэхэмрэ.

ПашІэ Б. и усэхэр («Истамбыл», «Щы», «Мы дунеижыр», «Жъапщэ мыгъуэ», «Цыхур щІалхукІэ», «Бэчмырзэ и усэ», «Дуней», «Джэдым и усэ», «Жыгыр къэгъагъэмэ, дышогуфыкІ», «Дзэллыкъуэ», «Къэбэрдей», «Мухъэжырхэр»). Абы и творчествэм и къыхэкыпІэхэр: усакІуэмрэ Іуэрыуатэмрэ, усакІуэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъ поэзиемрэ. ПашІэ Б. и жъэрыуатэ усэхэмрэ тхыгъэ усэхэмрэ: зэшхыныгъэу, зэшхъэшыкІыныгъэу хэлъхэр; адыгэ жъэрыуатэ усыгъэм и хабзэхэмрэ къуэкІыпІэ поэзием и хабзэхэмрэ усакІуэм зэрызэригъэзэгъяр.

«Алыхым и фыщІэ» поэмэ кІэшІыр. Ар зытеухуамрэ щІэль философие гупсысэмрэ.

ПашІэ Б. и усэ-жыІэгъуэхэр, цыхубэм и Іущыгъэм и щапхъэу ахэр зэрыштыр.

ХъэхъупашІэ Амырхъан. УсакІуэм теухуауэ псальэ. «Мывэм нэхъэрэ нэхъ хъэлъэ», «Жэш къэрэгъулым и усэ», «Джэгу уэрэд», «Аргъуейм и усэ», «ІэшІагъэ» усэхэр. Ахэр зытеухуамрэ къяуатэ гупсысэхэмрэ.

ХъэхъупашІэ А. и усэкІэм хэль гъэшІэгъуэнагъхэр. «Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я лІэужьщ» жыуигъэІу, ХъэхъупашІэ А. и творчествэм хэль нэщэнэхэр, ауэ япэ итахэм къашхъэшыкІыу лъэпкъ прозами абы хэлъхъэныгъэ зэрыхуишІар.

Тхыбзэ литературэм и къежьапIэм. Лъэпкъ тхыбзэ литературэм и щIедзапIэр. Адыгэ узэшIыныгъэ лэжыгъэр: абы и лъехъэнхэмрэ узэшIакIуэ нэхъ цIэрыIуэхэмрэ. Адыгбзэм хузэхалхъя япэ алыйбейхэр, абыхэмкIэ тхауэ къэна тхыгъэхэр. Адыгэ узэшIакIуэхэр зыхушIэкъуар, абыхэм я лэжыгъэхэм я мыхъэнэр. Адыгэ узэшIакIуэхэм я мурадхэр къащIемыхъулам и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ узэшIакIуэхэм я IуэхушIафэхэм таухуауэ щыIэ щIэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ ахэр зи IэдакъэшIэкIхэмрэ. Ипэрэй адыгэ литературэмрэ гъуазджэм и унэтIыныгъэхэмрэ.

АдыгбзэкIэ тхэуэ щыта лъэпкъ узэшIакIуэхэр. Нэгумэ Шорэ. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Нэгумэм тхыдэ щIэнныгъэм, бзэшIэнныгъэм, литературэм хуища хэлхъэнныгъэхэр.

«Хъуэхъу» усэр, абы и тхыдэр, зытеухуар. Усэм и гъэпсыкIэм хэль IуэрыIуатэ щэнхэр, цезурэм абы щигъэзащIэ къалэныр.

Берсей Умар. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Япэ дыдэу адыгбзэкIэ дунейм къытехъя тхылъым «Шэрджэс алыйбейм» (1855) ит тхыдэжъхэр (таурыхъхэр). Адыгэ IуэрыIуатэмрэ къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я литературэмрэ къахихауэ тхылъым ихуахэр. Берсей У. зэдзэкIакIуэ IэкIуэлъакIуэ зэрыштыр. Лъэпкъ литературэм щыяпэу абы зэридзэкIа къэжэр (перс) хъыбархэр. Адыгэ жьэрыIуатэбзэм абыхэм къыхахъя гупсысэхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ. Абыхэм яIэ гъэсэныгъэ мыхъэнэр.

ХъэтIохъущокъуэ Къазий. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ХъэтIохъущокъуэ Къ. зэдзэкIакIуэ зэрыштыр, Саади и «Гюлистан», М.Ю. Лермонтовым и «Ашик-Кериб», К.Д. Ушинскэм и лэжыгъэ зэридзэкIахэм я мыхъэнэр, адыгбзэм и зэфIэкIхэр абыхэм наIуэ зэращIыр. ХъэтIохъущокъуэ Къ. лъэпкъ литературэм и лъабжъэр зыгъэтIылъахэм ящыщ зыуэ зэрыштым зэридзэкIа художественнэ тхыгъэхэр щыхъэт зэрытехъуэр. Романтизмэм и жыпхъэм ит «Хъарзынэ» рассказыр: зытеухуар, къыщиIуатэ гупсысэр. ХъэтIохъущокъуэ Къ. и «Хъарзынэ» рассказымрэ Къаз-Джэрий и «Къэжэр гушыIэ» рассказымрэ зэшхъыныгъэу яхэлъхэр, къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я IуэрыIуатэм зэрыпышIар. «Къэбэрдей алыйбей» (1965) тхылъым ит псысэхэм узэшIыныгъэ къару яхэлътыр. IуэрыIуатэм къыхиха хъыбархэмрэ езы узэшIакIуэм итхыжахэмрэ («Бадзэ», «Пыцы щIалэ», «Джэдыгу зыщыгъ къущхъэ», н.гъуэшIхэри). Адыгэ тхыбзэм и тхыдэм ХъэтIохъущокъуэм и тхылъым щиубыд увыпIэр.

Тамбий Пагуз. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Къэбэрдей азбукуэ» (1906) тхылъым ит таурыхъхэр, лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр.

Куп Исмэхьил-хъэжи. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Адыгэ жыуэ» усэр. Лъэпкъыр узэшIынымкIэ, щIэнныгъэм къыхэшшенымкIэ абы иIэ мыхъэнэр.

ШэкIыхъэшIэ Пыцкъан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ЛэжъакIуэ цIыхур гъэльэпIэныр, абы и щхъэхуитыныгъэхэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ къащIэцшыжыныр ШэкIыхъэшIэ П. и тхыгъэхэм я гупсысэ нэхъышхъэу зэрыштыр. «Къуажэ молэжъхэм я уэрэд» усэр зытеухуар, езыр диням зэрыхуузытыр абы къызэрхэштыр. «Бэджэрэ бадзэрэ» усэр. Басням и щэну усэм хэпльагъуэр. ШэкIыхъэшIэм и усэхэм къыщигъэсэбэп тропхэр, абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр. Силлабо-тоникэ усэ гъэпсыкIэм и Iэмалхэр япэу къэзыгъэсэбэпа адыгэ усакIуэхэм ар зэраштыр.

УрысыбзэкIэ тхэуэ щыта узэшIакIуэхэр. Къаз-Джэрий СултIан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «ХъэжытIэгъуей ауз» гъуэгуанэ очеркыр. Тхыгъэр дунейм къыщитехъар, къызытихуа журналыр. А.С. Пушкин, В.Г. Белинский сымэ Къаз-джэрий и IэдакъэшIэкIым хужаIа псальхэр. Тхыгъэм и лирикэ лъыхъужымрэ лъэпкъым и къэкIуэнумрэ. Романтизмэм и жыпхъэхэм иту тхыгъэр зэрытхар, абы и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэм и къулеягъыр.

Хъан-Джэрий СултIан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Романтизмэм и хабзэхэр лъэпкъ литературэм зэрышызэфIэувар (Абы и щапхъэхэр адыгбзэкIэ, нэгъуэшIыбзэхэмкIэ тхэуэ щытахэм я тхыгъэхэм къахэгъуэтэн, зэгъэпшэн), абы и щэнхэмрэ и лъэпкъ плывифэхэмрэ. «Шэрджэс хъыбархэр» повестыр. «Русский вестник»

журналым ар кызызэрытрадзэгъар. ЙуэрыІуатэм къыхиха хъыбарым и фабулэр повестым лъабжъэ зэрыхуэхъуар. ТхакІуэм къигъесэбэпа художественнэ Іёмалхэр. Абыхэм я фыгъэкІэ хъыбарым щІэль гупсысэм тхакІуэм иригъэгъуэта зэхъуэкІыныгъэхэр. Щхъэзакъуэ насыпым хушІэкъуныр цынхубэ, хэкупсо бэнэныгъэм тхакІуэм зэрыхуишэр. Романтизмэм и щэнхэр здэплъагъу образхэр (Жамбулэт, Гуашэ сымэ). Повестым и бзэр, тхакІуэм и псальеуха ухуэкІэ гъещІэгъуэныр.

Клашэ Адэлджэрий. И гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Реализмэм и гъуэгум япэу техъя адыгэ тхакІуэм и художественнэ тхыгъэ нэхъыфІхэр: «Абрэджхэр» повестыр, «Жиним и гъесэн», «Пыпхэ», «МазитІкІэ къуажэм» рассказхэр, нэгъуэщІхэри. Клашэ А. бгырысхэм я гъашІэм фыуэ щыгъуазэу зэрыштытар. Абы къыхиха теплэгъуэхэмрэ еzym и нэгу щІэхІахэмрэ и художественнэ тхыгъэхэм лъабжъэ зэрахуищІар. ТхакІуэм япэу адыгэ бзылхугъэм и образ зэпэшхэр литературэм зэрыхихъар. Клашэ А.Ку. и публицистикэр. «Гуашхъэ щыгум» очеркыр. Клашэм и публицистикэ лэжыгъэхэм я мыхъэнэр.

Ахъмэтыкъуэ Къазбэч (Хъэжылъашэ Мухъэмэд-Бэч). И гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ТхакІуэм и рассказхэр («Азэн джапІэм и щэху», «Жэнэт пщащэ», «Щыхым папшІэ», «Гъуэгу зэхэкІыпІэ», «Пэжым и лъыхъуакІуэ», «Патриоткэ», нэгъуэщІхэри) зытеухуахэмрэ къауатэ гупсысэхэмрэ.

«Къалэн хъэльэ» драмэр. Бгырысхэм къадекІуэкІыу щыта лъышІэж хабзэмрэ драмэм и сюжетымрэ. Пьесэм и ухуэкІэр, зы Йуэхугъуэ шэшІам нэхъ пасэу къехъуа Йуэхугъуэ зыбжанэ тхакІуэм зэрыхиухуанэр. Хъэжмырзэр Уэсмэнрэ я образхэр, абыхэм ягъуэт зыужыныгъэр. Реализмэм и хабзэхэм тету адыгэ мэкъумэшыщІэхэм я псэукІар пьесэм къызэрышыгъэлэгъуэжар, абы и щапхъэхэр.

Ахъмэтыкъуэ Къ. и гъуэгунэ тхыгъэхэмрэ очеркхэмрэ («Континент фыщІэм», «Тыркум теухуа очеркхэр», «Иджырей Тыркур», «Зэман хъэльэхэр», «Бгыхэм я хъуэспапІэр», нэгъуэщІхэри).

XIX лэшІыгъуэм – XX лэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм псэуа лъэпкъ усакІуэджеуакІуэхэмрэ узэшІакІуэхэмрэ я лэжыгъэм иа мыхъэнэр. XIX лэшІыгъуэм – XX лэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм адыгэ литературэм иа щытыкІэр. Ар къэунэхуныр зэрекІуэкІар, лъэпкъ тхакІуэ-узэшІакІуэхэм я тхыгъэхэр дунейм къызэрыхъя, хъума зэрыхъуа щІыкІэхэр. Алыфбей зэхуэмидэхэмкІэ тхауэ щыІэ художественнэ текстхэр зэхуэхъэсэжыным, джыжыным, иджырей адыгэ алыфбеймкІэ къыдэгъэкІыжыным елэжья щІэныгъэлІхэр, абыхэм я фыщІэр.

Лъэпкъ щэнхабзэм, абы щыщу литературэм и тхыдэм усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ узэшІакІуэхэмрэ щаубыд увыпІэр. Хэкурыс адыгэ щІэныгъэлІхэмрэ хэхэс адыгэхэмрэ яку дэлья зэпышІэныгъэхэр. XX лэшІыгъуэм и пэшІэдзэхэм Къэбэрдейм, Тыркум, Сирием адыгэбзэкІэ къыщыдэкІыу щыта газетхэмрэ журналхэмрэ. Литературэм зиужынымкІэ абыхэм ягъэзэшІа къалэнхэр.

Иджырей адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и япэ лъэбакъуэхэр. XX лэшІыгъэуэм и япэ ильэсипшІитІым Урысей империемрэ Къэбэрдеймрэ къыщыхъуа тхыдэ, цынхубэ-политикэ зэхъуэкІыныгъэхэр. Цынхухэр егъэджэным, пэшІэдзэ еджапІэхэр къызэхуыним теухуауэ лъахэм щекІуэкІа лэжыгъэхэр. Капитализмэм и хабзэхэр, абы къигъэшІ зэхүүштыкІэхэр адыгэхэм я дежи къызэрысар: Урыс-япон зауэр, Япэ дунейпсо зауэр, Дзэлыкъуэ зыкыІэтыныгъэр, нэгъуэщІхэри. Лъэпкъ тхакІуэ-усакІуэхэр (псалъэм папшІэ, ПащІэ Бэчмырзэ, ХъэхъупашІэ Амырхъан, ЩоджнцыкІу Алий, Къылышбий Исмэхыил, Фэнзий Мэжид, нэгъуэщІхэри) а тхыдэ Йуэхугъуэшхуэхэм зэрахуষтытар.

Хэхэс адыгэхэм я макъ («Гъуазэ» газетымкІэ) хэкурыс адыгэхэм я деж къэIус зэрыхъуар. Я лъэпкъэгъухэр щІэныгъэм и гъуэгум трашэн мурадкІэ Тыркум щыІэ адыгэ цынхубэ зэгухъэныгъэхэм я лыкІуэхэр Хэкужым къагъэкІуэжу зэрыхуежъар (Цагъуэ Н., НэгъуущІ С., нэгъуэщІхэри). Бытырбыху, Москва, Киев, Истамбыл, Каир, Краков, нэгъуэщІ

къалэшхуэхэм щеджауэ къэзыгъэзэж адыгэ интеллигенцэр. Лъэпкыр зэрыкIуэну гъуэгур къыхэхынам ехъэлIауэ абыхэм яIа Iуэху еплъыкIэхэр, ирагъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

Бахъсэн узэцIакIуэхэр. Лъэпкъ щЭныгъэм и къежьапIэ, и купсэ Бахъсэн зэрыхъуар, абы и щхъэусыгъуэхэр. «Цагъуэ Нурий и университетыр», лъэпкъ еджакIуэхэр гъэхэзырынамкIэ абы иригъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

«Адыгэ макъ» газетыр адыгэбзэкIэ къыдэкIыу зэрыцIидзар. Литературэмрэ тхыльеджэмрэ зэльэIесу, зэрыубыду зэрыхуежъар, лъэпкъ щЭныгъэмрэ литературэмрэ зиужынамкIэ абы иIа мыхъэнэр. Газетымрэ лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ, абы япэу къытрадза хъыбархэмрэ пшинальхэмрэ: «Пщи Бадынокъуэ» (1917, №4), «Нарт Сосрыкъуэ и пшинальхэмрэ» (1918, №2), «Наринэрэ Ридадэрэ» (1918, №2), «Псалъэжъхэр» (1918, №39), нэгъуэцIхери. Адыгэхэм я зэхэцIыкIым зиужынам «Гъуазэ» (Истамбыл), «Адыгэ макъ» (Бахъсэн) газетхэм хуашIа хэльхъэныгъэр. Бахъсэн щЭныгъэ купсэм (центрим) и къызэгъэпэцакIуэхэр.

Дым Iэдэм. и гъашIэмрэ и щЭныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Дым I. и «Псальэ пэжхэр», усэхэу «ЩэнэфIэ цыкIум жиIар», «Нажьмэ». Прозэу тха тхыгъэхэр.

«Щэнгъасэ» тхыльыр (1918). Тхыгъэр зыхуэгъэзар, ар зэрызэхэт эссе, рассказ кIещIхэм я сюжетым лъабжъэ хуэхъуар. Дин щЭныгъэмрэ Дым I. и Iуэху еплъыкIэхэмрэ. ЩЭблэр гъесэнам, щЭныгъэм и IефIыр зыхегъэцIенам теухуауэ «Щэнгъасэ» тхыльым иIэ мыхъэнэр.

Цагъуэ Нурий. И гъашIэмрэ и щЭныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Цагъуэ Н. и публицистикэр, лъэпкъ тхыдэм теухуа и тхыгъэхэр, итхыжа таурыхъхэр. Цагъуэмрэ «Гъуазэ» газетымрэ. Хэкур зыбгынэу Тыркум Iэпхъуэ адигэхэм яхуэгъэзауэ 1911–1914 гъэхэм публицистым итха тхыгъэхэр. «Хъэишэт гуашэм и щытхъу» (1917), «Мусльымэн тхыдэ» (1918), «Адыгэ тхыдэ» (1918) тхыльхэр. Дин щЭныгъэмрэ Цагъуэм и дуней еплъыкIэхэмрэ.

Лъэпкыр зереджэну тхыльхэр гъэхэзырынам («Тхыбзэ» букварыр), IуэрыIуатэр зэхуэхъэсыжынам, къытедзэнам я IуэхукIэ Цагъуэ Н. зэфIигъекIа лэжыгъэхэр. Иджырэй адыгэ литературэм (языныкъуэхэм зэрыжайэу «адыгэ литературэцIэм») и къежьапIэу Бахъсэн щэнхабзэ купсэр къышIалтытэр, абы и щхъэусыгъуэхэр.

ХХ лIэцIыгъум и пэцIэдзэхэм псэуа адыгэ тхакIуэхэр. ХХ лIэцIыгъум и пэцIэдзэхэм лъэпкъ щэнхабзэр щытыкIэ гугъум зеритар. Апхуэдэу щытми, адыгэхэм я зэхэцIыкIым зэрыхэхъуар, щЭблэр егъэджэнам и Iуэхур машIэкIэми зэрыкIуэтар. А лъэхъэнам адыгэбзэкIэ ятхауэ къэна художественнэ тхыгъэхэр, ахэр зи IэдакъэцIэхэр. Тхыгъэхэр зытеухуар, я художественнэ гъэпсыкIэр.

Гуапэ Зулкъарнин и «Хуэхъу» усэр; **КЦурашын Мухъэмэд** и «Ушие усэ», «Уэ си къуэшу мусльымэнхэ» усэхэр; **ЩэрэлIокъуз Тальостэн.** ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ЩэрэлIокъуэ Т. итхыжа таурыхъхэр, и усэхэр («Гъатхэпэ», «Цыхур», «Шэрэдж ауз», «Мазэ», «Гугъэ», «Кавказ дахэ»). ЩэрэлIокъуэм и драмэ лэжыгъэхэр: «Къэзанокъуэ Жэбагъы», «Кушыкурэ абы и къэшэнамрэ». Пьесэхэр зытеухуар, лъэпкъ драматургием и япэ лъэбакъуэу ахэр зэрыщытыр. Пьесэхэм яхэль фIагъымрэ драматургым къемыхъулIахэмрэ.

Лъэпкъ усыгъэр зэрыкIуэну гъуэгур зыубзыхуахэр: **Къылышибий Ислэмхыил;** **ЩоджэнцIыкIу Алий.**

Къылышибий И. и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Iуэдыщэ» усэр. Лъэпкыым и блэкIамэрэ и нобэмрэ я сурэту усэр зэрыщытыр, усакIуэр адыгэм и тхыдэм зэрыхущытыр, къигъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр (зэгъэпщэнамгъэр, антитетэр, н.).

«Iуэдыщэ» усэм и тхыдэр, ар лъэпкъ поэзием и хэльхъэныгъэ щхъэпэу зэрыщытыр.

ЩоджэнцIыкIу А. и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. УсакIуэ ныбжыцIэм и япэ усэхэр: «Тырку хадэм», «Жынгызмэ я нып фIышIэжыир», «Нанэ». Лъэпкыым и нобэрэй махуэм усакIуэр зэригъэпIейтейр, абы и къэкIуэнум зэрыщыгугъыр. Адыгэм гъуазэу иIэпхъэу усакIуэм къильтытэхэр. Романтизмэм и жъаум щЭту тха усэхэм тхыльеджэр зыхураджэр, зыщIагъэхъуэпсыр. Анэмрэ лъахэмрэ усакIуэм яхуйIэ гурыщIэр,

ар кызызэријуатэ литературэ Іэмалхэр. Щагыбызэр усакиуэ ныбжыштіэм кызызэргъесбәпүр, XX ліәщігъуэм и пәңгідзәхәм а Іэмалым тырку, хъерип усакиуэхәр хуекиуэу зәрыштытар. Щоджэнцікіум и япә усәхәр лъепкъ лирикәм и къежыапіләу кызызэрылтыапхъэр, абыкілә тегъещіләпілә щыпхъехәр.

Къәбердей-шәрдже с литературәр XX ліәщігъуэм и 20–50 гъәхәм

Хәзыгъәгъуазэ. XX ліәщігъуэм и 20 гъәхәм ирихъәліеу къәралым щыла цыхубә-политикә щытыкіләр, хәкум и тхыдәмрә и щэнхабзәмрә къышыхъуа зәхъуәкіныгъәхәр. Цыхубәмрә Октябрь революциямрә. Цыхубәмрә Граждан зауәмрә. Адыгәхәм лъепкъ-щынальә автономиехәр зәрагъуэтар. Ахәр щынальә щхъәхуәурә гуэша зәрыхъуар, абы и щхъәусыгъуэ нәхъышхъехәр, кърикіуахәр.

Гъузаджәм и унәтіныгъәштіхәр, реализмәм и ліәужыгъуәштіхәр зәфірәувенәр зәрекіуэләр. А лъәхъәнәм литературәм щекіуәкіа къәлтыхъуәныгъәштіхәр, утыку къихъа гупсысәштіхәмрә іуэху еплъыкіләхәмрә: футуристхәр, имажинистхәр, нәгъуәштіхәри. Пролеткульт, «Кыщ», «Серапион зәкъуәшхәр», «Щхъәдәхыпілә» зәгүхъәныгъәхәр: я мыхъэнәр, щыуагъәхәмрә щыләнгъәхәмрә. Кавказ Ишхъәрәм ис лъепкъхәм я литературәхәм кызызәранәкіа гүгъуехъхәр, тхакіуэхәр зытета гъуәгүлә, я гупсысәкілә гүэшыным къиша ныкъусаныгъәхәр.

20 гъәхәм адигә щынальәхәм къышыдәкіиу щыта газетхәр. Цыхубәр зәреджә «Іэмәпсымә» ахәр зәрыхъуар. Еджакіуэхәр щагъәхъәзыр еджапіләхәр къызәрәйзіуахар: Лениним и ціләр зезыхъә еджапілә къалә цыкіур (1924), педрабфакыр (1931), пединститутыр (1932). Щінгъә-къәхутакіуэ институтыр (1926), къәрал тхыль тедзапілә (1928) ләжъән зәрыштіләзар. Тхакіуэхәмрә тхыльеджәхәмрә я зәпшіләнгъәм абыхәм зәрызәрагъәубгъуар.

Адыгә литературәр XX ліәщігъуэм и 20 гъәхәм. Лъәхъәнәм и нәщәнәхәр. Литературәм ехъәліауэ къыдәкіа къәрал унафәхәр («Художественнә литературәм теухуауэ партым и политикәм и іуэхукілә» РКП (б)-м и ЦК-м и унафәр (1925), нәгъуәштіхәри). Лъепкъым и бләкіамрә революцием иужыкілә къеунәхуа псәукіләмрә зәгъәпшәнәр. Октябрь революциемрә Граждан зауәмрә теухуа іуэриуатэр.

20 гъәхәм къәралым щыла литературә гупхәмрә гъузаджәм и унәтіныгъәхәмрә яжъ адигә тхакіуэхәм къазәрәштіхуар. Иуэху еплъыкілә зәхъуәмыдәхәм къагъәштіа гупсысәштіхәр, зәныкъуәкъухәр (Нало Ж., Борыкъуей ТІ., н.). Адыгәм къидекіуәкі хабзәнәмисыр, цыхубә зәхәтыкілә «псәукіләнгъәм» къигъәштіхәм егъәзәгъыныр лъепкъ литературәм зәрыштікіуэләр. Адыгә тхакіуэ нәхъыжъхәр: Паштілә Б., Шәкіыхъәштілә П., Хъәхъупаштілә А., Щәрәліокъуэ Т., Кіраштілә Т., Абыкъу Хъ., Борыкъуей ТІ., Къылышбий И., Амирокъуэ И., Хъәбәчыр Б., нәгъуәштіхәри. Абыхәм я творчествәм и художественнә къышхъәштыкінгъәр, ар иджыри быдәу іуэриуатэм зәрыпштіләр.

Лъепкъ литературәмрә публицистикамрә. Адыгәхәм я псәукіләм, я бзәмрә литературәмрә теухуауэ Цагъуэ Н., Елбәд Хъ., Щоджэнцікіум А., Борыкъуей ТІ., Щакіуэ Т., Пшынокъуэ А., Къәшәж ТІ., Къәжәй С., Къущхъя И. сымә «Красная Кабарда», «Къэрәхъәлькъ», «Ленин гъуәгу» газетхәм къытрагъәдза тхыгъәхәр, абыхәм ягъәзәштіа къаләнәр.

Тхыбзәштіэ литературәм усыгъәм нәхъ псынштіеу зәрызышиужъар, абы и щхъәусыгъәхәр. Усакіуэхәр. Шәдҗыхъәштілә П., Борыкъуей ТІ., Кыщокъуэ П., Пшынокъуэ А., Щакіуэ Т., Щәрәліокъуэ Т., Пшынокъуэ М., Хъәхъупаштілә А., Къәжәр И., Тобыл Т. сымә я усәхәм, уәрәдхәм я тематикәр, усакіуэхәм я іуэху еплъыкіләхәр, лъәхъәнәм и лъыхъужъхәр зәрагъәльләпіләр. Лъепкъым и бләкіамрә псәукіләнгъәмрә зәгъәпшәнәр, зәманым емызәгъыжу къалтыгә хабзә-зәхәтыкіләхәм ебәнәнәр я творчествәм мотив нәхъышхъә зәрышхъур. Адыгә усә гъепсыкілә игъуэт зәхъуәкінгъәхәр.

ПашІэ Бәчмыйрзэ и гъащІэмрэ и жылагъуэ, литературэ ләжыгъәхэмрэ. ПашІэ Бәчмыйрзэрэ пасәрэй адигэ усыгъэм и поэтикәмрэ. УсакІуэм и творчествәм и лъәхъәнәхэр. Жыбзэ усыгъэр жыбзэр тхыбзэу зәпәшыным, тхыбзэ творчествәр къэунәхүным хәлъхъәнәнгъэ хуэзышІа лъәпкъ узәщІакІуэ-щІэнныгъәлІхэр (Нэгумэ Ш., Хъуан-Джәрий С., Берсей У., ХъэтІохъущокъуэ Къ., Дым И., Цагъуэ Н., нэгъуэшІхэри). ПашІэ Б. адигэ усыгъэр тхыгъэ хабзэм и гъуэгум зәрытишар, абы лъәпкъ щэнхабзэм дежкІэ ила мыхъәнәр.

20 гъәхэм адигәхэм я псәукІэм къышыхъуа зәхъуәкІыныгъәхэм ПашІэ Б. зәрахүштыр («Къэтхъан Назир», «Хуит дыхъуаш», «Бахъсэн», «МәзкуукІэ зәджэр къэралыгъуэжти...», «Дунеижыр Іейши, къизэтокъутэ...», «Дуней ухуэныр щІэнныгъэ Йүэхүш», «ЩІэнныгъэр лъәпкъ гъәшІэрашІеш», «ИжкІэрэ ди псәукІахэр», «КІенауэ», н.). Совет властым къыдәунәхуа псәукІешІэм – фабрикәхэмрэ заводхэмрэ къиззІухыным, цыхухэр егъәджәнүм, ахэр зәдзейүэ зәгуэгъәхъәнүм, зәдәгъәләжъәнүм – усакІуэр зәрыхуэусар. Ауэ къэрал унафәшІхэм я ЙүэхүшІафәхэм хильагъуэ мыхъумышІагъәхэри иубзышІу зәрышымытар. ПашІэ Б. и творчествәм къизәшшИиуыдә жанрхэмрэ жанр лІэужыгъуэхэмрэ:

Үэрэдхэр. Ахэр пасәрэй усакІуэ-джәгуакІуэхэм я уэрэд усыкІэ хабзэм тету зәрыгъәспар («Дзыгъур Клаш», «Алихъан и гыбызэ», «Уэзы Мурат», н.);

Лиризм щабәкІэ гъәпса гүхэль усәхэр («Хуэпсэн», «Дуней», «ЛІэнныгъэ», «Зәманыр псыншІэу йокІуэкІ», «Щы», «ГъащІэм и уасэр зышІэр», «Гугъэ», «Джәд», «Ижым щыгъуазэрэ...», «Мы дунеижьу...», «Фызыжъ», «Жыы хъуныгъэ», «Жыы хъуар гумахәш», н.);

КІуэрыкІуэм тету зәхилъхъа усә едзыгъуэхэр (бейтхэр), абыхәм ящІель философие гупсысәхэр, яІэ ущинныгъэ-гъәсәнныгъэ мыхъәнәр («Псалъэ пәжхэр» циклым хыхъәхэр);

Публицистикәрэ ауанрэ зыхэль усәхэр («Дунейр ухуэныр щІэнныгъэ Йүэхүш», «Бахъсэн», «Іәшэр фузэд», «Псалъэрэйр Йүэхүншеш», «Пщы», «Дыгъу», «Пужажэ», «ЗыхуэмымышІэ», «Сәхүсәплъ», «Гуашә нысә», «Молә», н.).

Лъәпкъ литературәм и тхыдәм дежкІэ ПашІэ Б.М. и творчествәм и мыхъәнәр, лъәхъәнә зәхуэмымыдхэр зәпишІэу абы хэль къаур.

ХъэхъупашІэ Амырхъан. И гъащІэмрэ и литературэ ләжыгъәхэмрэ. УсакІуэм и творчествәм лъәпкъ Йүэрыуатэр кууэ зәрыхәпшәр. ХъэхъупашІэ А. и уэрэдхэмрэ гъыбзәхэмрэ («Дзадзунэ и уэрэд», «Яшам и тхъэусыхә», «Мывәм нәхърә нәхъ хъельә», «Бохъшә», «Аргүейм и уэрэд», н.).

Тхыдә-революцә темәмрэ псәукІешІэмрэ теухуа усәхэр («Серго Орджоникидзе», «Ворошиловым теухуа уэрэд», «УнашІэ Сахыид», «Барәсбий», н.).

Хәкур фыуэ лъагъунүм, абы и лыхъужыхъэр гъэльэпІэнүм къыхуезыдҗэ усәхэр («Си Хәку дахэр», «ЛыфI нәшэнә», «Нобәм срогофIэ», «Гъэм и зәманхәр», «Псоми закъебгъәшІэнүм...», «Щхъэтепхъуэ», «Къардэн Къубатий», «Жәмборә Щәуал», «Наурыз Мамышә», «ГүүшІынэ Гъузер», н.).

ХъэхъупашІэ А. и поэмәхэр («Си сабиигъуэр», «Тхыдәжъ», «Къэзанокъуэ Жәбагъы», «Андемыркъан», «Къәбәрдей партизанхәр»).

ТхакІуэм и новелләхэр («Къэрәмыйрзэ и фальэ», «Щынэ хужъ», «Анусә», «Гъыбзә», н.).

Къәбәрдей-шәрдҗәс литературэр 30 гъәхэм. Лъәхъәнәм и цыхубә-политикә щытыкІэр. Къэралым щекІуэкІ зәхъуәкІыныгъэ инхәм литературәр къыхәша зәрыхъуа. «Литературэ-художественә организацәхэр зәхъуәкІыным и ЙүэхукІэ» ВКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1932). Литературэ-критикә къарухэр зәщІэгъәуІуенүм, зәкъуэгъәувенүм ехъәлІауэ къэралым щекІуэкІа ләжыгъәхэр. Совет тхакІуэхэм я япә съездыр (1934): литературәм къыдекІуэкІ хабзәхэмрэ зәманным къигъәшІа Йүэху еплыкІешІэхэмрэ теухуа зәныкъуэкъухэр; литературәм зиужыным зәран хуэхъуа Йүэхугъуэхэр; социалист реализмәм и хабзәхэр убзыхуныр; лъәпкъ литературәхэр унэтІыныр.

30 гъэхэм я пэццIэдзэхэм щIэнныгъэншагъэр гъэкIуэдынам, тхыбзэццIэм техъя лъэпкъхэм я литературэхэм зегъэужынам хуунэтIауэ екIуэкIа лэжыгъэхэр, абыхэм пышIауэ щыта гугъуеххэр.

Политикэ залымыгъэхэр, абыхэм лажъэншэу хэкIуэда адыгэ тхакIуэхэр.

А лъэхъэнэм кыыдкIыу щыта газетхэр, литературэ альманаххэр. Адыгэ лъэпкъ щэнхабзэр, бзэр, литературэр джынам, егъефIэкIуэнам елэжъа еджагъэшхуухэмрэ тхакIуэхэмрэ, абыхэм я Iуэху еплъыкIэхэр (Турчанинов Г., Яковлев Н., Джанашиа С., Чигеров В., Нало Ж., Елбэд Хь., Борыкъуей ТI., ЩоджэнцIыкIу А., Абыкъу Хъ., Къуэжей С., ДышэкI М., Махъсидэ З., Хъуран Б., Теунэ Хь., н.).

Лъэпкъ **прозэр.** Адыгэхэм я псэукIэм кыыщыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэмрэ лъэпкъ литературэрэмрэ. Зэманым и лъыхъужынщIэхэр. Лъэпкъ прозэм и жанрхэр, лIэужыгъуэхэр. Цыхубэ зэццIэхъееныгъэхэмрэ тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ гултытэ лей адыгэ тхакIуэхэм хуашI зэрыхъуар. Тхыдэ-революцэ тематикэр лъабжээ зыхуэхъуа япэ прозэ тхыгъэхэр (*Абыкъу Хъ. «Инжыдж и Iуфэхэм»; ДышэкI М. «Пиэппль»; КIэраиш Т. «Щамбул» («Гъуэгу насытыфIэ»), Нало Ж. «ЦЦэдзапIэ», ЦоджэнцIыкIу А. «Кхъужьсай щIагъым», Махъсидэ З. «Ar зыщыбгъэгъупицэ хъунукъым», н.*). Лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр. Идеологии пыухыкIам хуэлэжъами, абыхэм лъэхъэнэ зэблэкIыгъуэм (20–30 гъэхэм) адыгэм и псэукIар, и дуней еплъыкIэр, зыгъэгуфIэ е зыгъэпIейтэ Iуэхугъуэхэр, зэманым и плъыфэр, и лъапIэнныгъэхэр кызызэрышыгъэлъэгъуэжар. Лъэпкъ прозэм и япэ художественнэ тхыгъэхэм къаахэхыпхъэ дерсхэр.

Абыкъу Хъалид. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Инжыдж и Iуфэхэм» романыр: абы и тхыдэр, художественнэ-эстетикэ и лъэныкъуэкIэ игъэзащIэ къалэнхэр. Романым и зэхэлтыкIэкIи, и гъэпсыкIэкIи совет тхакIуэхэу А. Фадеевым («Зэхэкъутэнныгъэ»), Д. Фурмановым («Чапаев»), Б. Лавреневым («Джыгъэ», «ПлъыщIрэ езанэ») я тхыгъэхэм зэрыпэджэжыр. Лъэхъэнэм и лъыхъужынщIэхэмрэ романым узыщрихъелэ персонажхэмрэ. Романым хэт гурыхъ образхэр (Хъесэн, Бэчыр, Увжыкъуэ, Забыт, н.).

Жыымрэ щIэмрэ, емрэ фыимрэ я зэныкъуэкIур тхакIуэм зэрызэфIих художественнэ Iемалхэр. Революцэм и цIэкIэ пыIэм щIыгъуу щхъэри къэзыхыну хъэзыр «комиссар плъыжъым» и пIэкIэ гупсысэ, укытэ, щIэпхъаджагъэ ищIам хущIегъуэж образ (Хъесэн) адыгэ литературэм япэу тхакIуэм кызызэрыхишар. Хъесэн и образын зуужыныгъэ щIимыгъуэтар, ар лъэпкъ прозэм щапхъэ щIыхуэмыхъуам и щхъэусыгъуэхэр. Романым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

ДышэкI Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Пшэппль» романыр. 20 гъэхэм жылагъуэм щытепщэу щыта парт кыхуеджэнныгъэхэм я Iэужьу романыр зэрыштыр.

Романым и ухуэкIэр, и сюжетыр. Абы кыыщыхъу Iуэхугъуэхэр зы адыгэ жылагъуэ цIыкIум и гъунапкъэм зеримыкIыр. Публицистикэ щэнхэр кызызэбэкI тхыгъэм Октябрь революцэм ипIэкIэ адыгэ мэкъумэшынщIэхэм я псэукIар, къуажэдэсхэм яку дэлья зэхуущыкIэхэр, я гупсысэм кыыщыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр кызызэрышыгъэлъэгъуэжар. «Автор псальэм» («авторское отступление») тхыгъэм щигъэзащIэ къалэныр. ТхакIуэм къигъэсэбэп художественнэ Iемалхэр (зэгъэпщэнныгъэр, егъэлеиниыгъэр, сурэт характеристикэр, антитетэр, н.), образхэр къэгъэцIынымкIэ абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, зэрэн щыхъу щIыпIэхэр. Гурыхъ образхэмрэ (Хъэмид, Уэсмэн, ЛутI, Мусэ, Сырымэ, Захаров) гурымыхъхэмрэ (Тембот гъум, Жамырэ пэгъым, Къасбот нэф, Жамбот дэгу, н). Назыч и образыр. Пщащэмрэ Уэсмэнрэ яку дэль гурышIэм зригъэужыну тхакIуэр щIытэмыгушхуэр. Романыр нэмийтхысауэ кызызэрынар, абы и щхъэусыгъуэхэр.

Къуэжей Сосрыкъуэ. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «ЦЦэ» повестыр. Адыгэ литературэм и япэ повестыр зытеухуар, и гъэпсыкIэм хэль гъэццIэгъуэнагхъэр. Повестыр и фIэшыгъэццIэм тхакIуэм щIильхъэ гупсысэр. Адыгэ къуажэр псэукIещIэм зэрыхыхъэр: жыымрэ щIэмрэ, гупымрэ цыху щхъэзакъуэмрэ яку кыидэхъуэ зэныкъуэкъухэр, ахэр тхакIуэм зэрызэфIих Iемалхэр. Комсомол-щIалэгъуалэ

бригадэм щекІуэкІ гъесныгъэ лэжыгъэр. Повестым и образ системэр, абы хэль щыцІэнныгъэхэр.

Лъэпкъым и блэкІа гъащІэр, цыхум и лъапІэнныгъэ нэхъышхъэхэм - щхъэхуитыныгъэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ – папшІэ иригъекІуэкІ бэнэныгъэр художественнэ ИэмалхэмкІэ къыщыгъэлъэгъуэжа тхыгъэхэр (*ЩоджэнцЫкІу А. «Хъэжыгъэ нут закуэ», Махьсидэ З. «Хыисэ и махуэ блэкІахэр», «Хабзэжье удын», Тобыл Т. «Жалдуз», н.*), абыхэм я мыхъэнэр.

Теунэ Хь. и «Асьян» повестыр. И гуашІэкІэ псэуж цыхухэм я хуитыныгъэхэр хъуменным и бэнакІуэ Асьян зерыхъур, образым игъуэт зыужыныгъэр. Лъэпкъ прозэм и хэльхъэныгъэ щхъэпэу повестыр зэрыштыр.

Адыгэ лъэпкъ усыгъэр. Лъэпкъ усыгъэм 30 гъэхэм нэхъыбэу къиІету щыта темэхэр. Адыгэ лирикэм и япэ лъэбакъуэхэр, абы и зыужыныгъэр зи фыщІэ усакІуэхэр (*ЩоджэнцЫкІу А., Борыкъуей ТI., Къылышибий И., ЩакІуэ Т., Кыщокъуэ А., Хъэбэчыр Б., Уэхъутэ А., Темыр С., Гъуэшокъуэ Хъу., Пынокъуэ А., н.*). Зэманым къигъэув Іуэхугъуэхэр цыхубэм къагурыгъэІуэн къалэныр усыгъэм игъэзащІэу зэрыштыар, абы и къыхуеджэныгъэ нэхъышхъэхэр.

Иуэхугъуэ гуэрым къыхуеджэным ехъэлІа (лозунг) поэзием и лыкІуэ нэхъышхъэхэм ящиц зы **Борыкъуей ТIутІэ** и усэхэр (*«Сыхъэт махуэ дэ дежьаш», «Пионер уэрэд», «КИМ», «Октябрим и 25-р», н.*). Гъуазджэ хабзэхэмкІэ абыхэм фIагъ ин ямыІэми, лъэхъэнэм и нэшэнхэр къизытеш, адигэ литературэм и япэ лъэбакъуэхэр дэзыгъэлъэгъуж тхыдэ фэеплъу ахэр зэрыштыр.

30 гъэхэм адигэ усыгъэм и жанрхами лэужыгъуэхами зэрызаужьар. Поэмэ жанрим и ехъулІэныгъэхэр. Лъэпкъ усакІуэ нэхъыжыхэри нэхъышІэхэри я къарум абы зэрышеплъижар. Жанрим и зыужыныгъэм хэлья нык'усаныгъэхэр.

Цыхубэ уэрэдхэмрэ автор зиІэ уэрэдхэмрэ (*ЩоджэнцЫкІу А., Къэжэр И., н.*).

ЩоджэнцЫкІу Алий. УсакІуэм и гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

ЩоджэнцЫкІу А. и творчествэм и лъэхъэнхэр (усакІуэ ныбжышиІэм и япэ тхыгъэхэр дунейм къыщитехъар; 20 гъэхэр – 30 гъэхэм я пэшІэдзэр; 30 гъэхэм я кIэухымрэ 40 гъэхэм я пэшІэдзэмрэ). УсакІуэм и творчествр лъэхъэнэрэ гуэшыныр къэзышэ щхъэусыгъуэхэр.

ХХ лэшІгъуэм и 20–30 гъэхэм Хэкум щекІуэкІа тхыдэ-щэнхабзэ Іуэхугъуэхэр. Лъахэм къыщихъу зэхъуэкІыныгъэхэм усакІуэр зэрахущтыр. Къыхуеджэныгъэм (лозунг) и нэпкыжье зытель усэхэр (*«Флохъус апций!», «ОНО», «Къэбэрдей егъэджакІуэ курсантхэ!», «Сабий тхъэмпэ», «Къэрэхъэлькъ газетым и тхъэусыхэ», н.*), апхуэдэхэм усакІуэм и творчествэм узэшІынгъх щIагъуэ щIышамыгъуэтар.

Цыхухэм я псэукІэр егъэфІэкІуэним, щІэблэр гъесэним, лэжыгъэ хъэлэлым укъыхуезиджэ усэхэр (*«Бахъсэнухуэ», Къэбэрдей цыкІум и махуэ», «Линэ трактористкэш», «Сэтэней», «Сэтэней дахэ», «Бэв усэ», «ДгъэкІынщ жызум хадэ», «Бэвыгъэм», «Стахановцхэр», «Си махуитІ гъащІэ», н.*).

ЩоджэнцЫкІу А. и пейзаж усэхэр (*«Пшэддджыжь», «Щымахуэ», «Бжыхъэ», «Гъатхэ», «Къулькъужын и зы махуэ», «Налшык», «Май», «Гъэмахуэ пшэддджыжь», н.*). Щыуэпсым и тепльэ зэхуэмыдэхэмрэ цыхум и гурыгъу-гурышІэхэмрэ усакІуэм зэрызэрипхыр, абыкІэ къигъэсэбэп художественнэ Иэмалхэр.

УсакІуэм и ауан усэхэр (*«Дохутыр джэддигъу», «Къербэч и пшэддэйхэр», «Къапльэт мыдэ», «Вася», «Кіэрахъуэшхуэ», «ІукІ», н.*). ЖиІемрэ ищІэмрэ зэтемыхуэхэр, напитІхэр, Іулхъэ къеІызыххэр, фадэм итхъэкъуахэр, зи бзэр къизыфІэмыІуэхужхэр, унафащІ щыкІахэр и ауан усэхэмкІэ утыку къизэрырилхъэр.

ЩоджэнцЫкІу А.И. адигэ лирикэм хуишІа хэльхъэныгъэр, и лъэхъэнэгъухэм я гурыгъу-гурышІэхэр абы къизэрыхэшыр (*«ЛыкІуэ», «Нэкъулэн», «ГурышІэ дыдж», «Лалинэ», «Си нитІыр ныхоплъэ», «Жэуап», «ПшIашэ закъуэ», «Къафэ-уэрэд», н.*).

Поэмэхэр (*«Щымахуэ жэш», «Къызбрун», «Сохтуэхъур», «Мадинэ»*). Адыгэхэм я гъащІэ блэкІар, лъахэм щекІуэкІ зэхъуэкІыныгъэхэр а тхыгъэхэм къизэрышыгъэлъэгъуар.

Поэмэхэм хэт персонажхэр. А тхыгъэхэм усакIуэм къышехъулIахэмрэ хэль ныкъусаныгъэхэмрэ.

«Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Лъепкъым и тхыдэмрэ романым щIэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Я щхъэхуитыныгъэм папщIэ адигэ мэкъумэшыщIэхэм ирагъекIуэкIа бэнэныгъэр романым лъабжье зэрыхуэхъуар. Лъепкъ IуэрыIуатэм и поэтикэмрэ романымрэ. Мыхъужыгъэ эпосыр лъепкъым и дунейр къизэрызэIуих IункIыбзэ усакIуэм зэрыхуэхъуар. КъэкIыпIэ лъепкъхэм я усыгъэмрэ романымрэ.

Романым и образ системэр: Къамбот, Лацэ, Хъесанш, Тембот сымэ я образхэр, лъепкъ литературэм и хэлхъэнэгъещIу ахэр зэрыштыр. Романым и композицэр, IуэрыIуатэм и художественнэ Iемалхэр къизэрышыгъесэбэпар, и бзэм и къулеягьыр. Лъепкъ усыгъэм романым щиубыд увыпIэр, абы и мыхъэнэр.

ЩоджэнцIыкIу А.И. и прозэр («Хъэжыгъэ пут закъуэ», «Кхъужье щIагым» рассказхэр). Ахэр лъэхъэнэм щыIа Iуэху епллыкIэхэм къагъещIау зэрыштыр. Адыгэхэм я пасэукIар, мэкъумэшыщIэ къизэрыгуэкIхэм я гъашIэ хъэльэр, я хуитыныншагъэр рассказхэм къизэрышыгъэльэгъуэжар. Тхыгъэхэм я художественнэ гъэпсыкIэр, я бзэр.

ЩоджэнцIыкIу А. И. и творчествэм лъепкъ литературэм щиубыд увыпIэр.

Драматургиемрэ лъэхъэнэмрэ. Зэманым къигъещIа, абы и напкъыжье зытель драматургие лэжыгъэхэр (**Нало** Жансэхъу. «Къэхъун»; **Тобыл** Тальустэн. «Зули», «Зэрылэ»; **Тубай** Мухъэмэд. «Мэжидрэ Марятрэ»; **Шортэн** Аскэрбий. «Батыр и къуажэ» («Мурат»). Абыхэм я сюжетхэр, художественнэ конфликтхэр, ягъезашIэ къалэнхэр. Жанрым и зыжыныгъэм пышIа Iуэхугъуэ гугъухэр. АдыгэбзэкIэ зэрадзэкIыурэ ягъеува спектаклхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

ШэкIыхъещIэ Пышкъян и «КIуэрыгъуэт» трагедиер. Пьесэм и сюжетым IуэрыIуатэ лъабжье зэриIэр. Фыгуэ зэрылъагьу ныбжышищIэхэм я щхъэхуитыныгъэм папщIэ ирагъекIуэкIа бэнэныгъэр, абы цыхубэр къыхэша зэрыхъур. ГъэпщиIыныгъэр щытепщэ жылагъуэм цыху къизэрыгуэкIым ифI зыхэльхэр щыпхыкIынкIэ Iемал зэрышмыIар тхакIуэм къизэригъэльэгъуэжыр. Пьесэм и сюжетри, щIэль гупсысэ нэхъышхъэри ЩоджэнцIыкIу А. и «Къамботрэ Лацэрэ» романым, Тубай М. и «Мэжидрэ Мэриятрэ» драмэм зэрещхыыр, ар къизыхэкIа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

«КIуэрыгъуэтыр» адигэбзэкIэ тха пьесэу япэу спектакль къытращIыкIауэ зэрыштыр, лъепкъ драматургием и гъуэгугъэльагьуэ ар зэрыхъугъяар.

КъардэнгъущI ЗырамыкIу и «Къанщобийрэ Гуащэгъагъэр» драмэр. Пьесэр тхакIуэм щитха лъэхъэнэр, абы къытращIыкIа спектаклыр лъепкъ театрым и нэхъыфIхэм ящищ зы зэрыхъугъяар. Цыхум и лъапIэныгъэ нэхъышхъэм – щхъэхуитыныгъэм – папщIэ адигэ мэкъумэшыщIэхэм ирагъекIуэкIа бэнэныгъэм драмэм щиубыд увыпIэр. Къанщобийрэ Гуащэгъагъэр я образхэр. Фыльтагуныгъэмрэ щхъэхуитыныгъэмрэ тхакIуэм зэрызэригъяашIэ художественнэ Iемалхэр. Цыхур зыIэт, псэр зыщIэхъуэps тыгъуэ лъапIэу (образ щхъэхуэу) ар пьесэм къизэрышыкIуэр. Пьесэм лъепкъ драматургием щиубыд увыпIэр.

XX лIэцIыгъуэм и 20–30 гъэхэм адигэ литературэм зыIэригъэхья ехъулIэныгъэхэмрэ къемыхъулIахэмрэ. Ахэр къизыхэкIа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

Адыгэ литературэр Хэку зауэшхуэм и лъэхъэнэм. Хэку зауэшхуэм хэта адигэ тхакIуэхэр (ЩоджэнцIыкIу А., Къэжэр И., Къышокъуэ А., Хъэнфэн А., Шортэн А., Ахъмет М., Гъэшокъуэ Хъу., ХыытIу С., КIуаш Б., Мысрокъуэ С., Къущхъэ Б., ЩоджэнцIыкIу И., ЩоджэнцIыкIу Н., Нало А., Къардэн Б., Къуэныкъей М., Совет Союзым и Мыхъужу цэр къизыфIаша Андырхъуей Хъу., ХъэдэгъэлI А., Еутых А., Щхъэплъакъуэ Хъ., нэгъуэщIхэри). Абыхэм я лыгъэр цыхубэм щапхъэ зэрахуэхъуар.

Литературэм и жанрхэм ящищу зауэ лъэхъэнэм зыжыныгъэ нэхъыбэ зыгъуэтахэр: цыхубэр зэщIэзыгъеуIуэ, текIуэныгъэм къыхуезыджэ (агитацэ) поэзиер, одэмрэ ауан-щIэнэкIалъэмрэ, очеркхэр; зауэм теухуа япэ прозэ тхыгъэхэр. Публицистикэмрэ хъыбарегъяашIэ IэннатIэхэмрэ. А ильэсхэм къыдэкIа тхылъхэр, сборникхэр («Псоми Ищэ къафштэ», «Родинэм и хъэтыркIэ», «Заум и фронтхэм»,

«ТАСС-м и щхъэгъубжэ», «Ауаным бийр еукI», н.), газетхэр, бюллетеңхэр. Хэку зауэшхуэр цЫхубэ Йуэрыгатэм кызыэрхэшьжыр.

Тексты энгээсийн укыгуудыг энгээсийн укыгуудыг илрүүлжээ.

ЩоджэнцЫкIу А. «Шагъдий гъэшхахэм тухутэ», «Псоми Іашэм зефт», «Дэ дытекIуэнщ» усэхэр, «Нырес си псальэр уи деж» поэмэр, нэгъуэшщхэри. Псалтыр и кьарукIэ усакIуэм Хэкум и хъумакIуэхэм ярит чэнджешхэри. «Нырес си псальэр уи деж» поэмэр лъэхъэнитI зэрызэпишIэр. БлэкIа лъэхъэнхэр и щапхъэу Хэкур, лъахэр зыубыдыну хүщIэкью нэмыцэхэми я Йуеху фIейхэр къазэрэмхүүлIэнур усакIэм бидэу и фIэш зэрыхъур.

ЩоджэнцЫкIум и зауэ (военнэ) поэзиер образ купщица ИхэмкIэ зэшIэмшигэдами, кыыхуеджэныгъэ пафосыр ебекIми, ар гукъабзэм, псэ хъэлэлым къигъэшIу зэрыштыр.

Кыщокъуэ А. УсакIуэм и зауэ гъуэгүанэр, фронтын здынтуым ар зыдэлэжка газетхэмрэ журнальхэмрэ. «Бгы лъапэхэм деж» усэ сборникир, «Усэ кьарукIэ бийр бгъесу...», «СыкIуэнт нэхъ псынщIу», «Шыхулъагъуэ», усакIуэм и публицистикэ тхыгъэхэр. 40 гъэхэм и пэшIэдзэхэм Кыщокъуэр лынIэ иува усакIуэу зэрыштыр, а лъэхъэнэм абы итхахэм философие гупсысэ куу зэращIэлъыр.

Кыщокъуэ А. и зауэ (военнэ) лирикэр щызэпкърыха литература щIэнныгъэ лэжыгъэхэр (Сокъур М. «Кыщокъуэ Алим и лирикэр»; Къэбэрдэй литературэм и тхыдэм тухуа очеркхэр, Налшык, 1965; Адыгэ литературэм и тхыдэм. Налшык, 2010, нэгъуэшщхэри).

Бекъул Б. «Дэ дытекIуэнщ» усэ сборникир; **ХъэхъупашIэ А.** «Къэбэрдэй партизанхэр» поэмэр, «Хэку зауэшхуэ» усэр, н.; **Гъуэшшокъуэ Хъу.** «Лыгъэр ажалым текIуаш» поэмэр, усэхэр; **Уэхъутэ А., Хъэнфэн А.** сымэ я усэхэр.

Лъепкъхэр зэкъуэгъэувэным, цЫхубэр текIуэныгъэм кыыхузэшIэгъэуэуэним кыыхуезыджэ драматургие лэжыгъэхэр: **Шортэн А.** «Луизэ», «Танкистщ» пьесэхэр; **Акъсырэ З.** «Гъавэм папщIэ», «Дахэнагъуэ», «Дыгъэр къышыщIэкIым»; **Къэбэрдокъуэ А.** «Асхъэд и щхъэ»; **Теунэ Хь.** «ЗэхэгъэкIыныгъэ»; **Тубай М.** «Къэбэрдэй щIалэ», Елмэс Хь. усэу тха и «Жамбот» пьесэр, н.

Прозэм и жанр цЫкIухэм (рассказ, очерк) кыщаIэт темэхэр, ахэр зэрызэфIах художественне Iэмалхэр. **Шортэн А.** и рассказхэмрэ очеркхэмрэ («Офицерым и гъуэгүанэ тхылтын щыщ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Атакэ нэужьым»; **Къашыргъэ Хь.** «Зы жэш» и рассказыр, н.

Хэку зауэшхуэм и ильяс хъэлъэхэм лъепкъ литература кызыэрэзэтемуулыар, лъагапIещIэхэм я щIэдзапIэ ар зэрыхъуар.

Адыгэ литературэр 1945–1950 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэцэнхэр. Зауэм зэхикъута цЫхубэ хозяйстввэр зэфIэгъэувэжынхэм хуунэтIауэ ди цЫхухэм ирагъэкIуэка лэжыгъэшхуэр; гъуазджэм и ІнатIэм и лэжъакIуэхэр а Йуэхум зэрыхэтар. Зауэ нэужь лъэхъэнэм цЫхухэм я псэукIэм кыышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр. Зауэм цЫхухэм я гъащIэм кытырина фэбжъхэр литературэ тхыгъэхэм кызыэрхэшьжыр.

Совет Союзым и тхакIуэхэм я етIуанэ съездыр, литературэм и къалэнхэмрэ мурадхэмрэ зэгъэхъулIенным тухуауэ абы иубзыхуа гъуэгур: лъепкъ литературэхэм дежкIэ абы фIирэ щыщIэнныгъэу къишар.

Къэрал политикэ, идеология ткИийр 50 гъэхэм и пэшIэдзэхэм нэхъ къэшабэу зэрыхуежьар. «ЧувыкIыжыгъуэкIэ» (оттепель) зэджэ лъэхъэнэр (1953–1964). Терминыр кызыэрежьар, гъуазджэм кыышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэм тешЦыхъауэ а пIальэ кIэшIыр Iыхъэ щхъэхуэурэ бгуэшшыж зэрыхъур. ЛъэхъэнэшIэм кыидежья литература унэтIыныгъэшIэхэр. Абыхэм яжь лъепкъ литературэхэм зэращIихуар: «мардэ» къупхъэм ибэкъуки, пэж ныкъуэжыIэм кыпыкIыу зэрыхуежьар, абы и щапхъэхэр.

Зауэм ипсихъауэ, я дуней еплыкIэри, Ізагъри иузэшIауэ кыихэкIыжу лъепкъ литературэм кыыхыхъэжа тхакIуэхэр (Кыщокъуэ А., Шортэн А., КъардэнгъущI З., Тубай М., Нало А., Къардэн Б., Хъэнфэн А., Гъуэшшокъуэ Хъу., ЩоджэнцЫкIу I., ХъитIу С.,

Ахъмэт М., н.). Зауэ ІэнатІэм пэрыт цыхум и гурыгъу-гурышІэхэм тухуа тхыгъэхэр дунейм къытехъэным, я творчествэм зиужынымкІэ абы иА мыхъэнэр.

«Къэбэрдэй» альманахыр, адигэ литературэм зиужынымкІэ абы иА мыхъэнэр.

Лъэпкъ прозэр. Хэку зауэшхуэмрэ абы и Іэужыхэмрэ тухуа тхыгъэхэр. Лъэхъэнэм къыдэунэхуа литературэ унэтЫныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «тхыдэ» прозэр, «къалэ е интеллектуальнэ» прозэкІэ зэджэр. Автор уэрэдхэмрэ цыхубэ уэрэдхэмрэ, абыхэм ягъуэта зиужыныгъэр. Документальнэ тхыгъэхэм «зауэ прозэм» щаубыд увыпІэ хэхар. ЛъэхъэнэшІэмрэ Йуэху еплыкІэшІэхэмрэ.

Шортэн Аскэрбий. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Зауэм и хъэлъэхэр зытещІэ зауэлІхэм я дунейр, ахэр зыгъэпІейтей Йуэхугъуэхэр, я гъашІэм пальэ кІэшІкІэ къыхэхуэ гуфІэгъуэхэм тухуа рассказхэр («Атакэ нэужыым», «Балькъ деж», «Лыгъэм и вагъуэ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Иэшыхъуэм къиIутэжа», н.).

Шортэн А. и щІэныгъэ-документальнэ лэжыгъэхэр: «Кыщокъуэ Алим» (1947), «Къэбэрдэй литературэм и классик ЩоджэнцЫкІу Алий» (1950), «Мыпсэхыж шу» (1950), «Пшинауэ» (1952), «Нэгумэ Шорэ» (1952), «Къэзанокъуэ Жэбагы» (1955), нэгъуэшІхэри.

Шортэн А. и драмэ лэжыгъэхэр («Нэхур къыщищІэнэм щыгъуэ», «Мурат», «Зы унагъуэ гуэрым», «ИгъашІкІэ», «Яшэмрэ къэзышэхэмрэ»). Лъэпкъ драматургием абыхэм щаубыд увыпІэр.

Лъэпкъым къикІуа гъуэгуанэм тухуа япэ тхыдэ романыр – **«Бгырысхэр»** (1954). Адыгэ литературэм Шортэн А. и роман-тетралогием щиубыд увыпІэр. БлэкІа лІэшІыгъуэхэм лъэпкъым и псэукІар, и жылагъуэ ухуэклэ-зэхэтыкІэр къызэрышыгъэлэгъуэжар. Кавказ Ишхъэрэр зэIерагъэхъэн шхъекІэ къуэкІуэмрэ къухъэпІэмкІэ щыІэ къэралыгъуэшхуэхэм ирагъэкІуэкІа бэнэнгъэр романым къызэрыхъэшыжыр. Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпышІэныгъэхэр: Нэгумэ Шорэрэ Солнцев Степанрэ я образхэр; тхыдэм зи цІэр къыхэна цыхухэм я образхэр. Романым хэт гурыхъ персонажхэр (Бот, Бэтоукъуэ, Дэбэч, Зулий, Чылар, н.), адигэхэр блэкІа лъэхъэнэ жыжъэхэм зыгъэгүфІэ-зыгъэпІейтей Йуэхугъуэ щыIахэр а образхэмкІэ къэгъэлъэгъуэжа зерыхъуар.

Романым и художественнэ гъэпсыкІэр, и бзэр.

ЩоджэнцЫкІу Іэдэм. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. ЩоджэнцЫкІу I. и дуней еплыкІэр зауэм зэрипсихыар, гъашІэм нэхъ куууэ егупсыс зэрицІар. Ахэр зыхэпльагъуэ и тхыгъэхэр. ТхакІуэ-пацифистым и лирикэ повестхэр. Лирикэ лыхъужыымрэ цыхубэмрэ, лыхъужыымрэ къэралымрэ. Зауэ нэужыым лъэхъэнэшІэ хыхъэ лъэпкъ литературэм и гъатхэпежэ **«Софят и гъатхэ»** (1955) повестыр зерыхъуар. Повестыр зытеухуамрэ щІэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Тхыгъэм хэт гурыхъ образхэр, абыхэм ядэпльагъу хъэл-щэнхэмрэ къапкърыкІ гъэсэнгъэ къарумрэ.

Повестым и гъэпсыкІэр, и бзэр.

Къашыргъэ ХъэпащІэ. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Хэку зауэшхуэм и зэманым и лъэпкъэгъухэр зыхэта гугъуехъэм тухуа прозэ тхыгъэхэр («Зы жэш», «Зауэм и губгъуэхэм», «ТасхъэшІэх», «ГуфІапщІэ», н.).

Зауэм зэхикъута къалэхэмрэ къуажэхэмрэ зэфІэгъэувэжыним, цыхухэм я псэукІэр къэIэтыжыним хуэунэтІауэ ди щыпІэм щекІуэкІа лэжыгъэшхуэр, зауэлІ фащэр щызыхыжу мамыр ІэнатІэ пэрыувэжа цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуштыкІэхэр **«Насыпым и хэклипІэ»** (1957) романым къызэрыхъэшыжыр.

Зауэ нэужь лъэхэнэм адигэ къуажэм и щытыкІар, абы мыхъумыщІагъэ дэлъахэр романым къызэрышыгъэлъэгъуар. Сыт хуэдэ гугъуехъми цыху гуашІафІэхэм я зэхэшІыкІымрэ лэжыгъэ хъэлэлымрэ зэрытекІуэр романым щІэль гупсысэ нэхъышхъэу зерыштыр.

Уэхъутэ Абдулыхъ. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Адыгэм и хъэл-щэныр, ар зыхэпсэукІ дунейр, лъэхъэнэм и нэцэнхэр Уэхъутэ Абдулыхъ и рассказхэм («Шу щыпкъэ», «ЕтІuanэ зэIущІэгъуэ», «ИльэсипшІ текІа нэужь», «Дарий

чысэ», «Хъэбеб и щыхъэкІуэ», «Алъхъэс и къуэ Тугъэн», н.) къызэрыхэшыр («Хужъэ и къуэладжэ». Рассказхэмрэ поэмэхэмрэ, 1960).

Къущхъэ СультІан. ТхакІуэм и гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Лъэпкъ прозэр цЫхум нэхъ хуэгъэза зэрыхъуар, психологизмэр абы нэхъ куу щыхъуу зэрыхуежъяр Къущхъэ С. и рассказхэм къызэрыхэшыр («ШагъдийтI», «Механик», «Пшагъуэ», «ЩакІуэ щагъым», «Анэ», нэгъуэшІхэри).

Адыгэ усыгъэр. Зауэ нэужь ильэсхэм абы къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. ТекІуэныгъэм цЫхухэм къахихъа гуфІэгъуэмрэ «гукъэкІыж дыджхэмрэ» щызэхэухуэна усэхэр. ЗаулI гъуэгуанэр заuem хэта усакІуэхэм (Кыщокъуэ А., ЩоджэнцЫкІу I., Уэхъутэ А., КIуаш Б., Гъуэщокъуэ Хъу., ЩоджэнцЫкІу Н., нэгъуэшІхэми) къызэррагъэльагъуэжыр, абы хэль щхъэхуэныгъэхэр. Лъэпкъ лирикэм игъуэта зуужыныгъэр, адигэ усэ гъэпсыкІэм зэрызиузэшІар, ар зи фыгъэ усакІуэхэр.

Медитативнэ лирикэр, граждан, лъагъуныгъэ усэхэр. УсакІуэхэм художественнэ ІэмалхэмкІэ цЫхугъэм, лъэпкъ хабзэм, цЫхухэм я псэукІэ-зэхэтыкІэм ехъэлIа Іуэхугъуэ гугъухэр зэрызэфлахыр.

Кыщокъуэ Алим. УсакІуэм и зауэ лирикэр. «Шум и гъуэгу» (1946), «Щалэгъуэ пшынальэ» (1947), «Стихи» (М., 1951), «Усэхэр, уэрэдхэр, поэмэхэр» (1953), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (1956) усэ сборникхэр, нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ усыгъэр, лирикэр зэрыкІуэну гъуэгур убзыхунымкІэ Кыщокъуэ А. 50 гъэхэм къыдигъэкІа усэ тхыльхэм яIа мыхъэнэр.

Гъуэщокъуэ Хъусин. УсакІуэм и пейзаж лирикэр. Гъэм и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр усакІуэм къызэригъэльагъуэ художественнэ Іэмалхэр. Абы и усэхэр гуфІэгъуэкІэ гъэнцІауэ, хъуэпсанІэ гуэрхэм укъыхуагъуэшу зэрыштыр.

ЛэжъакІуэ пэрытыр усакІуэм зэрилэтыр, «хамэ пцІэнтІэспкІэ псэухэм» я дуней тетыкІэр зэrimыгъэдахэр («ГуашІэдэкЫм и уэрэд», «ГуфІэгъуэ», «Гум и макъ» усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

ЩоджэнцЫкІу Іэдэм. ЦЫху лэжъакІуэр, и гъащІэр еzym и ІэкІэ зыузэшІыж ухуакІуэр ЩоджэнцЫкІу I. и усэхэм зэрышигъэльапІэр. УсакІуэм и япэ усэ тхыльхэр («Гухэль усэ», 1951; «Гумызагъэ», 1958; «лирик», 1958; «Восхождение» (М., 1959), нэгъуэшІхэри).

Щомахуэ Амырхъян. УсакІуэм гухуабагъэрэ фылтагъуныгъэшхуэкІэ гъэнцІа и сабий усэхэр, ахэр лъэпкъ сабий литературэм и псыпэ зэрыхъуар («Сабийхэм папцІэ усэхэр», 1949; «Унэ нэху», 1953; «Жамбот и Камбот» М., 1957; «Зэрланшу», 1958 усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

Хъэнфэн Алим лъэпкъ сабий литературэм хуицІа хэльхъэныгъэхэр. УсакІуэр адигэ лирик нэхъыфІхэм зэраштыр, абы и усэхэм хэкур, жылагъуэ Іуэхухэр, лэжыгъэр, лъагъуныгъэр, мамырыгъэр хъумэнэр темэ нэхъыщхъэу зэрыштыр («Япэ лъэбакъуэ», «ГъащІэм и пшынальэ», «ГурыщІэ къабзэ» усэ тхыльхэр).

50 гъэхэм лъэпкъ литературэм къыхыхъа усакІуэхэр. Адыгэ лъэпкъ усыгъэр лъагапІецихэм хуэзыша усакІуэхэм я япэ усэ тхыльхэр: ЩоджэнцЫкІу Н. «Усэхэр» (1955); Мысачэ П. «Къурш псынэ» (1955), «Уэращ зи фыщІэр», 1958; Балькъэр Ф. «Нэхуш» (1958); Елгъэр К. «Дыгъэ къышІэкІыгъуэ» (1958), «Псыкъельэм и уэрэд» (1959); Нало З. «Бзухэм я бзэр» (1959); Тхэгъэзит З. «Бгым сыйдокI» (1960), нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ лирикэм зиужынымкІэ абыхэм яIа мыхъэнэр.

КIуаш БетІал. И гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. КIуаш Б. лъэпкъ усыгъэм и «Эпкъльэпкъыр» жан зэрицІар, абы и бзэм, и гъэпсыкІэм хуицІа хэльхъэныгъэхэр. «Щалэгъуэм и усакІуэ уахътыншэу» абы литературэ критикхэр щIеджэр.

УсакІуэм и граждан лирикэр, цЫхухэм яку дэль зэнэбжъэгъуэр, къуэшыгъэр абы зэрышыгъэльапІар. Хэкум, лъахэм, адигэ лъэпкъым тэухуа усэхэр («Къэбэрдей», «Уэр мыхъуам, сыйгъэ дамэншэт», «Сыт сзышышишынэр?», «Си Хэку», «Мамырыгъэ», «Индыл», н.).

Киуаш Б. и гухэль (льагъуныгъэ) лирикэр («Си псыхъуэгуашэ», «Уэрэ сэрэ щэхуу дызэхуозэ», «Лъагъуныгъэ...», «Уджым ухету уздекIуэкIым», «Сэ сольагъу гу тхъэкъу розэ...», н.).

УсакIуэм и лиро-эпикэ тхыгъэхэр: «Нэхү», «ДжонитI», «Адэ», «Щалэгъу щынальэ» тхыгъэхэр, балладэхэр.

Киуаш Б. адигэ усэ гъэпсыкIэм щIэуэ хилъхахэр, кыгъэсэбэпа художественэ Иёмалхэр.

Лъэпкъ драматургиер. Адигэ драматургхэм я къэлъыхъуэнныгъэшIэхэр: зэманым кыгъэшI Июэхугъуэ гугъухэр зэрэзэфIахыр, лыхъужышишIэхэр утыку кызызэрышэр (Шортэн А. «Нэхур кыышышIэнэм щыгъуэ» (1947), «Зы унагъуэ гуэрым» (1955); Кыщокъуэ А. «Алъхъо» (1950); Щоджэн М. «ГуфIэгъуэ пщэдджыжь» (1953); Къардэн Х. «Гухэм я хуабэ» (1950), «Гъуэгу пэж» (1959); Тубай М. «Насыпыр хъумэ» (1960), нэгъуэшIхэри).

Комедие жанрым игъуэта зыужыныгъэр. Жылагъуэм хуэгъэзауэ публицистикэ къалэн зыгъэзащI ауан, гушыIэ пьесэхэр (Щхэгъэпсо М. «ТЭмашэ и бынунагъуэ» (1944), «МыхъущI Марзидан» (1958); Тубай М. «Хъэ бзаджэ ТысыпIэншэш» (1953), «Жъэрыплъэ» (1954); Къардэн Х. «Насыпыншэм фызитI и натIэш» (1959), нэгъуэшIхэри).

Акъсырэ Залымхъян. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Лъэпкъым дежкIэ зэхэгъэкIыпIэу щыта тхыдэ лъэхъэнэхэр къэгъэлъэгъуэжыным ехъэлIауэ драматургым зэфIигъэкIа лэжыгъэхэр.

Драматургымрэ лъэпкъ ИуэрыIуатэмрэ. «Дыгъэр кыышыкъуэкIым», «Лашын», «Кызызбрун», «ИстамбылакIуэ», «Иэдииху», «Андемыркъан», «Гуашэм и чэшсанэ» драмэ лэжыгъэхэр зытеухуахэмрэabyхэм къаIуатэ гупсысэ нэхъышхъэхэмрэ. Акъсырэ З. и драмэ лэжыгъэхэм лъэпкъ драматургием и тхыдэм щаубыд увыпIэр.

Литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ. Литературэ щIэныгъэмрэ критикэмрэ литературэм и унэтIакIуэ, гъуэгугъэльягъуэ къалэн зэрагъэзащIэр. 50 гъэхэм методологием ехъэлIауэ адигэ литературэ щIэныгъэмрэ литературэ критикэмрэ я пащхээ къита къалэнхэмрэ ахэр зэрызэрагъэхъулIэфамрэ.

Адигэ литературэм и зыужыкIэм, жанрхэм, художественэ Иёмалхэм я къэгъэсэбэпыкIэм, ИуэрыIуатэмрэ литературэмрэ я зэхуштыкIэм, адигэ литературэхэм я къуэпсхэр гъэбелджылыним тухуяуэ 50 гъэхэм къыдэкIа щIэныгъэ лэжыгъэхэр (Теунэ Х. «Къэбердей литературэмрэ къэбердей тхакIуэмрэ», 1955; Сокъур М. «ЛыпIэ иувэныгъэ», 1955; ХъэкIуашэ А. «ЩоджэнЦыкIу Алий», 1958; Нало З. «ИуэрыIуатэм и къулеягъыр литературэм кыышыгъэсэбэпын», 1959; Хъупсырокъуэ Х. «Адигэ литературэхэм тухуяуэ», 1960; КIурашын Б. «Народ усакIуэм и «кIыщым», 1960; Къардэн Б. «Бзэмрэ стилемрэ я ИуэхукIэ», 1958, н.). Лъэпкъ литературэм зиужынымкIэ abyхэм яла мыхъэнэр.

Къэбердей-шэрджэс литературэр XX лIэшIыгъуэм и 60–80 гъэхэм (Кабардино-черкесская литература 60–80-х гг. XX века)

Хэзыгъэгъуазэ. Совет къэралым 50–60 гъэхэм кыышыхъуа политикэ, жылагъуэ, щэнхабзэ зэхъуэкIыныгъэхэр. «ЦувыкIыжыгъуэкIэ» («оттепель») зэджэ лъэхъэнэм и иужьрей ильэсхэр (1961–1963 гъэхэр). ЩIэныгъэлIхэм а Йыхъэр щхъэхуу кыышыхъагъэшхъэхукIыр, литературэм, зэрыштыу щэнхабзэм aby хуйIа пышIэныгъэр. Революцэрэ щхъэхуитщIыжакIуэ бэнэныгъэкIэрэ дунейр зэтес щIынэм и закъуэ хуэлажьэ совет литературэм гупсысэшIэхэр кызызэрыхыхъэр, aby и къуэпсхэм жылагъуэм (обществэм), лъэпкъхэм къадекIуэкI лъапIэныгъэ нэхъышхъэхэм, цыхубэ мифологием, ИуэрыIуатэ къулейм, дин-философие щIэныгъэм я лъахэхэм зыщаукъуэдий зэрыхъуар. ТхакIуэхэмрэ жылагъуэмрэ зэхуштыкIэшIэхэр яку къыдэхъуэу зэрыхуежьар; къэзыухъуреихх дунейр зэрыштым хуэдэу ильагъуу икIи кыгъэлъэгъуэну тхакIуэм хуитыныгъэ зэригъуэтар.

Лъэпкъыбэу зэхэт совет литературэр. А къэхъугъэ гъэшIэгъуэнэм и кыышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр: классицизмэм и щэну aby хэпльагъуэхэр;

литературэ лыыхъужхэр Іэмал имыІэу гурыхърэ мыгурыхъу гуэшыныр, ушиинигъэр ебэкІыу щытыныр; цыху щхъэзакъум и фІэфІыныгъэр къэрал идеологием и сэбэп зыхэлхэм щІегъехъумэныр нэхъ къызэрэйтІэсхъар, н. Социалист реализмээ литературэр 30–40 гъэхэм зыхуиша «жыпхъэ (нормативнэ) литературэм» къыІэшІэкІыным хуунэтІауэ екІуэкІа бэнэныгъэр. А ильэсхэм художественнэ тхыгъэхэм ящІэгъущыкІа гупсысэхэр 50–60 гъэхэм къацІыхъэжу зэрыхуежъар. Лирикэ «даущыншэктІ» зэджэр, абы и лыкІуэхэр.

Адыгэ литературэр 60–80 гъэхэм. Абы къыщыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр: литературэм и жанрхэм я зыужыкІэр Къэбэрдэйми, Адыгейми, Шэрджэсми нэхъ зэхуэдэ щыхъуу зэрыхуежъар. 30–40 гъэхэм япэ ищауэ щыта лъэпкъ поэзием прозэр Кіэрашэ Т., Шортэн А., Кыщокъуэ А., Къашыргъэ Хь., Теунэ Хь., Уэхъутэ А., Ахъмэт М., ЩоджэнцІыкІу I. сымэ зэрыльэшІагъэхъэжар. 60 гъэхэм я япэ ильэсипщым лъэпкъ литературэм къыхыхъа тхакІуэхэмрэ абыхэм я тхыгъэхэмрэ. А ильэсхэм литературэм нэхъыбэрэ къиІету щыта Іуэхугъуэхэр, социальнэ психологиямэр абы нэхъ куу зэрыщыхъуар. Цыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ щыгуэпсыимрэ (природэмрэ) яку къыдэхъуэ зэхуузытыкІ ткІийхэр зэпкърыхынм, я лъэхъэнэгъухэм я псэукІэ-зэхэтыкІэм ехъэлІауэ зэманным къигъеув упшІэ гугъухэм жэуап тэмэм къахуэгъуэтинм адыгэ тхакІуэхэм нэхъыбэрэ зрапшыт зэрыхъуар (ЩоджэнцІыкІу I., Нало А., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., ХъэхъупашІэ Хь., ШэджыхъэшІэ Хь., Елгъэр К., Хъупсырокъуэ Хь., Къэрмокъуэ М., Дыгъужь Къу., АбытІэ Хь., нэгъуэшІхэми я повестхэмрэ романхэмрэ).

Лъэпкъ усыгъэм лирикэм бжыыпэ щиубыду зэрыхуежъар, а лъэхъэнэм и лирик пашэхэр. Лъэпкъ композитор-уэрэдусхэр, усакІуэхэмрэ абыхэмрэ я зэдэлэжъэныгъэр. Къэбэрдэй-Балъкъэрым музыкэ театр иІэ зэрыхъуар, абы щагъеува лъэпкъ оперэ, опереттэ, балет спектакль нэхъыфІхэр.

60 гъэхэм адыгэ тхыбзэм игъуэта зэхъуэкІыныгъэхэр. Адыгэбзэм и пэжырытхэмрэ нэгъышэш гъэувыкІэмрэ я хабзэхэр зэрырагъэфІэкІуар (1963 гъэ). Адыгэ литературэбзэм зиужынным ар сэбэп зэрыхуэхъуар.

Лъэпкъ прозэм игъуэта зыужыныгъэр. Тхыдэ Іуэхугъуэ инхэр художественнэ псалъэкІэ къэгъэлъэгъуэжынм адыгэ тхакІуэхэр нэхъ тегушхуэ зэрыхъуар. Тхыдэ къэхъукъацІэхэм лъэхъэнэм и цыхущІэм и хъэл-щэнныр зэрэпсихыр, и дуней лъагъукІэр, лъапІэныгъэу илъытэу къыдэгъуэгүркІуэхэр зэрахъуэжыр, и зэхэшЦыкІым зэхъуэкІыныгъэ инхэр зэрырагъэгъуэтыр лъэпкъ тхыдэ-революцэ художественнэ тхыгъэ нэхъ плацхэм къызэрыщигъэлъэгъуэжар (Кыщокъуэ А. и «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ» романхэр, Теунэ Хь. и «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр, Щомахуэ А. и «Тэрч Іуфэ къыщицІ пшэпль» романыр, нэгъуэшІхэри).

50–60 гъэхэм цыхубэм и зэхэшЦыкІыр нэхъ куу зэрыхъуам, тхылъеджэр зыщІэупицІэ Іуэхугъуэхэм зэрызаубгъуам щыхъэт төхъуэ художественнэ тхыгъэхэр. Лъэпкъ прозэм и пацхъэ лъэхъэнэм къригъэува къалэнышІэхэр: и ухыкІэ хъунум псори щыгъуазэ «сюжет жэбзэжам» къыпыкІуу цыхум и гупсысэр зыунэтІ Іуэхугъуэхэр, и псэкупсэ (духовнэ) дунейр зыгэшІ къарухэр къихутэну абы тхакІуэхэм къахуигъеув зэрыхъуар.

Кыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ» трилогиер. Роман-эпопеем и нэцэнэхэр. Романхэм щекІуэкІ Іуэхугъуэхэр зы персонажым е унагъуэ, гуп хэха гуэрым зэремыпхар, абы тхакІуэм къышицІетахэр хэкупсо, жылагъуэпсо Іуэхуу зэрыштыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ ІэмалхэмкІэ итхыжыну тхакІуэм ишІа мурадым и щІэдзапІэ романхэр зэрыхъуар.

Трилогием къызэшЦиубыдэ лъэхъэнэмрэ тхыдэ къэхъукъацІэхэмрэ (Япэ дунейпсо зауэр, Октябрь революцэр, Бгырыс республикэм и къызэгъэпэшыгъуэмрэ къутэжыгъуэмрэ, Уэсмэн империем и зэхэшэшэжыгъуэмрэ Тырку республикэр къэунэхунымрэ, граждан зауэр, абы иужь ильэс гугъухэр). Тхыдэм и пэжымрэ художественнэ тхыгъэхэр.

20 гэхэм Кавказ Ишхээрэм щыпсэу лъепкъхэм я щхъэхуитныгъэм папщЭ ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэмрэ жылагъуэ зэцIэхъееныгъехэмрэ романхэм къызэрыщиgъэлэгъуэжар. Лъепкъ интеллигенцэр зэрызэфIуувар, абы пышIауэ щыIа гугъуехъхэр. Iууху еплыкIэ, гупсысекIэ зэхуэмидэ зиIэ персонажхэм яку къыдэхъуэ зэныкъуэкъур тхакIуэм зэрызэфIих Iэмалхэр. ТхакIуэм и Iууху еплыкIэмрэ цыхубэм и Iууху еплыкIэмрэ.

Лъэхъэнэм и лыхъужъхэр: Къазджэрий, Инал, Жырасльэн, Астемыр сымэ я образхэр. И персонажхэм яку къыщигъэхъу конфликтимкIэ, лъепкъым и блэкIамрэ зыхэпсэукI лъэхъэнэмрэ зэпэцIигъуувекIэрэ гупсысекIэжь щыIахэм тхакIуэр къазэрыпкIыр.

Романхэм я гъэпсыкIэр, я бзэр.

Зауэ темэр, абы и Іүжыхэр 60–80 гэхэм лъепкъ прозэм къызэрыщиgъэлэгъуэжар: нэрыльягъу зэхэкъутэныгъехэмрэ нэрымыльягъуу цыхупсэм зауэм къытрина дыркъуэхэмрэ; ильэс бжыгъекIэ зауэлI фащэр щызымыха лыхъужъыр мамыр гъашIэм хэзэгъэжынм пышIа гугъуехъхэр. ЗауэлI-тхакIуэхэм я IедакъэцIэкIхэр. «Окопэ реализмекIэ» зэджэм и нэщэнхэр адигэ прозэм и жанр зэхуэмидэхэм зератепльагъуэр: Къашыргъэ Хь. («Лъапсэ быдэ» романыр), Шомахуэ А. («ПасхъэцIэххэр: рассказхэр» тхыльыр), Къардэн Б. («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «КъызэрыгуекI къалэнхэр», «Къыхьщ зауэ гъуэгур» тхыльхэр), Нало А. («Къэрэгъул зэблэкIыгъуэ» повестыр, «Лъагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адигэбзи тетщ» рассказ сборникхэр), КхууэIуфэ Хь. («Зауэм и IэпапIэхэр» рассказ сборникир, «Орел умирает в полете» документальнэ повестыр) сымэ, нэгъуэцIхэми я тхыгъэхэр.

Къашыргъэ ХъэпащIэ и «Лъапсэ быдэ» романыр. Тхыгъэр дунейм къыщитехья лъэхъэнэр, тхакIуэм еzym и нэгу щIэкIахэр абы и сюжетым лъабжье зэрыхуэхъуар. Хэку зауэшхуэм теухуауэ адигэ тхакIуэхэм ятха «художественнэ тхыгъэ нэхъыфIхэм ящыщ зыуэ» критикхэм ар къышIалтыгтэм и щхъэусыгъуэхэр.

Романым къыщыхъу Iуэхугъуэхэр щIыпIэ хэхам – ЛъагапIэ къуажэм – епхауэ зэрыштыр. ЩIынальэ зэхуэмидэхэмрэ лъэхъэнэ зэпэцIэхэмрэ къызэцIэзыубыдэ тхыдэ романхэм «Лъапсэ быдэр» къазэрыщхъэшыкIыр. Зауэм и пэцIэдзэм къуажэдэсхэм я псэукIар. Ар къритхэкIыурэ романым и пкыыр тхакIуэм зэрызэригъэубыдыр, персонажхэм я хъэл-щэныр зэрызэхигъэшхъэхукIыр, «нэрымыльягъу фронтым» щылэжкъенухэр тхыльеджэм зэрыригъэцIыхур. А мурадхэр зэгъэхульэнымкIэ тхакIуэм къигъэсэбэп Iэмалхэр.

Цыхухэм я зэкъуэувэныгъэр, зэкъуэтныгъэр зыри зыпэмыльэшыжын лъапсэ быдэ зэрыхъур романым и купщIэ нэхъыщхъэу зэрыштыр. Ар здэпльагъу образхэр: Линэ, Хъыжье, Назир, Хъенахъуэ, Цурэ сымэ, нэгъуэцIхэри. Романым Хэкур фIуэ лъагъуным укъызэрыхуриджэр, гъесэныгъэ мыхъэнэшхуэ зэриIэр.

Къашыргъэ Хь. и образ къэгъэцIыкIэр, ар гукъинэж зэрицI художественнэ Iэмалхэр, дыкъэзыухъуреихь дунейм и щытыкIэмрэ песонажым и псэм щыцIэхэмрэ зэрызэхиухуанэ щIыкIэхэр, и бзэм и дахагъымрэ и къулеягъымрэ.

Къардэн Бубэ и зауэ (военнэ) прозэр. Зауэ гъуэгуанэ хъэлъэмрэ тхакIуэм и художественнэ дунеймрэ. ПсээпильхъэпIэм Iут сэлэтым и дунейр, гурэ псэкIэ игъэвир, Палъэ цыхым тещIыхъа и мурадхэмрэ Палъэ кIэцIым (атакэ кIуэнным ипэ цыхуэу) хуэгъэпса и хъуэпсалIэхэмрэ Къардэн Б. и повестхэм («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «Григорий Ликос», «Комбат», «Къыхьщ зауэ гъуэгур», нэгъуэцIхэри) къызэрыщиgъэлэгъуэжар.

ЩытыкIэ гугъум ихуа цыхум и психологиер зыхуэдэр къэгъэлъэгъуэныр тхакIуэм къалэн нэхъыщхъэу зэрызыхуигъэувыжыр. Къардэн Б. и зауэ прозэр адрей апхуэдэ тхыгъэхэм къахэзигъэшхъэхукI нэщэнхэр. Абы и тхыгъэхэм зауэр тепльэгъуэ къудейуэ, цыхум лыхъужьыгъэ е къэрэбгъагъэ къышылъыкI щIыпIэу

къызэрыштымыкIуэр. Сэлэтым дежкIэ зауэр «фронт лэжыгъэу» зэрыштыр тхакIуэм и прозэм нэрыльгагу зэрышыхъур.

Къардэн Б. и зауэ прозэм лъэпкъ литературам и тхыдэм къышылъис увыпIэр, абы и мыхъэнэр.

«Зауэ» прозэм къыдэкIуэу, 60–80 гъэхэм адигэ литературэм зыщызыужьу хуеъяа нэгъуэщI литература унэтIыныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «къалэ» («интеллектуальнэкли» йоджэ) прозэр, хабзэ-зэхэтыкIэм, унагъуэ Iуэхухэм тухуа прозэр, «еджэгъуафIэ» (беллетристикэ, массовэ) прозэр (къэхъукъащIэ, детектив лэужыгъуэхэр), нэгъуэщIхэри.

Литературэ унэтIыныгъэщIхэм я лыкIуэхэр, адигэ литературэм и зыужыныгъэм абыхэм хуашIа хэлхъэныгъэхэр (Теунэ Х. «Псэм и ИэфIыр къуатмэ», Щомахуэ А. «Бгырыс шухэр», ЩоджэнцIыкIу I. «Уи цIэр фIесцынщ», Къущхэ С. «Благъэ», ХэхъупашIэ Х. «Гъуэгуанэ», Елгъэр К. «Жэц дыгъэ», Анзор М. «Атэлыкъым и лъэужыр», Мэзыхъэ Б. «ПЦлащхъэ хужъ», Журт Б. «Гъатхэ пасэ», Кыщокъуэ Р. «Къарабэир и лъэужыхэмкIэ», «Щихъ лыжым и Иэльыныр», н.). ТхакIуэ нэхъыжыхэм я творчествэм, зым адрейр къытепщIыкIыжурэ, цыхум къыдекIуэкI лъапIенныгъэ нэхъыщхъэхэр – цыхугъэр, ныбжъэгъугъэр, лъахэр фIыуэ лъагъуныр, гъунэгъум пищэ хуэщIыныр, нэгъуэщIхэри – нэхъыщхъэ зэрышыхъур. Лъэпкъ прозэр «плъыфитI (хужърэ фIыцIэрэ) фIэкI здэшымыIэ дунейм» икIу гъащIэ зэмифэгъум и суретыр щIыним зэрыхуэкIуар.

Теунэ Хъэчим. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и щIенныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. ТхакIуэм къиIэт Iуэхугъуэхэр, къэрал-жылагъуэ гъэпсыкIэм хуйIэ щытыкIэр, цыхум хэлъын хуей хъэл-щэн нэхъыщхъэу къильтийтэхэр. «Псэм и ИэфIыр къуатмэ» роман-дилогиер. КъиIэт IуэхугъуэхэмкIи, щIэль гупсысэмкIи, и гъэпсыкIэкIи нэхъапэкIэ къыдекIа тхыгъэ плащэхэм ар къызэрышхъэшыкIыр. Лъэхъэнэм и нэшэнэхэм, и лыхъужыхъэр щыпсэу дунейм, хабзэмрэ гъэсэнныгъэмрэ романым щаубыд увыпIэр. Адыгэ лъэпкъ интеллигенцэм и псэукIэр, и гурыщIэхэр, и хъуэпсапIэхэр тхыгъэм къызэрышыгъэлъэгъуар.

«Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр. Художественнэ тхыгъэм щекIуэкI Iуэхугъуэхэр къышыхъу лъэхъэнэр, щIэль гупсысэ нэхъыщхъэр. «Шэджэмокъуэ зэадээзекъуэм я гъащIэр адигэ лъэпкъым и тхыдэу» литературэ критикэм къыщIилтийтэр.

Лъэпкъым и зэхэщIыкIым тхыдэ къэхъукъащIэ инхэм зэрызэдаузэщIыр романым къызэрышыгъэлъэгъуэжар. Романым хэт гурыхъ образхэр (Исмел, Зырамыку, Жэнэт, нэгъуэщIхэри). Езы тхакIуэр зыхэпсэукI дунеймрэ и персонажхэр зи лыкIуэ лъэхъэнэмрэ (XIX лэшIыгъуэм и кIэух – XX лэшIыгъуэм и пэшIэдзэхэр) тхакIуэм зэрызэрих литературэ Iэмалхэр. Ныбжъэгъугъэм, хабзэ-нэмысым, цыхугъэм романым щаубыд увыпIэр.

Теунэ Х. и романхэм («Псэм и ИэфIыр къуатмэ», «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр», «Дыщэ кIанэхэр») я художественнэ гъэпсыкIэр, я бзэр.

Анзор Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Лъэпкъ хабзэмрэ нэмысымрэ ар къэзыхъумэ къарууэ «Атэлыкъым и лэужыр» повестым къызэрышыкIуэр. Быныр игъесэну зрат атэлыкъым адигэхэр хуэпэжу зэрыштытар; лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэхэм тхакIуэр зэрахуштыр. Мысострэ Исмелрэ образхэр.

Повестым и гъэпсыкIэр, я бзэр.

60–80 гъэхэм «къуажэ» прозэм и лъэр адигэ литературэм зэрышигъэбыдар.

«Къуажэ» прозэ терминыр къызэрыбгурыйуэн хуейр, абы къызэшIиубыдэр. Къуажэдэсхэм я гъащIэм къышыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр, ахэр зыIууэ гутгъуехъхэр, зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр ЩоджэнцIыкIу I., ХэхъупашIэ Х., Ахъмэт М., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., Шал К., КхъуэIуфэ Х., Дыгъужж Къу., Нэхущ М., АбытIэ Х., Брат Х., Журт Б., ШэджыхъэшIэ Х., Къэрмокъуэ М., Мэзыхъэ Б. сымэ я прозэм къызэрышыгъэлъэгъуэжар.

«Къуажэ» литературэм гурышIэр нэхьыбэу къыхIукI зэрыхъуар, лъепкъ прозэм и стилистикэм абы зэрызригъехъуэжар. ТхакIуэхэм нэхьыбэу лирикэ гупсысэхэр, езыхэм я псальхэр, зыхуэгъээныгъехэр тхыгъехэм хагъехэ зэрыхъуар, а ИемалымкIэ сюжетхэр нэхъ щаби, цыхупсэм нэхъ хуэгъэзаи зэрашIар. **Къэрмокъуэ М.** «Щихухэр иджыри мэкI» романыр.

Цыхухэм я псеукIэр егъефIекIуэным, къуажэмрэ къалэмрэ яIэ зэшхъэшыкIыныгъехэр гъэмэшIэным таухуауэ а ильэсхэм къэралым щекIуэкIа къыхуеджэногъехэмрэ лэжыгъехэмрэ. Лъепкъ интеллигенцэр абыхэм къыхаша зэрыхъуар. Ахэр купшIэ зыхуэхъуа лъепкъ художественэ прозэр: **Мысачэ П.** «Кхъужьеир мэгъагъэ», «Псыхъуэ гуашэ» повестхэр; **Ахъмэт М.** и «Ди къуажэм» повестыр, **Дыгъужь Къу.** и «ТехъэпшIэ» повестыр, **Мысрокъуэ С.** и «Гъуэгу гугъу» повестыр, нэгъуещIэри.

Лъепкъ тхыдэмрэ адигэ литературамэрэ. Адыгэм и блэкIа жыжъэмрэ гъунэгъумрэ зыхуэгъээжыныр, щIэнныгъэр и тегъещIапIэу ахэр къэхутэжыныр, тхыдэм и дерсхэр художественэ ИемалхэмкIэ къизэIухыжыныр 60–80 гъэхэм лъепкъ прозэм зэрыщекIуэкIар, абы хэлъя щхъэхуэныгъехэр (Къашыргъэ Хь. «ПшэкIухь» романыр, Хъэкъун И. «Бзыльхугъэ шу щэху» повестыр, Шортэн А. «Къэзанокъуэ Жэбагъы» документальнэ повестыр, Мэлбахъуэ Е. «Шынагъуэт Iуашхъэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр.

КIэрашэ Тембот. ТхакIуэмрэ лъэхъэнэмрэ. КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэр («Шапсыгъ пщащэ», «Абрэдж», «Шыхъуэм и лыгъэ», «Иужьрей уэгъуэ»). Цыхур зыIэт лъапIэнныгъехэм (щхъэхуитыныгъэм, пщIэм, лыгъэм, тхъэмьшкIэм, дэхуэхам къышхъэшыжыним, захуагъэм хушIэкъуным, ныбжъэгъур гъэпэжыним, н.) папщIэ КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэм хэт лыхъужхъэм ирагъэкIуэкI бэнэныгъэр, лъепкъым къидекIуэкI хъыбархэр абыхэм ехъэлIауэ тхакIуэм къизэригъесэбэп щыкIэр.

«Шу закъуэ» романыр. Тхыгъэр зытеухуамрэ щIель гупсысэ нэхъышхъэмрэ. ГъащIэм и пэжимрэ литературэ образхэмрэ. Персонажхэм я хъэл-щэнныр щизэфIигъэувэкIэ тхакIуэм къигъесэбэп художественэ Иемалхэр, адигэ хабзэм романым щиубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэмрэ и бзэмрэ.

Нало Ахъмэдхъян. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Нало А. и прозэм иIэ щытыкIэ хэхар, абы и романхэр («Нэхущ шу», «Псы Iуфэм Iут унэ цыхIу»), повестхэмрэ рассказхэмрэ («Бжъэ къэпшIа», «Урыху акъужь», «Лыагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адигэбзи тетш», н.) зытеухуамрэ къаIуватэ гупсысэхэмрэ.

«Нэхущ шу» тхыдэ романыр. Империалистхэм зэхаублэу 1904–1905 гъэхэм екIуэкIа урыс-япон зауэм тхакIуэр зэрыхущтыр. Тхыдэ къэхъугъэхэмрэ тепльэгъуэхэмрэ художественэ тхыгъэм щаубыд увыпIэр. Заэр зыхуэдэр зыгъэунэхуа тхакIуэр абы и бийуэ къизэрыуви.

КъуэкIыпIэ Жыжъэм щекIуэкIа зауэм таухуами, адигэ лъахэр, абы и цыхухэм я псеукIэр, я хабзэ-зэхэтыкIэр образ нэхъышхъэу романыфм зэрыхэувэр. Романым хэт персонажхэр: гурыхь, мыгурыхь образхэр, абыхэм я сурэхэр щицIкIэ, тхакIуэм къигъесэбэп художественэ Иемалхэр. КIэрэф Залымджэрий, Анзор Къербэч, шэшэн щIалэ Тэсмэхьил сымэ бгырысхэм пашэ, узэшIакIуэ зэрахуэхъуар, а образхэм романым щагъэзащIэ къалэнхэр.

Лъепкъхэм я зэныбжъэгъугъэр романым къизэрыхъещыр.

Романым и ухуэкIэр, и бзэр.

Мэлбахъуэ Елберд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. **«Шынагъуэт Iуашхъэмахуэ кIуэ гъуэгур»** романыр. Лъепкъ прозэм и хэлъхъэныгъэ нэхъ инхэм ящиш зыуэ романыр зэрыщтыр. Адыгэ тхыдэм лыгъэкIэ гъэншIа и напэкIуэцIхэм ящиш зыр – я щхъэхуитыныгъэм папщIэ XVIII лЭшIыгъуэм и пэшIэдзэм къэбэрдей адигэхэм ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэр – романым къизэрышыгъэлъэгъуэжар. Адыгэ лакъуэлIэшхэм, мэкуумэшыщIэхэм я зэхуущтыкIэхэр тхыгъэм къизэрыхъещыжыр.

Романым и гъэпсыкІэм хэль гъэцІэгъуэнагхэр: тхакІуэм лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр зэрызеришалІэр, «ІуэрыІуатэ къупхъэр» къызэнкыным ехъэлІауэ къэхутэнэгъэ Іэмалхэр къызэригъэсэбэпыр.

Кыщокъум и прозэ тхыгъэхэр. ТхакІуэм и творческэ гъуэгуанэм и лъэхъэнхэр, и япэ усэ тхылхэмрэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ. Кыщокъум и дуней лъагъукІ щхъехуэр, цыхур гъэлъэпІэныр, абы и пщІэр къеІэтыныр а дунейм шынэхъышхъэу зэрыштыр.

Совет литературэм 60–80 гъэхэм зауэ темэм щигъует къэгъэльэгъуэкІэцІэр, «лейтенант щІэблэкІ» зэджэ тхакІуэхэм я гупсысекІэм, Іуэху еплыкІэм къышыхъу зэхъуэкІыныгъэхэр. Литературэм хабэ щыхъуауэ заулЫим и гъашІэр, и хъэл-щэныр къырагъэльягъуэу щыІа жыпхъэм къытекІыныр, абы къиша зэныкъуэкъухэр.

«Щынэхужыкъуэ», «Нал къута», «Ххъужыфэ» роман-трилогиер. Заум таухуауэ 40–60 гъэхэм къыдэкІа художественнэ тхыгъэхэм Кыщокъум и ІэдакъэцІхэр къазэрышхъэшыкІыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ ІэмалхэмкІэ къигъэльэгъуэжыну еувэлІа тхакІуэм и лэжыгъэшхуэм и етІуанэ Іыхъэу роман-трилогиер зэрыштыр. Заум Іутхэмрэ лэжыгъэ ІнатІэ пэрытхэмрэ я гупсысэ-хъуэпсалІкІэ, гурыль-гурышІкІэ тхакІуэм зэрызэпищІэр. Локотош, Апчарэ, Дотий, Хъэбиэ, Бекъан сымэ я образхэр: ахэр сый щыгъуи гъуэгу зэрытетыр, гъашІэм и купщІэр, цыхум абы щигъэзащІэ къалэныр къизэІухыным и дамыгъэу тхакІуэм къызэригъэльягъуэр.

Художественнэ и лъэныкъуэкІэ Кыщокъум и тхыдэ-зауэ (военно-историческэ) романхэмрэ тхакІуэм и япэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ («Ххъэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ») зэшхъэшыкІыныгъэу яІэр.

КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм ятеухуа «Мазэ къыщІкІыгъуэ» романыр: тхыгъэр зытеухуар, тхакІуэм абы къыщиІуатэ гупсысэхэр. КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щекІуэкІ политикэ-жылагъуэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэр зэрепльу щытар (и хъыбархэмрэ новеллэхэмрэ тегъэцІапІэ щыин).

«Лъапсэ» романыр. Романыр зытеухуамрэ щІэль философие гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Адыгэм и блэкІа жыжъэмрэ и блэкІа гъунэгъумрэ зэпзызыцІэж тхыгъэу ар зэрыштыр. ТхакІуэм лъэпкъыр лъэпкъыу къызэтезыгъанэ нэщэнэ нэхъышхъэу кыльтыгтэр, «лъапсэ» псальэм абы ирит мыхъэнэр.

Романым и художественнэ гъэпсыкІэр: тхыгъэм и сюжет къудамитЫим лъэпкъ тхыдэм и лъэхъенитІ зэрызэпащІэр. Тхыгъэм тхыдэ мыхъэнэ яІэу къыхэшыж теплъэгъуэхэр: Хэку зауэшхуэм и зэманым, 60 гъэхэм Къэбэрдэйм къышыхъуа Іуэхугъуэ гукинэжхэм тхакІуэр зэрахущтыр.

Адыгэ цыхубзыр пасэ зэманымрэ ди нобэрей гъашІэмрэ: Дэфэрэдж-анэшхуэмрэ Дэфэрэдж Шагировнэрэ я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэмрэ (Дэфэрэдж, Аннэ Павловнэ, Салимэ, Барчо, н.) гурымыхъхэмрэ (ЛатИифэ, Нартыху Къазбэч, Пыжынэ, Раисэ Муратовнэ, н.).

Романымрэ тхакІуэм и ущие псальхэмрэ. Лъэпкъым и къэкІуэнум таухуа гупсысэхэр тхакІуэм къызэриІуатэ художественнэ Іэмалхэр. Дэфэрэдж и доклад-уэсятым и мыхъэнэр, адыгэ щІэблэм ехъэлІауэ абы къышыхъа псальэ Іущхэр. Романыр тхакІуэм лъэпкъым къыхуигъэна уэсяту зэрыштыр.

Романымрэ иджырэй лъэхъэнэмрэ.

Кыщокъум и усыгъэр. Кыщокъуэ Алимрэ лъэпкъ поэзиемрэ. УсакІуэм и творчествэм и лъэхъэнэ щхъехуэхэр. Абы и усыгъэр цикл щхъехуэурэ бгуэш зэрыхъур.

УсакІуэм и граждан лирикэр («Мывэ хуабэ», «Си деж хъэцІапІэ», «Дамыгъэ», «Батырыбжъэ», «Вагъуэ махуэ», «Усэхэр» усэ тхылхэр). Лъэпкъ гупсысэхэр усакІуэм и художественнэ дунейм зэрыхиухуанэ щыкІэхэр. ГушІэм къышыуш хъуэпсалІэ лъагэхэр, къэзыухъуреихь дунейм хуйІэ щытыкІэ хэхар усакІуэм къызэригъэльягъуэ художественнэ Іэмалхэр.

Кыщокъуэ А. и лирикэм еzym и дамыгъэ зэрытельтыр, лыгъэр, пэжыгъэр, ныбжъэгъугъэр абы къызэригъэльягъуэ образхэр («СыкІуэнт нэхъ псынщІэу»),

«Уузыншэм!» – сэ жызоІэ», «Насып», «Хыр си шакъальэу» усэхэр, нэгъуэшІхэри тегъэшІапІэ щын).

Хэкур, лъахэр, цыхухэр фыгу э лъагъуным, укъызыхэкІа лъэпкым гурэ псэкІэ хуэлэжьенным укъыхуезыджэ усэхэр («Кхъужьей къудамэ», «Адыгэ хэку», «Цащхъемахуэ», «Зеич лантІэ», нэгъуэшІхэри), абыхэм къаIуатэ гупсысэхэр, яэ гъесэнгъэ мыхъэнэр.

ИэнатІэ пэрыт, зи гуашІекІэ псэуж цыхур гъэльэпІэнным, и ИшІагъэм къыпыкІ фыгуэмкІэ цыхубэм хъэлэлу ядгуашэ лэжъакІуэ гуашІафІэхэр зиIэт усэхэр («МакІуэр щІалэр ауз гъуэгукІэ», «КъебжэкІ», «Мэл гуартэ», «А пышхъещьэм бжыхъэ пшагъуэу», нэгъуэшІхэри).

Кыщокъуэм адигэ лирикэм хуишІа хэлхъенныгъэр, абы и гъуэгум ирикІуа усакІуэхэр.

УсакІуэм и поэмэхэр («Адэ», «Тисей», «Зэшиблымрэ зы псыкъуйимрэ ятеухуа индийскэ поэмэ»; сабийхэм яхуитхахэр: «Елбэздыкъуэ», «Бажэ пшынауэ»). Поэмэхэр зытеухуар, абыхэ усакІуэм къыщиIуатэ гупсысэхэр.

Кыщокъуэм и драмэ лэжыгъэхэмрэ публицистикимрэ. Лъэпкым и блэкІам къыхэхыпхъэ дерсхэм ухуэзыгъэIущ, и къекІуэнум кууэ уезыгъэгупсыс статьяхэр, документальнэ тхыгъэхэр. Лъэпкхэм я литературэхэм, я псэукІэмрэ щэнхабзэмрэ теухуа лэжыгъэхэр («Созвездие литератур», «По родной стране», «Шаги по континентам» тхылъхэр).

«Вид с белой горы» повестыр. Тхыгъэм автобиографие къалэн игъэзащІэми, адигэм и гъашІэр лъэныкъуэ куэдкІэ къызэшІибуыдэу зэрыштыр. Абы хэль художественнэ щэнхэр.

Кыщокъуэ А. и гъуэгуванэ тхыгъэхэр («Сирием къикІ письмо», «Борунда», «Гъуэгум тель хэдзэхэр», «Цащхъем щыхуарзэ ныпхэр», «Алжирым и псэр зыхэлтыр», «Мылыр Йуехри Йуфэр къонэж», нэгъуэшІхэри). ТхакІуэм и набдэгубдзаплъагъэр, зытетхыхъ Йуэхугъуэхэм фыгу э зэрыхищЫкІыр тхыгъэхэм къызэрыхъэшыр.

Кыщокъуэ А. и драмэ лэжыгъэхэр («Альхъо», «Гъуэгуванэ», «Тепщеч къэзыльэтыхъ») зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэ нэхъышхъэмрэ. «Альхъо», «Гъуэгуванэ» драмэхэм я гъэпсыкІэр, хэт образхэр, ахэр гукъинэж зыщи Йуэхугъуэхэр. «Тепщеч къэзыльэтыхъыр» лъэпкъ драматургием и япэ водевилхэм ящишу зэрыштыр, абы и мыхъэнэр.

Кыщокъуэ Алим и творчествэм урысей лъэпкыыбэ литературэм щиубыд увыпІэр, тхакІуэм къэралым, республикэм къыхуашІа пшІэр.

Цыхугъэм, гурышІэм (лирикэ) теухуа прозэр. Лиризмэр прозэм зэрышызэфІуувэр, ар повесть жанрым нэхъ зэрыхэпльагъуэр. 60–80 гъэхэм публицистиким и щэнхэр жанрым нэхъ машІэ зэрышыхъуар, ар цыхум, абы и гурыгъугурышІэхэм нэхъ гъунэгъу зэрыхуэхъуар. Повестыр и лэжыгъуэхэм а лъэхъэнэм зэрызаужьяр: повесть-автобиографие, повесть-гукъэкІыж, повесть-ущие, нэгъуэшІхэри. Лъэпкым къыдекІуэкІ хабзэхэр хъумэнимрэ щІэблэр гъесэнимрэ ехъэлІауэ зэманным къигъэшІ лъэпошхъэпохэр къызэнекІынныр и Йуэхум лъэпкъ прозэр зэрыбгъэдыхъэ щЫкІэхэр. А мурадым хуэлажъэ художественнэ тхыгъэхэр (ЩоджэнцЫкІу I. и «Уэлбанэ дыгъэ» повестыр, ХъэхъупашІэ Хь. «Гъуэгуванэ», «Гур зыщиЭхъуэпсыр» повестхэр, Журт Б. и «Си сабиигъуэм и бжъэпэ» повестыр, КІэрэф М. «Адэ щІэин мыльку хъурэ?», «Сэфар» повестхэр, КІуантІэ I. и «ГъуэгурлыкІу», «Гуэл Йуфэм», «Лъэмыйж» повестхэмрэ рассказхэмрэ, КхъуэIуфэ Хь. «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтш» повестыр, ШэджыхъэшІэ Хь. и «Уи пшэдджыжь фыгуэ, Тэрч!» повестыр, нэгъуэшІхэри).

ЩоджэнцЫкІу Иэдэм. ТхакІуэмрэ лъэхъэнэмрэ. НыбжышІэхэм я хъуэпсанІэхэмрэ я мурадхэмрэ, балигъ гъашІэм ахэр зыIигъашІэ гугъуеххэмрэ гъэунэхуныгъэхэмрэ. «Цыхубэ насыпым хушшэкъуным» къыхуезыджэ литературэм зи щхъэзакъуэ насыпым щІэбэн персонажхэм бжыхыпэр зэрыщаубыдыр. «Уи цІэр фІэсшынш», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэр. Ахэр «Софят и гъатхэ» повестыр тхакІуэм

къышыңызда Йуэхугъуем пызыщы зерыштыр. Повестиңми лайхъужь зәщхъэр зерыхэтим, лягъунагъэм зеритеухуам, лажыгъэ хъелэлэр насыпым и хэкыпІеу къизерыштыгъэльзгъуам ахэр зы художественә тхыгъеу къизерыштагъехъур.

Лъэхъэнэмрэ повестхэм шызэфІэгъеува гурыхь, гурымыхь образхэм я системэмрэ. Залинэрэ Мусебийрэ, Лэуцэрэ Мысхудре я лягъунагъэм папшІэ ирагъэкІуэкл бэнэныгъэр 60–70 гъэхэм я щалэгъуләм щапхъэ яхуэхъуау зерыштытар. «Уи цээр фІесцынщ», «Щхъэгъубжэ нэхү» повестхэм тхылъеджэ нэхъыбэ дыдэ зераар, ноби абыхэм къышыңда Йуэхугъуехъэм я мыхъэнэр зерымыкІуэдар.

Повестхэм я ухуекІэр, тхакІуэм и бзэм и къулеягъыр.

«Уи цээр фІесцынщ», «Щхъэгъубжэ нэхү» повестхэм лъэпкъ литературэ критикэр зеригүүшлэр, абы тэмэму гу зылтиахэмрэ идеологилем и непкынжье зытельхэмрэ.

ЩоджэнцыкІу I. и усэхэр. Щыхугъэм, мамырыгъэм, лажыгъэ хъелэлым, ныбжъэгъугъэм укъыхуезиджэу ахэр зерыштыр.

УсакІуэм и сонетхэр. Лъэпкъ усыгъэм и хэлхъэныгъэшІеу ахэр зерыштыр.

ЩоджэнцыкІу I. зэдээгыкІуэ Іэзэу зерыштытар. Абы Шекспир, Лопе де Вегэ сымэ я пьесэхэр («Гамлет», «Ерищыр къизэррагъэлэсар», «ПсыефапІе»), Навои, Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, украин, осетин усакІуэхэм я усэ куэд адигэбзэм къизерыригъэтІесар. Лъэпкъ литературэмрэ литературэбзэмрэ заужынымкІэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Дыгъужь Къурмэн. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лажыгъэмрэ. 60–70 гъэхэм къуаждэс ныбжыщІехэм я Йуэхущлафэу, зыгъэгуфІэ-зыгъэплейтей Йуэхугъуэхэу ялахэр «ТехъэпшІэ» повестым къизерыштыгъэльзгъуар. НыбжыщІехэм я щыуагъэхэр, ахэр зерыху щытыкІэ гугъухэр повестым къизерыштыгъэльзгъуар. Жэмалдин гугъуехым къикыннымкІэ дэлэпыкъуэгъу хъуар. Лъагъуныгъэм и къарур. Повестым къиххэхыпхъэ дерсхэр.

60–80 гъэхэм дунейм къытехья лирикэ повестхэм зәщхыныгъэу яхэлтыр, ахэр къэзыша щхъэусыгъуэхэр (ЩоджэнцыкІу I., Къэрмокъуэ M., Дыгъужь Къу. сымэ я повестхэр зэгъэпшэн).

Адыгэ усыгъэр 60-80 гъэхэм: къэлыхъэныгъэшІехэр, гъунапкъэшІехэр. 50–70 гъэхэм лъэпкъ литературэм къыхыхъа усакІуэхэр (Тхъэгъэзит З., ЩоджэнцыкІу Н., Нало З., Къагырмэс Б., Елгъэр К., Балькэр Ф., Къэжэр П., Мысачэ П., Тут М., Гъуэзджэц Хъ., Шорэ Хъ., Къэбэрдэй Ф., Жаным Б., Гъубжокъуэ Л., Хъэх С., Бахъуэ Б., Брай А., КІэшт М., нэгъуэшІхэри). Лъэпкъ усыгъэм щызэфІеува хабзэхэмрэ («ЩоджэнцыкІу Алий иубзыхуа гъуэгур») усакІуэ щалэхэм я къэлыхъэныгъэхэмрэ. Усэ хабзэкІэ гъэпса публицистикэм, жылагъуэр зыхушІэксупхъэ образу парт идеологилем и гъэкъабылам къыпкылы щхъэ закъуэм и гухэлхэмкІэ цыхубэм и хъуэпсанІехэр къэйтэным хуэунэтІа лъэбакъуэхэр.

Лъэпкъ усыгъэм къыхыхъэ темэшІехэр, къизэрринэкІын хуей хъуа лъэпошхъэпохэр. Жанрхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Адыгэ лирикэр жылагъуэ Йуэхугъуэхэм щхъэпрыІэбыкыу цыху къизеригуэкІым и гурыщІехэмкІэ зәшІеузда зерыхъуар. **Балькэр Фоусэт.** «Нэхуш», «Уафэр хызодыкІ», «Гугъэм и лъэрыгъ», «Дыгъэ бзийр си пшынэ Іэпэу», «КъисхуэгүфІэ», «УэрэдышІэ» усэ тхылъхэр, н.

Мардэ убзыхуа гуэрхэр къизэнекІыныр, гурыщІэр, гуашІэдэкІ хъелэлэр, лажыакІуэ перытыр гъэлэпІэнныр натурализмэм и жыпхъэм къишауэ романтизмэм и хъэл-щэнхэмкІэ «хуэпэнныр». **Нало Заур.** «Бзухэм я бзэр», «Усэхэр» усэ тхылъхэр, н.

Лъэпкым и тхыдэ гъуэгүанэм теухуа усыгъэхэр, апхуэдэхэр 60–70 гъэхэм утыку къихъэным яла мыхъэнэр. **Гъубжокъуэ Лиуан.** «Шэрэдж толькунхэр», «Насыгүэш», «Жэш гупсысэхэр» усэ тхылъхэр; **Нэхуш Мухъэмэд** «Адыгэ нэпсхэр» тхылъыр, нэгъуэшІхэри.

Лъэхъэнэмрэ цыхумрэ, зэхъуэкІыныгъэхэмрэ лажыгъэ текІуэныгъэшІехэмрэ пэджэжыныр поэзием къалэн зерыхуэхъур. УсэкІэ тха публицистикэр фІым,

зыужыныгъэм хуэгъэлэжъэныр. **Къагырмэс Борис.** «Фіхъус апщий!», «Лэшыгъуэ уардэ», «УафэхъуэспкІ къудамэ», «Гуапагъэ», «Шэджагъуэ», «Лэскэн пшинальэ» усэ тхыльхэр, н.

Пейзаж лирикэм адыгэ усыгъэм щигъуэта зыужыныгъэр. Дунейм и тепльэ е и къэхъукъашІ къызэрыгуэкІыр тхыльбэджэм щІэшыгъуэ щыщыныр, псэкІэ зыхегъэшІэныр. **Къэжэр Петр.** «Шыхулъагъуэ», «Джулатыщхъэ», «Гулъытэ» усэ тхыльхэр, н.

«Іущыгъэр» (интеллектыр) зи гъуазэу ялъытэ усыгъэр. Лъэпкъ философиемрэ лъэпкъ Іущыгъэмрэ шызэхэухуэна поэзиер, усэ гъэпсыкІэм игъуэт щытыкІэшІэхэр. **Къэжэр Хъэмид.** «Гъуэгум и бгъуагъ», «Усищэрэ зырэ», «Гъатхэпежъэ», «Гъатхэм и гъэ», н., **Сокъур М.** «ЩыщІэжь», «Нэпкъыжъэ», н.

Эстетикэ купщишхуэ зыхэль дамыгъэхэр и щІэгъэкъуэну адыгэ усыгъэр схематизмэм, хабзэ убзыхуахэм я къупхъэм ибэкъукІ зэрыхъуар, усэбзэм и стилистикэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. **Іутыж Борис.** «Си Даҳэнагъуэ» усэ тхыльыр, сонетхэр.

Автобиографие усыгъэр. Зы цыхум и нэгу щІэклахэмкІэ лъэпкъым, лъахэм и гъашІэ гъуэгуанэр къэгъэльэгъуэжыныр. **Хъэх Сэфарбий.** «Усэхэр», «Пщэдджыжыпс бзыгъэ», «Си гъемахуэ», «Бжыххэ макъамэхэр» усэ тхыльхэр, н.

Тхъэгъэзит Зубер. УсакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

УсакІуэмрэ поэзиемрэ я зэхуштыкІэр, абы и гъашІэр, и дуней еплъыкІэр.

Тхъэгъэзитым и «лирикэ щабэр»: усакІуэмрэ лъахэмрэ, усакІуэмрэ щІыуэпсымрэ, усакІуэмрэ лъагъуныгъэмрэ, усакІуэмрэ гъашІэмрэ, усакІуэмрэ ажалымрэ («Бгым сыдокІ», «Тэрч макъамэхэр», «Усэхэр», «Джэрпэджэж», «Щыимрэ уафэмрэ», «ГукъэкІыж: усэхэмрэ балладэхэмрэ» усэ тхыльхэр, н.)

УсакІуэм къигъэшІ образхэр, цыхугъэ лъагэм и нэцэнхэу абыхэм яхэпльягъуэхэр.

Поэзием и лъапІэныгъэ нэхъышхъэхэм – дыкъэзыухъуреихъ дунейм, лъагъуныгъэм, гъашІэм, уахътыншагъэм, нэгъуэшІхэми – усакІуэр зэрабгъэдыхъэр, къигъэшІ образыщІэхэр, жыІэкІэшІэхэр.

Тхъэгъэзитым зэридзэкІа тхыгъэхэр (В. Жуковскэм, К. Батюшковым, А. Фет, Б. Пастернак, А. Ахматовэм, О. Мандельштам, нэгъуэшхэми я усэхэр; Ш. Руставели и «Къапльэнэифэ зыщыгъ зауэлІ» тхыгъэ цІэрыІуэр, А. Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, и поэмэхэмрэ усэхэмрэ).

УсакІуэм и бзэр, и усэ гъэпсыкІэр.

Бештокъуэ Хъэбас. УсакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Бештокъуэм и лирикэ усэхэм я тематикэр, усэ циклхэр. Хэкум, адыгэ тхыдэм, анэдэлхубзэм төхөнхэр, усэхэр.

УсакІуэм и лъагъуныгъэ лирикэр. Гухэль къабзэм сый щигъуи цыхугъэшхуэрэ зэхэшІыкІрэ зэрагъусэр, гурышІэ куур зэрыдахэр икИи зэрымыгъыхыр апхуэдэ усэхэм я купщикІу зэрыщтыр.

Бештокъуэ Х. и тхыгъэхэу лирэ-эпикэ жанрым хыхъэхэр. УсэбзэкІэ тха «Мывэ лъэхъэнэ» романыр. Языныкъуэ литературэдж щІэнныгъэлІхэр «роман-притчэкІэ» абы щІеджэр. Романым иІ унэтЫныгъэхэр: ар философие усыгъэу, цыхумрэ щІыуэпсымрэ (природэмрэ) яку къыдэхъуэ зэхуштыкІэхэр къэзыгъэнахуэу, цыхум и хъэл-щэныр къызэрапштытэ гъэунэхуныгъэу, мыхъумышлагъэм нэлат езых тхыгъэу зэрыщтыр. Тхыгъэр нобэ дызэІуэр гутгъуехъэм зэрапэджэжыр, цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ, блэкІамрэ къэкІуэнумрэ я зэныкъуэкъур абы къызэрьшыгъэлъэгъуар.

Тхыгъэм хэт лыхъужь нэхъышхъэр. Мифым и малхъэдисым къыІэшІихыу Ану и щхъэ закъуэ зэфІэкІыр япэ иригъэшыну усакІуэр зэрыхущІэкъур, абы и мыхъэнэр. Роман-мифым пейзажым щигъэзащІэ къалэныр, псэущхъэ зэмылІэужыгъуэхэм я образхэр къызэрьшыгъэлъэгъуа щІыкІэр.

«Мывэ лъэхъэнэ» романымкіэ лъэпкь литературэ къупхъэм икіыу дунейпсо гъуазджэм къыпәштің къалэн гугъухэр зефІэхынам усакІуэр яужь зэрихъэр. Лъэпкь литературэр лъэхъэнәцІэм хэзыша тхыгъеу романыр зэрыштыр.

Романыр зэрытха бзэр, усакІуэм къигъесбэпа художественнэ Іэмалхэр.

Лъэхъэнэм и нэшнэхэмрэ литературэм и жанр кІэшІхэмрэ. Жанр кІэшІхэр (хыбар, рассказ, новеллэ) адигэ литературэм нэхъ псынцІэу зыщызынуж ллэужыгъеу зэрыштыр. Жанр кІэшІхэм я лъабжъэр лъэпкь литературэм щызыгъэтІыльахэр, абыкіэ тхакІуэ-үзэшІакІуэхэм зефІагъэкІар. 60–80 гъэхэм абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Лъэпкь прозэм цыыхугъэм ехъэлІа Іуэхугъуэхэр, психологизмэр нэхъ куу зэрышыхъур. Цыхумрэ щыгуэпсымрэ, цыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ тхыдэмрэ яку къидэхъуэ зэхуущтыкІэ ткІийхэр зефІэхынам жанр кІэшІхэм къалэн нэхъышхъеу я пащхэ къызэриувэр (Журт Б., Елгъэр К., КІэрэф М., ХъэхъупашІэ Хь., Щхэумэж Б., КхъуэІуфэ Хь., Хъэх С., Къагъырмэс Б., Гъэунэ Б., Ацкъан Р., Мыжей М., Дэбагъуэ М., БакІуу М., Шорэ А., Нэхуш М., Абазэ Л., Гъут А., Тхъэмокъуэ Б., ХъэИупщи М., Мыз А., нэгъуэшІхэми я рассказхэр).

Автобиографие тхыгъехэр. **Нало Заур.** Рассказхэр щызэхуэхъеса «Къру закъуэ» тхылтыр. Зи Іэзагыр ІэшІагъэ къызэрыгуэкЫм икіыу гъуазджэм и щапхъэхэм нэса цыыхум э я образхэр «Къру закъуэ», «Мусэрэ Мусэ и дыдыимрэ», «Хъэбалэ и пхъэ гуашэр», «Исмел и бригантинэ ныкъуэшІыр», «ТытІу и дыгъэ шыщІэ» новеллэхэм къызэрышыгъэльэгъуар.

ТхакІуэм и рассказхэм я бзэр, гъэпсыкІэ щхъэхуэр, ІуэрыIуатэм и хабзэхэр абыхэм къызэрышыгъесбэпар.

ФІэкІыпІэ зимыІэ гъашІэ лъэпошхъэпохэм цыхум и псэм къытринэ дыркъуэхэр къызытеш лъэпкь прозэр. **Мэзыхъэ Борис.** Цыхум и псэкупсэ дунейр зэрихузар, и зефІэкІыр къызэIуихыну Іэмал зеримыгъуэтыр, «гъашІэм къышылтыс машІэм» арэзы төхъуэн фІэкІа нэгъуэшІ къызэрыхуэмынэжыр нэпкъыжъеу тхакІуэм и тхыгъэхэм зэрательыр («Гъуэгупэ псальэ», «Вагъуэзэшибл», «Мазэхэ жэш», «Къуажэ пшыххэр» рассказ сборникхэр).

ТхакІуэм и повестхэр («Бжыххъэр пшІашэ пышэшыжыгъуэш», «Мыл джанэ», «ПцІашхъуэ хужь», нэгъуэшІхэри).

Драматургиемрэ зэманим и плъыфэхэмрэ. Революцэ, зауэ темэхэм къыпыкІы угагъуэм исхэм, лэжыгъе ІэнатІэ пэрытхэм яку къидэхъуэ зэхуущтыкІэхэм, я псэукІэм драмэ лэжыгъэхэр төхуха зэрихъур. Лъэхъэнэм и лыхъужыщІэм и хъэл-щэнэм и пшальэ абы и фІэшхъуныгъэр, зэхэшІыкІыр лъабжъэ хуэшІынам, апхуэдэ Іуэху бгъэдыххъекІэм къишэ щыуагъэхэр.

Лъэхъэнэгъум и образын пьесэхэм щагъуэт зыужыныгъэр, ІепкъльэпкъкІи псэкІи къеңІэрэшІэхынам ар зэрихушІэкъур (Шортэн А., КъардэнгъуцІ З., Акъсырэ З., Дудар Хь. Журт Б., Дэбагъуэ М., нэгъуэшІхэми я драмэ лэжыгъэхэр).

ИутІыж Борис. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и щІэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ИутІыжым и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэр зытеухуамрэ къаIэт гупсысэхэмрэ. Лъэпкь литературэм и хабзэхэмрэ дунейпсо драматургием и классикэ унэтІыныгъэхэмрэ тхакІуэм и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэм Іэзэу зэришызэхиухуанэр («Тыргъетауэ», «Лъыгъажэ жэш», «Кхъужьеибэ», «Эдип», н.). УсэбзэкІэ тха пьесэхэм яхэль къышхъэшыкІыныгъэ нэхъышхъэхэр.

Лъэпкь комедиографилем ИутІыжым хуицІа хэльхъэныгъэр («Шамхун и фызышэ», «ГушыІэ махуэ апший!» комедиехэр, «Ажэгъафэ джэгухэр» циклым хыхъэ комедиехэр, «Гуацэмыйдэхъэблэ» водевилыр, Хъэцацэ дахэ» фарсыр, «Хъэпэшыпхэ», «Жъэмыгъуэ Африкэм», «Жъэмыгъуэ Америкэм» пьесэхэр, нэгъуэшІхэри).

«Тыргъетауэ» драмэр. Лъэпкыям и тхыдэ жыжъэм төхуха пьесэр иджырей ди гъашІэм къыпэджэжу зэриштыр. Драмэм къыщиIуэтэж тхыдэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэм и персонажхэр зэрихишэ щыкІэр, абыкіэ къигъесбэп художественнэ Іэмалхэр.

«Тыргъетауэ» пьесэр лъэпкь драматургием и хэльхъэныгъэ ину зэриштыр.

Дэбагыуэ Мухъэмэд. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

«Анэр нэм хүэдэш» пьесэм щІэль гупсысэ нэхъышхъэр. Къалэмрэ къуажэмрэ щыпсехэм я гъашІэр лъэныкъуэ куэдкІэ зэрызэпыщІар, зыр адрайм хуэныкъуэ зэрыштыр драмэм къизэрышыгъэлъэгъуар. НыбжышІэхэр зыІуэ гугъуеххъэр, ахэр къизэнэкІыным хуэнэтІауэ яч лъебакуэхэр, абыхэм я пэжагъыр.

Драмэм хэт цыхубз образхэр: Сэчинат, Зое, Хужьэ сымэ. Пьесэм къихэхыпхъэ дерсхэр; и гъепскІэр, диалогымрэ монологымрэ я къэгъесэбэпыкІэр.

Лъэпкъ литературэ щІэныгъэмрэ литературэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужыкІэр, жанрхэр, художественнэ Іэмалхэм я къэгъесэбэпыкІэр, ІуэрыІуатэмрэ литературэмрэ я зэхүүштыкІэр, нэгъуэшІ унэтІыныгъэхэри къэхутэнэм, джыним хуэнэтІауэ литературэ щІэныгъэм зыІэригъэхъа ехъулІэныгъэхэр. Адыгэ литературэ щІэныгъэм хэлтхъяныгъэ щхъэпэ хуэхъуа лэжыгъэхэр, ахэр зи Іэдакъэ къышІэкІа еджагъешхуэхэмрэ критикхэмрэ: Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэмрэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пшинальэ»), Сокъур М. («Литерактурэм и бакъуэкІэ»), ХъэкІуашэ А. («Япэ адигэ тхакІуэхэр», «ЩоджэнцЫкІу Алий», ЕхъулІэныгъэм и хэкІыпІэхэр», «Адыгэ усэ гъэпсыкІэ»), Нало З. («Къэбэрдэй поэзиер зауэ нэужыим», «ДжэгуакІуэмрэ усакІуэмрэ», «Лъабжъэмрэ щхъэкІэмрэ», «Адаб Баксанского культурного движения»), КІурашын Б. («Хасэ», «Упсэу: литературэм, искусствэм теухуа тхыгъэхэр»), Къэрмокъуэ Хь. («Дэрэжгъуэ», «ТхакІуэмрэ зэманымрэ»), Мусукаевэ А. («Поиски и свершения», «Ответственность перед временем», «Северокавказский роман»), Къэжэр Хь. («Ди прозэм и лъэбакъуэшІэ», «Зыужыныгъэм и гъэгукІэ»), КхъуэІуфэ Хь. («В зеркале социальной жизни»), Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэм рэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пэж», «ГъашІэм и пшинальэ»), Тхъэгъэзит Ю. («Адыгэ роман», «зы къуэпскІэ зэпхащ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгэ литературэр 80 гъэхэм – зэхъуэкІыныгъэхэм (перестройкэм) я ильэсхэм. Лъэпкъ литературэр лъэхъэнэшІэм хуэзыгъэхъэзыра жылагъуэ, политикэ Іуэхугъуэхэр. А лъэхъэнэм адигэ литературэр гъэунэхуныгъэ гугъухэм къахэкІыу гъуэгушІэ зэрытехъар, художественнэ унэтІыныгъэшІэхэр, методышІэхэр къизэриштар, лъэпкъым и тхыдэ гъуэгуванэм щІэришІэу ириплъэжыныр, блэклам къихэхыпхъэ дерсхэр игъебелджылын хуей зэрыхъуар.

Лъэпкъ литературэр зэрыкІуэну гъуэгур убзыхунымкІэ тхакІуэхэм я съездхэм яна мыхъэнэр, абыхэм къышашта унафэхэр.

ЗэхъуэкІыныгъэхэм я ильэсхэм дунейм къитехъа художественнэ тхыгъэхэм хэль щхъэхуэныгъэхэр: ехъулІэныгъэхэмрэ щыуагъэхэмрэ.

Къэбэрдэй-шэрджэс литературэр совет лъэхъэнэ нэужыим

(XX лІэцЫгъуэм и 90 гъэхэр – XXI лІэцЫгъуэм и япэ ильэсипшІыр)

Хэзыгъэгъуазэ. XX лІэцЫгъуэм и 80–90 гъэхэмрэ XXI лІэцЫгъуэм и япэ ильэсипшІыр э къэралым, жылагъуэм къышыхъуа тхыдэ Іуэхугъуэшхуэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литературэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр: художественнэ унэтІыныгъэхэр, методышІэхэр. Урыс литературэ: реализмэрэ постмодернизмэрэ. Постреализм – реализмэрэ постмодернизмэрэ я лъабжъэхэр зээзышалІэ художественнэ дунейр. Шэч къизытрамыхъэжу къекІуэкІа эстетикэ лъапІэныгъэхэм нэгъуэшІу бгъэдыхъэныр, цЫхур зыхэпсэуکІ щэнхабзэ къэухуу дунейр къэлъытэныр. Апхуэдэ литературэ унэтІыныгъэхэм ехъэлІауэ щыІэ Іуэху еплъыкІэхэр, литературэ щІэныгъэр абыхэм зэрахущтыр.

Литературэм и тепльэм зэрызихъэжар, ар плъыфэбэ зэрыхъуар. Литературэмрэ рынокымрэ. «ЕджэгъуафІэ (массовэ) литературэкІэ» зэджэр, абы и поэтикэм и щэн нэхъышхъэхэр.

90 гъэхэм я япэ ильэсхэм адигэ литературэр зэрыта щытыкІэ гугъур; художественнэ тхыгъэшІэу а зэманим къидекІар машІэ дыдэ зэрыхъугъяар, абы и щхъэусыгъуэхэр. Гъэунэхуныгъэ гугъухэм къахэкІыу литературэр гъуэгушІэ зэрытехъар. Ар убзыхунымкІэ 80–90 гъэхэм къидекІыу щита литературэ-художественнэ, щІэныгъэ

журналхэм ягъэзэшІа къалэнхэр («Іуашхъемахуэ», «Литературная Кабардино-Балкарія», «Зэкъошныгъ», «Псалть», «Гъуазэ», «Адыгэ хэку», «ЩЭпльыпІэ», «Вопросы кавказской филологии», нэгъуэшІхэри). Лъэпкъ литературамэр публицистикэмрэ.

90 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхакІуэхэм ирагъэкІуэкІа съездхэр, лъэпкъ литературэхэм зегъэужынным теухуауэ абыхэм къышашта унафехэр. Адыгэ (адыгей, къэбэрдей-шэрджэс) литературэхэр гъунэгъу зэхуэшІынным ехъэлІауэ екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм хэхэс адыгэ литературэ гъэшІэгъуэнныр къазэрыхэувэжар. Хэхэс адыгэхэм я художественнэ дунейм хэкурысхэр щыгъуазэ хуэшІынным ехъэлІауэ а лъэхъэнэм къыдэкІыу щита напекІуэцІ щхъэхуэхэр: «Си дуней», «Щикъухъаш адыгэр дунеижкым» («Адыгэ псальтэ»), «Ди лъэпкъэгъухэм я деж» («Іуашхъемахуэ»), «Хэхэс адыгэхэр» («Адыгэ макъ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгей, къэбэрдей-шэрджэс тхыбзэхэр зэшхъ щІынным, алыхбейхэмрэ пэжырытхэмрэ зэхъуэкІынныгъэхэр хэлъхъэнным теухуа екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм къариkІуахэр.

Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ прозэм къышыхъуа зэхъуэкІынныгъэхэр. Эстетикэ гъунапкъэшІэхэр къэгъэIурышІэнныр, псальтэм и къаур, и купщІэр къэIэтынныр, лъэпкъ тхыдэм и напекІуэцІ зэхуэшІауэ щитахэр къызэIухыжынныр адыгэ прозэм къалэн нэхъышхъэ зэрыхуэхъуар.

ТхакІуэхэм я хуитынныгъэхэм зэрыхэхъуар, къагъесэбэп художественнэ Іемалхэм зэрызаубгъуар: тхыгъэхэм лиризмэр ебэкІ зэрыхъуар, абы щыгъуэми тегъэшІапІэ ящІ документхэм я пщІэр къэIэтауэ.

Я ІэдакъэшІэкІхэр жанркІи, тематикэкІи зэмылІэужыгъуэ щІынным къыдэкІуэу, художественнэ флагыр къэIэтынным, езы лъэпкъым къигъэшІыжа гупсысэ куухэмрэ дуней епльыкІэ щхъэхуэмрэ (абы пышІауэ нэшэнэхэмрэ дамыгъэхэмрэ къэгъесэбэпынныр, ІуэрыIуатэ, миф хъыбархэр художественнэ тхыгъэм и пкъым хэгъэзэгъенныр) лъабжэ хуэшІынныр тхакІуэхэм нэхъыбэрэ къагъесэбэп зэрыхъуар. Прозэ тхыгъэхэм къышаIэт гупсысэри и художественнэ флагыри а Іемалхэм къыззераIтар.

Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къигъэшІа тхыгъэхэр, абыхэм яIэ къышхъэшыкІынныгъэ нэхъышхъэхэр. Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къигъэшІ гутгъуеххэм тхакІуэхэр гуитІщхытІ ишІауэ зэрышытгар. Ар наIуэу къызытещыж тхыгъэхэр: Гъубж М. «Гущым хешыр еzym и «Шыхулъагъуэ», «Дыгъужь лъакъуитІ», ХъэхъупашІэ Хъ. «ГущІэгъуншэ», Журт Б. «Гъуэжкүий» романхэр, Хъэх С. «Махуэм дунейр и къыхъагъщ», «Сигу, къэувиши сзылъэшІэгъэхъэ!», МафІэдз С. «Мыхъур», Нало З. «ПхъашІэр Іэзэмэ, мэзри благъэш», Елгъэр К. «ШейтІан къафэ», Бозий Л. «Гъуэгу нашэкъашэ» повестхэр, нэгъуэшІхэри.

Тхыдэмрэ лъэпкъ прозэмрэ. Цыхубэм, лъэпкъым къыдекІуэкІ лъапІэнныгъэ нэхъышхъэхэр адыгэ прозэм тепицэ щыхъуныр: цыхумрэ тхыдэмрэ, цыхумрэ щыгуэпсымрэ.

Адыгэм и блэкІа жыжъэм теухуа тхыгъэхэр. Цыху щхъэ закъуэм тхыдэ къэхъукъашІэхэм щигъэзацІэ къалэнныр: апхуэдэ къэхъукъашІэхэм я курыкупсэм къыхэхутэ лъыхъужым и зэхэшІыкІым зэрызиузэшІыр, и жыджерагъым зэрыхэхъуэр, къэзүхъуреиххэм я пащхъэ щихъ жэуапыр нэхъ ин зэрыхъур прозэшІэм къызэригъэлъагъуэ Іемалхэр.

Тхыдэ Іуэхугъуэхэр убгъуауэ (панорамнэу) къэгъэльэгъуэнныр лъэпкъ прозэм гъуазэ зэрыхуэхъуар. Кавказ зауэмрэ ИстамбылакІуэмрэ, «политикэ залымыгъэм и ильэсхэмрэ» Хэку зауэшхуэмрэ, къэралыр «и пIэм щиуджыхъа лъэхъэнэмрэ» зэхъуэкІынныгъэхэмрэ (перестройкэмрэ), адыгэм и блэкІа гъунэгъумрэ и нобэмрэ теухуа тхыдэ-философие художественнэ тхыгъэшхуэхэр: Кыщокъуэ А. «Лъапсэ», Тыуаршы А. «Псыкъельэм и макъамэхэр», АбытІэ В. «ЩакІуэр зи унапІэ», «Нэпс шыугъэ», Кхъуэхъу Ц. «ФатИимэт», Елмэс А. «Бгъэхэм къуршым къагъэзэж», БакІуу М. «МафІэ лыгъей», Мэлбахъуэ Е. «ЩомыгъэтІылъам щылъыхъуэ», Вэрокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгъум къахурегъэгъу», Жылэтеж С. «Паштыхъ хужым и лыкІуэ», романхэр, Щамырзэ И.

«Махуэ лъапIэр къесыпат», Мыз А. «Щожэх аддэ жыжьэу Урыху», ХъэIупцы М. «Хуэрэджейр мэгъагъэ» повестхэр, нэгъуэшIхэри.

Тхыдэ къэхъукъащIхэр, лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэ-зэхэтыкIэр зи лъабжэ прозэр.

МафIэдз Сэрэбий. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ, щIэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

ТхакIуэм и тхыдэ прозэр: «ЩIакIуэ фIыцIэ», «ХъэшIэ махуэ», «Шыдыгъу» повестхэр, «Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» романхэр, нэгъуэшIхэри. КъэхъукъащIхэмрэ лъэпкъым къыдекIуэкI хъыбархэмрэ тхакIуэм къызэригъэсбээп щIыкIэр. ТхакIуэм и творчествэм хэль гъэшIэгъуэнагъхэр: жанр нэхъ цIыкIухэр къигъэсбэпу зэгуэр итхыгъа тхыгъэхэр иужкIэ и романхэм Ыыхъэ щхъэхуэу зэрыхигъэувэжыр (псалъэм папщIэ, «ХъэшIэ махуэ» повестым и сюжетыр «Гъыбзэ хуэфащэт» романым зэрыхигъэхъэжар, нэгъуэшIхэри).

«Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» дилогиер: къышыгъэльэгъуэжа тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ лъэхъэнэмрэ. ТхакIуэм и образ къэгъэшIыкIэ щхъэхуэр. Зауэр зымыдэ, лъэпкъым и зэIузэпэш псэукIэм папщIэ еzym и гъашIэри и унагъуэм ис дэтхэнэм и гъашIэри шапэIудз хуицIыну хъэзыр, мамыршIэкъу хэкулIым и образ зэпэш япэу адыгэ литературэм тхакIуэм къызэрыхишар («Мыщэ лъэбжъанэ» роман). Лъэпкъыр къызэтенэн щхъэшIэ, «адыгагъэрэ цIыхуэгъэрэ, акыылрэ Iэзагъэрэ, зэхэшIыкIэр зышыIэнныгъэрэ» къигъэльэгъуэн зэрыхуейр дэтхэнэ адыгэми и фIэш зэрышIыпхъэр МафIэдзым и прозэм и дерс нэхъышхъэу зэрыштыр.

Лъэпкъым и блэкIам и пэжымрэ МафIэдзым и художественнэ дунеймрэ.

ШэджыхъэшIэ Хъэмьщэ. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ШэджыхъэшIэм и прозэ тхыгъэхэр, абыхэм я къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. XX лIэшIыгъуэм икухэм адыгэхэм я псэукIар, цIыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуущыкIхэр «Гум псори къонэ» романым зэфIэха зэрышыхъуар, тхакIуэм и Iуэху сплъыкIхэр. Романым иIэ гъесэнныгъэ мыхъэнэр.

Лъэпкъе IуэрыIуатэмрэ тхыдэ прозэмрэ. **«ЛъышIэж»** романыр. XVIII лIэшIыгъуэм адыгэхэр пшыгъуэ-пшыгъуэкIэ гуешауэ зэрыпсэуар, лъэпкъыр зэкъуэгъэувэнным, «Шэрджэс къэралыгъуэ» къызэгъэпэшынным куэдым я зэран къызэрекIар романым лъабжэ зэрыхуэхъуар.

IуэрыIуатэм къыхэшыкI ЕщIэноккуэ зэшхэмрэ романым хэт образхэмрэ. Гурыхь персонажхэмрэ гурымыххэмрэ. ЛъышIэж хабзэ Iейм лъэпкъым зэраныгъэу къыхуиху щытар, абы адыгэхэр зэкъуиуду, цIыхухэр бий зэхуишIу къызэрекIуэкIар. Адыгэ хабзэм, хъыбарыжхэм, уэрэдыххэм, псалъэжхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ романым щаубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэм, и бзэм хэль щхъэхуэныгъэхэр.

Тыуарши Асьян. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Тыуарши А. и прозэ тхыгъэхэр: «Сэтэнейр къэгъагъэмэ», «Нобэ е зэи» романхэр, «Дыщэ бгырыпх» повестыр, рассказхэр.

Тхыдэ къэхъукъащIэ дыджхэмрэ гурышIэ щабэмрэ щызэхэхуэна тхыгъэхэр. **«Псыкъельэм и макъамэхэр»** романыр. Зауэмрэ мамырыгъэмрэ, гъашIэмрэ ажалымрэ, гуауэмрэ гуфIэгъуэмрэ, лъагъуныгъэмрэ лъагъумыхъуныгъэмрэ романым быдэу зэрышызэпышIар. Урыс пащтыхым и лIыкIуэ флигель-адъютант Тенджыэрэ адыгэпшым ипхъу Нэтрэ я лъагъуныгъэр романым купщIэ зэрыхуэхъуар. «Псыкъельэм и макъамэм дежьюуэ Нэт жиIэ уэрэдир» гъыбзэкIэ иухыжынным хуэзышэ щхъэусыгъуэхэр.

Кавказ зауэжым тхакIуэр зэрыхуущтыр, абы ехъэлIа и гupsысэхэр къызэриIуатэ щIыкIэр. Дал-Джэрий, Зед, Тенджыз, Нэт сымэ я образхэр. Тхыдэм зи цIэхэр (фIыкIи IейкIи) къыхэна дзэзешэхэм я образхэр.

ФIым щыгугъуэрэ зи дунейр къызэтекъутэж цIыхум и психологиер, и псэм щекIуэкI зэдауэр, и гурышIэр тхакIуэм къызэригъэльэгъуар.

Къэрмокъуэ Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ТхакІуэм и документальне, лирическе повестхэр: «Лыхъужым и гъуэгу», «Цыхухэр иджыри мэкІ», «Цыхухъу нэпс», «Лъагъуныгъэм и хъэтыркІэ», нэгъуэцІхэри.

80–90 гъэхэм «къалэ» литературэм къышыхъуа зэхъуэцІыныгъэхэр: «купцІэншэ гъашІэмрэ» «купцІэншэ тхыдэмрэ» терминхэр, абыхэм ехъэлІауэ литературэ щІэнныгъэм щыІэ Іуэху еплъыкІэхэр. Роман-гукъэкыж, роман-ущие лІэузыгъуэхэр. Іуэхугъуэ хэх гуэрым темыухуа (сюжетыншэ), новеллэ щхъэхуэурэ зэхэт тхыгъэм и нэцэнхэхэр.

«Азэмэт», «Къоджэм угъэжайркъым» роман-дилогиер. Романхэм къагъельгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм къышыхъу Іуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукашІхэмрэ езы тхакІуэм и гъашІэ гъуэгуанэмрэ тхыгъэм зэрышызэххуэнар. ТхакІуэм зэрыжиІещи, «гъашІэ зэхэзэрыхам дыхуэзыша лъэхъэнэм» цыхухэм я псэукІэр, ахэр зыгъэгуфІэ-зыгъэпІейтей Іуэхугъуэхэр, я хъуэпсапІэхэр романхэм къызэрышыгъэлъэгъуар.

Адыгагъэм, ныбжъэгъуэгъэм, пэжыгъэм романхэм къащылыс щыпІэр (Азэмэтрэ Алихъянрэ я образхэмкІэ къэгъэлъэгъуэн). 50 - 70 гъэхэм къэралым, республикэм къышыхъуа тхыдэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэр зэрэбгъэдыхъэр, абыхэм къахэхыпхъэ дерсхэр къызэриуатэ художественнэ Іэмалхэр. Лъэпкъ тхыдэм, щэнхабзэм зи цІэ къихэнца цыхухэр (Куаш Б., Бабич В., Бэрбэч Х., нэгъуэцІхэри) тхыгъэм къыхэша зэрыхъур, абыхэм романым щагъэзацІэ къалэнхэр. Бзэр хъумэным, лъэпкъ щэнхабзэм зегъэуужыным ехъэлІауэ Къэрмокъуэм къиІуатэ гупсысэхэр.

Езы тхакІуэм и образыр романхэм къазэрыхъещыр.

ТхакІуэм и хъэтІ щхъэхуэр, и бзэр.

Цыхухэм яку дэль зэхуштыкІэхэм, я псэукІэ-зэхэтыкІэм тэухуа прозэр.

Лъэпкъ прозэм и пащхъэ къиува ІуэхугъуэцІхэр: зэриуухынур псоми ящІэ тхыдэ, тхыдэ-революцэ тематикэ жэбзэжам къыпыкІыныр, цыхупсэм и къэхутакІуэ-гъэунэхуакІуэ къалэныр и пщэ дилхъэжыныр, цыхухэм я гупсысэр зыунэтІ, я псэкупсэ дунейр къэзыгъэцІ жылагъуэ Іуэхугъуэхэр сэтий къэццыныр, н.

◆ Художественнэ тхыгъэхэм психологиямэр нэхъ куу щыхъуныр, зэгуэр ІэцІэцІа щыуагъэм и фэбжыр зи псэм тель, зи гъашІэ гурыгъыр ижа цыхум и дунейр къызэхуяныр лъэпкъ литературэм зэрышцекІуэклар.

Елгъэр Кашиф. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Елгъэрым и прозэр: «Жэш дыгъэ», «Мэз бгъуэцІым», «Лъагъуныгъэм и бзэ», «Шейтан къафэ», нэгъуэцІхэри. ТхакІуэм и повестхэр зытеухуамрэ абыхэм къышигъэцІ образхэмрэ.

Напэм и гъэрэцым ихуа цыхум и дунейр **«Щыуагъэ»** романым къызэрышыгъэлъэгъуэжар. Щыуагъэм и гъэру псэу, и напэр и хеяцІэу тезыр зытезылхъэжа цыхум (МывацІэ Хъэжбэтыр) и образыр лъэпкъ прозэм тхакІуэм къызэрыхишар. ТхакІуэм и романым щилхъя гупсысэм, психологизмэм, художественнэ дерсым я кууагъыр.

Романым и гъэпсыкІэр, и сюжетыр (Хъэжбатыр и къекІуэцІыклар зэрыт тетрадыр), и бзэр. Тхыгъэм тхыдэ къэхъукашІхэм щаубыд увыпІэр.

◆ XX лІэцІыгъуэм и кІэух ильэсхэмрэ «гъашІэм и гъуазэр» зыфІэкІуэда цыхухэмрэ, абыхэм я образхэр лъэпкъ литературэм къыхыхъяныр.

Къанкъул Заур «Къалэм дэгъуэцыхъа» и повестыр. ГъашІэм и пэжымрэ нэкъыфІэцІ дунеймрэ (абсурдымрэ), фІэцхъуныгъээрэ фантастикэмрэ тхыгъэм щызэшэлІэныр. Автопсихологическе лыхъужым и образым Къанкъулым и прозэм (и рассказхэри хэту) щиубыд увыпІэр.

НыбжыцІэм и псэр гугъу езыгъэхь, «гупсэхугъуэ» къезымыт, и псэр зыхуз Іуэхугъуэхэр повестым къызэрышыгъэлъэгъуар. Миф хъыбархэмрэ нэкъыфІэцІ Іуэхугъуэхэмрэ повестым и сюжетым тхакІуэм къызэрырипх щыкІэр, къигъэсэбэп художественнэ Іэмалхэр.

◆ Іуэху еплъыкІэ зэхъэлІэгъуейхэр (эклектизм) зэшэлІэныр, апхуэдэхэр художественнэ конфликтим лъабжье хуэццыныр. **Мэзыхъэ Б., Елмэс А., Кіэрэф М.,**

ШэджыхъещІэ Хъ., КхъуэIуфэ Хъ., Ацкъан Р., ХъэIупщи М., Мыз А. сымэ я повестхэмрэ рассказхэмрэ.

Цыхум и хъуэпсапІемрэ ар зыхэпсэукІ дунеймрэ я зэныкъуэкъур щынхъышхъэ лъепкъ прозэр. **КІэрэф Мухъэмэд** и повестхэмрэ («Лъэужь е лІэужь», «Сэфар», «Адэ Ѣїин мыльку хъурэ?») рассказхэмрэ («Пыжь хъыбарь» тхылтым ихуахэр). ТхакIуэм и образхэр къышигъещІкІэ, адыгэ хабзэмрэ нэмисымрэ къызэригъесбэпыр.

ГурыщІэ хэIетыкIахэмкІэ гъенщІа тхыгъехэр, апхуэдэ лІэужыгъуэхэр (повесть-драмэ, повесть-гукъэкIыж, повесть-дневник, повесть-биографие, эссе, нэгъуещІхэри). Нало З., Брат Хъ., Хъэх С., Тхъэмокъуэ Б., Шыбыхъуэ М., Адзын М., Шорэ А., Жылэтэж С., ГъущІо З., Бозий Л. сымэ я повестхэр. Жылагъуэм, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуштыкІхэри, гъашІэ тепльэгъуэ щхъэхуэхэр зи лъабжьэ тхыгъэ кІэшІхэри (рассказ, новеллэ, притчэ), абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Лъэпкъ усыгъэр XX лІэшIыгъуэм и кІэухым – XXI лІэшIыгъуэм и пэшIэдзэм. 80–90 гъэхэм адыгэ усыгъэм и унэтIыныгъэ нэхъышхъэхэр, нэхъыбэрэ къиIэта темэхэр, гупсысэхэр. Идеология зэхуэмыдэхэмрэ зэман зэблэкIыгъуэмрэ Іэнкун яща усыгъэм и щытыкIар (ЩоджэнцIыкIу Н., Нало З., Къагырымэс Б., КІэмыргуей Т., нэгъуещІхэми 90 гъэхэм къыдагъэкIа усэ тхыльхэр тегъещIапIэ щIын). ЩоджэнцIыкIумрэ КIыщокъуэмрэ зи лъабжьэр ягъетIылья адыгэ «усэ гъэпсикІэ хабзэхэм» зезигъэужья усакIуэхэм я творчествэр (Тхъэгъэзит З. «УзэшIакIуэ», Бештокъуэ Хъ. «Дуней тельвиджэ», Ацкъан Р. «Тхыгъехэр», АбытIэ Хъ. «Нэхулъэ», Сонэ А. «Иэгу махуэ-Иэгу нэшI», Пхъэш М. «Гъуэгуанэ», Нэхущ М. «Адыгэ нэпсхэр», нэгъуещІхэри).

ЗэхъуэкIыныгъэхэм къыздахья псэукIэ-зэхэтыкІемрэ хабзэшIэхэмрэ я пэжагъым, захуагъэм шеч къатехъеныр, абыхэм къагъещІа гъашІэ лъэпошхъэпохэр, Iуэхугъуэ зэфIэхыгъуэйхэр, хэкIыпIэншагъэмрэ фIэшмыхъуныгъэмрэ лъэпкъ усыгъэм темэ нэхъышхъэ щыхъуныр.

◆ «Усыгъэ IущкIэ (интеллектуальнэкIэ)» зэджэр, абы и нэшэнэхэр. Философие гупсысэ куухэм тещIыхъа поэзием и гъунапкъэхэм совет нэужь лъэхъэнэм зэрызахъуэжар.

Ацкъан Руслан. «ЩхъэгъэзыпIэ», «Къэгъэзэжигъуэ» усэ тхыльхэр. Цыхум и гурыгъу-гурыщIэхэмрэ тепльэгъуэ, къэхъукъащІэ гъещIэгъуэнхэмрэ щизэхэжыхъа художественнэ дунейр. Цыхум къидекIуэкI лъапIэншагъэхэм усакIуэм хуйIэ бгъэдыхъекIэшIэхэр, ахэр сэтей къызэришI художественнэ Іамалхэр.

Ацкъан Р.Хъ. и зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэр. М.Ю. Лермонтовым и кавказ поэмэхэу («Уи хамэу зэи сышытакъым». Налшык, 1999) усакIуэм адыгэбзэм къригъэтIесахэр лъэпкъ тэрмэш лэжыгъэм и нэхъыифI дыдэхэм зэраштыыр.

◆ Лирикэ нэсым и щапхъэхэр: цыхугъэр, пэжыгъэр, лъагъуныгъэр мотив нэхъышхъэу зиIэ лъэпкъ поэзиер.

Бицу Анатолэ. Абы и усэхэр зэманым зэрыпэджэжыр, яIэ ущиинигъэ, гъэсэнгъэ мыхъэнэр. Бицум и тхыгъэхэр щызэхуэхъса «Псэм и дуней», «КIуэцIырыкIыбжэ» тхыльхэр. ГъашІэм акыл жанкIэ пхырыплтыф усакIуэм и къэгъещIыныгъэ нэхъышхъэу ахэр зэриштыыр.

УсакIуэмрэ лъэпкъ макъамэмрэ. Лирикым и псальэхэр щIэльу композиторхэм уэрэд күэд зэрэтихар.

◆ Лъэпкъым хуэпэжыным, хуэлэжъенным, абы и бзэр, и хабзэр, лъэхъэнэ кIыхъкIэ зэригъэпэща лъапIэншагъэ нэхъышхъэхэр хъумэним къыхуезыджэ (патриотыгъэ зыхэль) адыгэ усыгъэр.

Бемырзэ Мухъедин. УсакIуэм и усэ тхыль нэхъыифIхэр: «Уэрэду сиIэр уэрш», «ДыгъафIэ уэс», «Адыгэу уштыныр гугъущ» усэ тхыльхэр.

И лъэпкъымрэ, зыужыныгъэм хуэлажьэ абы и цыху пэрытхэмрэ усакIуэм зэриIэт зэгъэпшэнэгъэхэр.

УсакIуэм и лъагъуныгъэ, пейзаж лирикэр. Ахэр лъэпкъ усыгъэм фIыпIэу зэриштыыр.

◆ Адыгэ литературэбзэм зэрызиужьам и щапхъэхэр щынэралъагьу, лъепкым и хъуэпсапІэ нэхухэр бзэм и дахагъэмкІэ, и ІэфІагъымкІэ зыхозыгъащІэ усыгъэр.

Уэрэзей Афлик («ЛЭЩЫГЬУЭХЭР зэподжэж», «Гъуэгу маҳуэ», «Іуашхъэжь», «Кхъужьей къудамэ» усэ тхылъхэр).

Цыхумрэ ар къэзыухъуреихъ дунеймрэ зэхуэфащэу, щІэшыгъуэу къызэрызедекІуэкІын хуейм усакІуэм къызэрыхъуриджэр.

Уэрэзей А. и сонетхэмрэ сонет Іэрамэхэмрэ. УсакІуэм лъепкъ усэ гъэпсыкІэм зэрызригъэхъуэжар, абы хуицІа хэльхъэныгъэхэр.

◆ Социальнэ зэхуэмыдэныгъэр нэхъ куу зерыхъур, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхущытыкІэхэр абы зерихъуэжыр, цыхумрэ ар къэзыухъуреихъхэмрэ теухуа лъепкъ усыгъэр.

Мыкъуэжь Анатолэ. ГъащІэ гъуэгуанэ гугъу къэзыкІуа адигэмрэ иджырэй зэманымрэ теухуа усэхэр («Лъэхъэнэ», «Къэрэгъул бжыхъ» усэ тхылъхэр).

Лей зытехъэ, дэкъуза цыхум къышхъэшыжыныр Мыкъуэжь А. и усыгъэм нэшэнэ нэхъышхъэ зерыхуэхъуар. Цыхур фыуэ лъагъуным, и пщІэр къеІэтыным ехъэллауэ абы и усэхэм хэль пафосыр, лиризм куур, Іущыгъэ-ушииниыгъэр. Нэхугъэм, цыхугъэм ухезиджэу усакІуэм и ІэдакъещІэкІхэм къахэІукІ хъуэпсапІэ лъагэхэр.

УсакІуэм и творчествэм хэль щхъэхуэныгъэхэмрэ абыхэм теухуауэ щыІэ щІэныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

◆ Лъепкъ тхыдэм, абы и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм теухуа усыгъэр.

Сонэ Абдулчэриим. «Лэгу маҳуэ-ІшІ жэш» усэ тхылъыр.

УсакІуэм тхыдэр къызэригъэлъагьуэ образхэр, лъепкым и блэкІам хуйІэ щытыкІэр, и гурылъхэр къиІутэн щхъэкІэ тегъэшІапІэ ишІ щапхъэхэр. УсакІуэм и псальхэр зыщІэль уэрэдхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

Иужь ильэсхэм лъепкъ литературам къыхыхъа усакІуэхэмрэ абыхэм я творчествэм гу нэхъ зылъытапхъэу хэльхэмрэ. УсакІуэ щіалэхэр нэхъ зыхуэусэ, ягъэльапІэ темэхэр: цыхум и гурыгъу-гурышІэхэр, и нобэрэй псэукІэр, ар зыгъэпІейтэй е зыгъэгүфІэ Іуэхугъуэхэр, лъепкъхэм, унагъуэхэм, благъэ-Іыхъыхъэм яку къыдэхъуэ зэхущытыкІэхэр, адигэм и къэкІуэнум зэреплъыр, нэгъуэшІхэри.

УсакІуэхэу Хъэту П. («Псэгъэктъабзэ», «Бжыхъэ удж»), Жыкъуэ Гъу. («Кърухэм я уэрэд»), Маҳуэл Н. («Гум и пшиналъэ», «Мывэм сопсальэ»), ГъущІо З. («Шэху уэздыгъэ»), Лъостэн М. («Нэхущ гупсысэхэр»), Къаныкъуэ З. («Уэрэ сэрэ»), Бэлагын Л. («ГъэунэхупІэ»), Лыкъуэжь Н. («КъапшИийхэр»), ПшыукІ Л. («Си гум и ІэпапІэ»), Хъэвжокъуэ Л. («Гухэль нальэ»), нэгъуэшІхэри езыхэм я дуей еплъыкІэ хэха яІэу лъепкъ поэзием къызэрыхыхъар, зыгъуныгъэ зэрагъуэтар. Абыхэм я лирикэм лъагъуныгъэ, гуапагъэ, дахагъэ темэхэр ебкІыу, я псальхэр щІэшыгъуэу, «сленг щхъэхуэ» яІэу зэрыштыры.

Адыгэ сабий литературэр. Щіэблэр псэкІэ къулейуэ, дунейм и пальэ ишІэу, гъашІэм и дахагъэмрэ и лъаплагъымрэ къыгурыІуэу къэгъэтэджынымкІэ сабий литературэм игъэзащІэ къалэныр.

Лъепкъ сабий литературэр зэрызэфІэувар, абы къикІуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм сабийхэм псэемыблэжу хуэлэжъа тхакІуэ пажэхэр.

Дахагъэр, анэдэлъхубзэм и ІэфІыр ныбжышІэм зыхегъэшІэным хуэгъэпсауэ иужь ильэсхэм къыдэка сабий тхылъхэр: Нало З. «Нанэ и псэ-дадэ и бзэ», «Щэнгъасэ»; Щоджэн Л. «Уэрэдхэр», «Лэгъулыкъу», «Мэдэ цыкІу», «Еджэрай цыкІухэр»; Вындыжь М. («Сабийгъуэ гъуэгу»), Хъэх С. «Дадэкъуапэ», Шыбзыхъуэ М. «ГъашІэ», Къагъырмэс Б. «Мышэжыкъуэ», Брай А. «Зэмыжъа зэгушІэхэр», ПхытЫыкІ Ю. «Іэбэдзыуэ», Тау Н. «НэкІууху», «Мэшбэв», нэгъуэшІхэри.

Адыгэ сабий литературэм и нобэрэй щытыкІэмрэ и къэкІуэнумрэ ехъэллауэ щыІэ щІэныгъэ лэжыгъэхэр.

Лъепкъ драматургиемрэ иджырэй лъэхъэнэмрэ. Совет нэужь лъэхъэнэм лъепкъ драматургием къыхехъуа лэжыгъэшІэхэр, ахэр нэхъыбэу зытеухуар, жанрхэм

яшышу нэхъыбэрэ ди тхакIуэхэм къагъесэбэпыр. Лъэпкъ комедиографилем зыужыныгъэ нэхъ щИгъуэтам и щхъэусыгъуэхэр.

ДызыхэпсэукI гъащIэм и тепльэгъуэхэр лъабжъэ зыхуэхъуа драмэ лэжыгъэхэр: ИутЫиж Б. «ГушыIэ маҳуэ апщий!», «Дунейр театрщ», «Трагедиехэр» тхылъхэм ихуа пьесэхэр; Дэбагъуэ М. «Іэпхъуауль э тельыдж», «Анэр нэм хүэдэш» пьесэхэр; Журт Б. «Къалэн хъэльэ», «Малхъэ хъарзынэ»; Къаныкъуэ З. «Нагъуэ и унагъуэр», Думэн М. «Уэлий и парашют», Тут Т. «Пуанэ», «Зэи жумыIэ зэи», нэгъуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгъэ лэжыгъэхэр иджырей лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэхэр гъунэгъу зэхуэщIынымкIэ, я ехуулIэнэгъэхэмкIэ зэрыщIэнэымкIэ зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэм иIэ мыхъэнэр. ТхакIуэ-зэдзэкIакIуэ нэхъыжъхэм я щапхъэхэр, ахэр зи гъуазэ ди зэдзэкIакIуэ нэхъыфIхэмрэ абыхэм я лэжыгъэхэмрэ (Тхъэгъэзит З., Ацкъан Р., Уэрэзей А., Мэремыкъуэ Л., Мэзыхъэ Б., Хъэх С., нэгъуэщIхэри).

ХамэбзэхэмкIэ хэхэс адыгэхэм къагъещIа художественнэ хъугъуэфIыгъуэр хэкурыс адыгэхэм я щэнхабзэм къыхэлхъэжыныр совет нэужь лъэхъэнэм къалэн хэха зэрыхъуар, абыкIэ лэжыгъэ нэхъыбэ зышIа зэдзэкIакIуэхэр (Къэрмокъуэ Хъ., ХъэфIыцIэ М., Тымыжь Хъ., Къалмыкъ А., Уэрэзей А., Къумыкъу М., Дыгъужь Ф., Едыдж Н., нэгъуэщIхэри). Хэхэс адыгэ тхакIуэхэм я тхыгъэхэу ди деж къышыдэкIахэр (Къандур М. «Кавказ» романыр (ЗэзыдзэкIар Къэрмокъуэ Хъ.); Іэпщацэ З. «Сосрыкъуэ и кIуэдьицIар» (ЗэзыдзэкIар Къалмыкъ А.); «ЩIэин» (хэхэс адыгэ тхакIуэхэм я тхыгъэхэр, зэзыдзэкIар Къэрмокъуэ Хъ.); «Хэхэс дуней» (хэхэс адыгэхэм я тхыгъэ къыхэхахэр, ЗэзыдзэкIар Тымыжь Хъ., Едыдж Н.); Къумыкъу М. хъэрыпыбзэкIэ зэридзэкIуу къидигъекIа тхылъхэр), нэгъуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгъэ лэжыгъэхэм пышIа Iуэхугъуэ гугъухэр, ахэр зэфIэха хъунымкIэ щыIэ хэкIыпIхэри.

Иджырей литературэ щIэнэгъэхэр критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужыкIэр, иджырей литературэмрэ IуэрыIуатэмрэ я зэхущытыкIэр, Урысейм и лъэпкъыбэ литературэм къышыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр зыдж литературэ щIэнэгъэр. Иужьрей зэманным абы щIэуэ къыхэхъуа лэжыгъэхэр, унэтIакIуэ, гъуэгугъэльягъуэ къалэн абыхэм зэрагъэзащIэр.

Лъэпкъ литературэдж-щIэнэгъэлIхэмрэ критикхэмрэ (ХъэкIуашэ А., Нало З., Бэчыжь Л., Хъупсырокъуэ Хъ., БакIуу Хъ., Гъут I., Мусукаевэ А., КхъузIуфэ Хъ., Къэжэр Хъ., Тхъэгъэзит Ю., КхъузIифэ Хъ., Къэрмокъуэ Хъ., Къэжэр Хъ., Тымыжь Хъ., Бакъ З., Къудей З., Абазэ А., нэгъуэщIхэми) я лэжыгъэ нэхъыфIхэри.

ХамэбзэкIэ тхэ тхакIуэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. ХамэбзэкIэ художественнэ тхыгъэхэр къэгъещIыним и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ литературэ щIэнэгъэр апхуэдэ тхыгъэхэм зэргэдэхъэ щIыкIэхэр. XIX лэшIыгъуэм псэуа адыгэ узэшIакIуэхэмрэ нэгъуэщIыбзэкIэ (урсыбызэкIэ, тыркубзэкIэ, иджылызыбзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ) тхэ иджырей тхакIуэхэмрэ.

ЗышIацIа лъэпкъкIэ адыгэу, ауэ урсыбызэкIэ тхэ тхакIуэхэм я тхыгъэ нэхъыфIхэри: Къущхъеунэ А. «Унаут» повестыр, «Сауна» романыр; Адыгэ Т. «Щит Тибарда» романыр; Емкъуж М. «Всемирный потоп», «Ночь Кадар»; Вэрокъуэ В. «Прощающие да простят» романыр, ХъэкIуашэ М. «Возвращение домой» романыр, Мэкъуауз А. и рассказхэр, нэгъуэщIхэри.

Лъэпкъым и художественнэ дуней лъагъукIэ щхъэхуэр абыхэм къызэрыщIыгъэльэгъуар, хамэ тхыльеджэр а дунейм щигъуазэ хъунымкIэ апхуэдэ тхыгъэхэм я мыхъэнэр.

«ЕджэгъуафIэ (беллетристикэ, массовэ) литературэкIэ» зэджэр, абы лъэпкъ литературэм щигъэзащIэ къалэныр. XX лэшIыгъуэм и кIэхэм литературэр лЭужыгъуэ куэду зэтепщIыкI зэрыхъуар, абы и плъыфэхэр. Литературэмрэ рынокымрэ. Социалист реализмэм и кхъупхъэм къикIа литературэм и къуэпсхэм лъэныкъуэ куэдкIэ зэрызадзар. «Массовэ литературэм» и поэтикэм хэль къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. Беллетристикэмрэ иджырей литературэ щIэнэгъэхэр. **АбытIэ В.** («Тенджызищим я

тхъэгуашэ», «Хамэ фыз», «КIуакIужь», «Дыгъужынэ» романхэр, «Ламэ», «Индыл и зы щэхү» повестхэр, нэгъуэщIхэри), **Къанкъул ФI.** («Гум и уэрэдхэр», «Ар си Заремэш» усэ тхылъхэр), **Пшыгъусэ А.** («Аникет», «Путь к вершине», «Меоты», «Царь хатти Анитта», «Царь хатти Питхана»), **Сэрахъэ А.** («Расплата», «Опознание», «Дело-Табак», «Война», «Роковая тайна» повестхэр, «Схватка с призраком» романыр, нэгъуэщIхэри) сымэ я художественнэ прозэм хэль гъэшIэгъуэнагъхэр, иджырей тхылъеджэр апхуэдэ къэгъэшIыныгъэм (продукцэм) зэрыхущтыр.

Зэманымрэ лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэм къикIуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмидхэм абы къышыхъуа зэхъуэкIыныгъехэр. Хэкум, лъэпкъым, цIыхубэм быдэу пыщIауэ ар къызэрэгъуэгурыйIуэр. Адыгэ литературэр дунейпсо щэнхабзэм зэрыхэувэр, абы хуишI хэлъхээныгъэр. Адыгэ литературэмрэ Урысей Федерацэм ис лъэпкъхэм я литературэхэмрэ. Ахэр зэрызэпышIар, зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэм и фIыгъекIэ а литературэхэр зэрызэльэIэсыр, нэхъ къулей зэрыхъур. Урысейм щыпсэу лъэпкъхэм я щэнхабзэм зиужынымкIэ абы иIэ мыхъэнэр.

Иджырей зэманым лъэпкъ литературэм и пащхэ къиувэ къалэн нэхъышхъэхэр. Хэкум, адыгэм я къэкIуэнумкIэ, я лъэпкъэгъухэм я зэхэшIыкIым зегъэужынымкIэ, мамырыгъэрэ зэгурыйIуэрэ лъахэм илтынымкIэ, дахагъэм щIэблэр къышIэгъэтэджэнымкIэ адыгэ литературэм, зэрыштыту лъэпкъ щэнхабзэм я лэжъакIуэхэм яхь жэуаплыныгъэ иныр.

**Зэреджэн тхылъхэмрэ щІэнныгъэ лэжынгъэхэмрэ
(Учебно-методическая и научная литература)**

1. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Япэ том. Налшык, 2010.
2. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Ет1уанэ том. Налшык, 2012.
3. Абазэ А. Къэбэрдей тхакІуэхэр. Я гъащІэмрэ я лэжынгъэхэмрэ. Карачаевск, 2011.
4. АбытІэ В. Адыгэ тхакІуэхэр. Черкесск, 2008.
5. Баков Х.И. Национально-эстетические аспекты изучения адыгской словесности. Нальчик, 2010.
6. Баков Х.И. Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010
7. Бекизова Л.А. Ответственность слова. Черкесск, 2007.
8. Гутов А.М. Константы в культурном пространстве. Нальчик, 2011.
9. История адыгейской литературы в 3-х томах. Майкоп, 2006.
10. Къэрмокъуэ Хъ.Гъу. Тхыгъэхэр: Литературэ. Культурэ. ІуэрыІуатэ. Тхыдэ. Хъыбарыжъхэр. Таурыхъхэр. Налшык, 2007.
11. Нало З.М. Ипэрей адыгэбзэ литературэм и антологии. Налшык, 2010.
12. Нало З.М. «Къылышибий Исмэхыил. МафІэм имыса усэхэр». Налшык, 2009.
13. Налоев З. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
14. Тхагазитов Ю.М. Духовно-культурные основы кабардинской литературы. Нальчик, 2008.
15. Тымыжъ Хъ.Т. Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2008.
16. Тымыжъ Хъ.Т., Тхъэгъэзит Ю.М. Адыгэ лъэпкъ роман. Налшык, 2009.
17. Хапсироков Х.Х. Жизнь и литература. М., 2007.
21. ХъэкІуацэ А.Хь. ГурыщІэм и джэрпэджэж. Налшык, 2009.
22. Шэвлокъуэ П.Ж. ГъащІэм и пшынальэ. Литературэ. Культурэ. Искусствэ. Налшык, 2008.

ҮПІЩІЭХЭР (Вопросы)

1. Адыгэ литературэм и тхыдэ: зэрызэфІэувар, зэрызиужъар, нобэ иІ щытыкІэр.
2. Къэбэрдей-шэрджэс литературэм 80–90 гъэхэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр.
3. Нало Ахымэдхъан и «Нэхущ шу» романым лъэпкъ тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ щаубыд увыпІэр.
4. Иджырей адыгэ литературэ щІэнныгъэмрэ критикэмрэ.
5. КІуаш БетІал и усыгъэм къышыгъесэбэпа художественнэ Іэмалхэр.
6. Жанр кІэшІхэм лъэпкъ литературэм щагъуэта зыужыныгъэр.
7. ЩоджэнцыкІу Іэдэм и повестхэм щІалэгъулэм я пащхъэ къиувэ къалэн гугъухэр зэфІэха зэрышыхъур.
8. Нарт пшынальэхэм я поэтикэр.
9. Нэгумэ Шорэ япэ адыгэ узэшІакІуэш икІи усакІуэш.
10. Тхыэгъэзит Зубер и усыгъэр, усакІуэр щыпсэу зэманыр абы къизэришыгъэльэгъуар.
11. Адыгэ усэ гъэпсыкІэр къэхутэным елэжъахэр.
12. Къуажэ интеллигенцэм и гъашІэр Мысачэ Петр и повестхэм къизэрихэшыр («Кхъужьеир мэгъагъэ», «Псыхъуэгуашэ»).
13. Бештокъуэ Хъэбас и «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр: зытеухуар, щІэль гупсысэ нэхъышхъэр, и художественнэ гъэпсыкІэр.
14. Иджырей лъэпкъ прозэм психологизмэр нэхъ куу зэрышыхъуар (Нало З., Мэзыхъэ Б., Елгъэр К., Хъэх С., Къанкъул З. сымэ я тхыгъэхэр тегъещІапІэу къэштэн).
15. Кыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: адыгэм къыпэшыт гъуэгухэр абыхэм зэрышыбузыхуар.
16. Кыщокъуэ Алим и «Лъапсэ» романым и гъэпсыкІэр. Сюжетым лъабжъэ хуэхъуа тхыдэ Іуэхугъуэхэр.
17. ЩоджэнцыкІу Алий адыгэ усыгъэм хуишІа хэлхъэнныгъэхэр.
18. Адыгэ узэшІыныгъэ лэжыгъэм XIX ліэшІыгъуэм зыІэригъэхъа ехъулІэнныгъэхэр.
19. Журт Биберд и «Унагъуэ» романым хэль конфликт нэхъышхъэр.
20. Адыгэ тхыдэр, ІуэрыІуатэр, хабзэр МафІэдз Сэрэбий и «Мышэ лъэбжъянэ» романым лъабжъэ зэрихуэхъуар.
21. Адыгэ усыгъэр Хэку зауэшхуэм иужькІэ: поэтикэ, эстетикэ.
22. XX ліэшІыгъуэм и 30 гъэхэм адыгэ литературэм зыІэригъэхъа ехъулІэнныгъэхэмрэ иІа щыщІэнныгъэхэмрэ.
23. Туарши Аслъэн и «Псыкъельэм и макъамэхэр» романым щІэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ и художественнэ гъэпсыкІэмрэ.
24. Къэбэрдей-шэрджэс усыгъэм и жыпхъэ нэхъышхъэхэр.
25. Акъсырэ Залымхъан и драматургиер, тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ абы щаубыд увыпІэр.
26. Нало Ахымэдхъан и тхыгъэхэм Хэку зауэшхуэр къизэришыгъэльэгъуэжар.
27. ПащІэ Бэчмырзэ и усэхэмрэ и уэрэдхэмрэ: зытеухуар, я гъэпсыкІэр.
28. Лъэпкъ лыгъэмрэ хъэл-щэнимрэ КІэрашэ Тембот и прозэм къизэришыгъэльэгъуар.
29. Литературэм и пкыыгъуэхэр, ліэужыгъуэхэр, жанрхэр.
30. Щомахуэ Амырхъан и прозэм лъэпкъхэм яку дэль зэпышІэнныгъэхэмрэ зэныбжъэгъуэхэмрэ къизэришыгъэльэгъуэжар.

3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена

Сдача вступительного экзамена проводится на открытых заседаниях экзаменационной комиссии с участием не менее четырех человек. В состав комиссии, принимающей экзамен по направлению, входит не менее трех преподавателей кафедр кабардинского языка и литературы и фольклора народов Северного Кавказа. Время опроса составляет не более 20 мин.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно» и объявляются в тот же день после оформления в установленном порядке протоколов заседаний экзаменационной комиссии.

Критерии оценки знаний экзаменуемых:

При оценке вступительного экзамена учитывается:

- правильность и осознанность содержания ответа на вопросы, полнота раскрытия понятий и закономерностей, точность употребления и трактовки специальных лингвистических терминов;
- степень сформированности интеллектуальных и научных способностей экзаменуемого;
- самостоятельность ответа;
- речевая грамотность и логическая последовательность ответа.

Оценка «отлично»:

- полно раскрыто содержание вопросов в объеме программы и рекомендованной литературы;
- четко и правильно даны определения и раскрыто содержание лингвистических понятий, корректно использованы научные термины;
- для доказательства приведены примеры;
- ответ самостоятельный, исчерпывающий, без наводящих дополнительных вопросов, с опорой на знания, приобретенные в процессе специализации по выбранному направлению филологии.

Оценка «хорошо»:

- раскрыто основное содержание вопросов;
- в основном правильно даны определения понятий и использованы научные термины;
- ответ самостоятельный;
- определения понятий, неполные, допущены нарушения последовательности изложения, небольшие неточности при использовании научных терминов или в выводах и обобщениях, исправляемые по дополнительным вопросам экзаменаторов.

Оценка «удовлетворительно»:

- усвоено основное содержание учебного материала, но зложено фрагментарно, не всегда последовательно;
- определение понятий недостаточно четкое;
- не использованы в качестве доказательства примеры или допущены

ошибки при их изложении;

- допущены ошибки и неточности в использовании научной терминологии, определении понятий.

Оценка «неудовлетворительно»:

- ответ неправильный, не раскрыто основное содержание программного материала;
- не даны ответы на вспомогательные вопросы экзаменаторов;
- допущены грубые ошибки в определении понятий, при использовании терминологии.